

พระคัมภีร์

ชาดก และ อรรถกถาชาดก

บาลี-ไทย

เล่ม ๒๑

(บาลี ภาค ๗ ตอนที่ ๓)

JĀTAKAPĀLI and JĀTAKAṬṬHAKATHĀ

Pāli - Thai

Volume XXI

(Pāli Part VII Third Section)

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

พุทธศักราช ๒๕๕๕

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ
ที่ใช้อ้างอิงในพระคัมภีร์ฉบับภูมิพโลภิกขุ

คำย่อ		คำเต็ม
วิ. มหาวิภงฺค.	วินยปิฎก	มหาวิภงฺค
วิ. ภิกฺขุณี.	วินยปิฎก	ภิกฺขุณีวิภงฺค
วิ. มหา.	วินยปิฎก	มหาวคฺค
วิ. จุ.	วินยปิฎก	จุลลวคฺค
วิ. ป.	วินยปิฎก	ปริวาร
ที. ส.	ทีฆนิกาย	สีลกฺขนธวคฺค
ที. มหา.	ทีฆนิกาย	มหาวคฺค
ที. ปา.	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวคฺค
ม. มุ.	มชฺฌนิมิกาย	มุลปณฺณาสก
ม. ม.	มชฺฌนิมิกาย	มชฺฌนิมปณฺณาสก
ม. อุ.	มชฺฌนิมิกาย	อุปริปณฺณาสก
ล. ส.	ลัษฺยตฺตนิกาย	สคาถวคฺค
ล. นิ.	ลัษฺยตฺตนิกาย	นิทานวคฺค
ล. ขนฺธ.	ลัษฺยตฺตนิกาย	ขนฺธวารวคฺค
ล. สฬ้า.	ลัษฺยตฺตนิกาย	สฬ้ายตนวคฺค
ล. มหา.	ลัษฺยตฺตนิกาย	มหาวารวคฺค
องฺ. เอกก.	องฺคฺตฺตฺตนิกาย	เอกกนิปาต
องฺ. ทุก.	องฺคฺตฺตฺตนิกาย	ทุกนิปาต
องฺ. ติก.	องฺคฺตฺตฺตนิกาย	ติกนิปาต
องฺ. จตฺตูก.	องฺคฺตฺตฺตนิกาย	จตฺตูกนิปาต
องฺ. ปญฺจก.	องฺคฺตฺตฺตนิกาย	ปญฺจกนิปาต
องฺ. ฉกฺก.	องฺคฺตฺตฺตนิกาย	ฉกฺกนิปาต
องฺ. สตฺตก.	องฺคฺตฺตฺตนิกาย	สตฺตกนิปาต
องฺ. อฏฺฐก.	องฺคฺตฺตฺตนิกาย	อฏฺฐกนิปาต
องฺ. นวก.	องฺคฺตฺตฺตนิกาย	นวกนิปาต

คำย่อ

คำเต็ม

องฺ. ทสก.	องฺคตฺตฺรนิกาย	ทสกนิปาต
องฺ. เอกาทสก.	องฺคตฺตฺรนิกาย	เอกาทสกนิปาต
ขุ. ขุ.	ขุทฺทกนิกาย	ขุทฺทกปาฐ
ขุ. ฐ.	ขุทฺทกนิกาย	ธมฺมปทคาถา
ขุ. อุ.	ขุทฺทกนิกาย	อุทาน
ขุ. อิติ.	ขุทฺทกนิกาย	อิติวุตฺตก
ขุ. สุ.	ขุทฺทกนิกาย	สุตฺตนิปาต
ขุ. วิ.	ขุทฺทกนิกาย	วิมานวตฺถุ
ขุ. เปต.	ขุทฺทกนิกาย	เปตวตฺถุ
ขุ. เถร.	ขุทฺทกนิกาย	เถรคาถา
ขุ. เถรี.	ขุทฺทกนิกาย	เถรีคาถา
ขุ. ชา.	ขุทฺทกนิกาย	ชาตก
ขุ. มหา.	ขุทฺทกนิกาย	มหานิทฺุเทศ
ขุ. จุฬ.	ขุทฺทกนิกาย	จุฬนิทฺุเทศ
ขุ. ป.	ขุทฺทกนิกาย	ปฏิสมฺภิทามคฺค
ขุ. อ.	ขุทฺทกนิกาย	อปทาน
ขุ. พุทฺธ.	ขุทฺทกนิกาย	พุทฺธวํส
ขุ. จริยา.	ขุทฺทกนิกาย	จริยาปิฎก
อภิ. ส.	อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณี
อภิ. วิ.	อภิธมฺมปิฎก	วิภังค
อภิ. ธา.	อภิธมฺมปิฎก	ธาตูกถา
อภิ. ปุ.	อภิธมฺมปิฎก	ปุคฺคลปญฺณตฺติ
อภิ. ก.	อภิธมฺมปิฎก	กถาวตฺถุ
อภิ. ย.	อภิธมฺมปิฎก	ยมก
อภิ. ป.	อภิธมฺมปิฎก	ปฏฺจาน

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับต่าง ๆ

คำย่อ		คำเต็ม
สี.	สีหฬไปตฤก	(ฉบับสิงฬ)
ม.	มรรมไปตฤก	(ฉบับพม่าเต็ม)
ฉ.	ฉฏฐสงคคีติไปตฤก	(ฉบับสังคายนาคั้งที่ ๖)
รา.	รามณญไปตฤก	(ฉบับมอญ)
ไป.	ไปราณไปตฤก	(ฉบับไบลานเก่า)
อิ.	อิญคสิสไปตฤก	(ฉบับอังกฤษ เดิมใช้ย่อว่า ย.)
ก.	กตฤจิไปตฤก	(คัมภีร์บางฉบับ)

(๕๐)

TRANSLITERATION OF THE THAI ALPHABET

As used in this pāli text

of

THE BHŪMIBALOBHIKKHU FOUNDATION

VOWELS - 8

ะ a ำ ā ิ i ี ī , u ู ū เ e โ o

CONSONANTS - 33

ก ka	ข kha	ค ga	ฆ gha	ง ria
จ ca	ช cha	ช ja	ฉ jha	ฌ ña
ฎ ṭa	ฐ ṭha	ฑ ḍa	ฒ ḍha	ณ ṇa
ต ta	ถ tha	ท da	ธ dha	น na
ป pa	ผ pha	พ ba	ภ bha	ม ma
ย ya	ร ra	ล la	ว va	
ส sa	ห ha	ฬ ḷa	ฦ ṃ	

FIGURES

๑ 1 ๒ 2 ๓ 3 ๔ 4 ๕ 5 ๖ 6 ๗ 7 ๘ 8 ๙ 9 ๐ 0

COMBINATION

ก ka	กา kā	กิ ki	กี kī
กู ku	กู kū	เก ke	โก ko

สารบาญ
พระคัมภีร์ชาดกและอรรถกถาชาดก
บาลี-ไทย
เล่ม ๒๑
(บาลี ภาค ๗ ตอนที่ ๓)

เรื่อง

หน้า

จัตตาลีสนิบาท

๑. เตสกุณชาดก (๕๒๑)	๑
๑. พรรณนาเตสกุณชาดก (๕๒๑)	๑๓
๒. สรภังคชาดก (๕๒๒)	๖๗
๒. พรรณนาสรภังคชาดก (๕๒๒)	๘๐
๓. อลัมพุสาชาดก (๕๒๓)	๑๕๐
๓. พรรณนาอลัมพุสาชาดก (๕๒๓)	๑๖๐
๔. สังขपालชาดก (๕๒๔)	๑๘๘
๔. พรรณนาสังขपालชาดก (๕๒๔)	๒๐๑
๕. จุลลสุตไสมชาดก (๕๒๕)	๒๓๘
๕. พรรณนาจุลลสุตไสมชาดก (๕๒๕)	๒๕๐

พระบาลีสถิตตันตปิฎก
ขุททกนิกาย ชาดก
จัตตาลีสนิบาต

๑. เสด็จกุณชาตก (๕๒๑)

๑. "เวสสุสนุตรนุติ ปุจฺฉามิ
สกุณ ภาทุมตถุ เต
รชฺช กาทเรตฺถกาเมน
กิสฺส กิจฺจํ กตํ วรํ.
๒. จิรฺสฺสํ วต มํ ตาโต
กิสฺส พาราณสีคฺคโห
ปมตฺโต อปฺปมตฺตํ มํ
ปีตา ปุตฺตํ อโจทยิ."
๓. ปจฺจเมเนว วิตถํ
โกธํ หาสํ นิวารเย
ตโต กิจฺจานิ กาทเรย
ตํ วตํ อานุ ชตฺตिय.
๔. ยํ ตฺวํ ตาต ตเป กมฺมํ
ปุพฺเพ กตมสฺสยํ

๑. เสด็จกุณชาตก (๕๒๑)

๑. "ดูกรนก ขอความสวัสดิ์ดีจงมีแก่เจ้า
เราจะขอถามเจ้าเวสสันดร กิจอะไร
ที่ผู้ประสงค์ครองราชสมบัติกระทำ
แล้วเป็นของประเสริฐ.
๒. นานนักหนอ พระเจ้ากัณสะ
พระราชบิดาเรา ผู้ทรงสงเคราะห์
ชาวเมืองพาราณสี ทรงประมาทแล้ว
ได้ตรัสถามเราผู้บุตรซึ่งไม่ประมาท.
๓. พระราชาควรห้ามมูสาวาท ความ
โกรธ ความร่าเริงไว้ก่อน แต่
ควรรับสั่งให้ทำกิจทั้งหลาย ข้าแต่
บรมกษัตริย์ นักปราชญ์ทั้งหลาย
กล่าวข้อนั้นว่าเป็นวัตร.
๔. ข้าแต่พระราชบิดา เมื่อก่อน
พระองค์ ทรงกระทำกรรมใด

๑ อโศกยตีปิ ปาโจ.

๑. รัตโต ทุฏฺโฐ ๑ ยํ กยิรา
 น ตํ กยิรา ตโต ปุณฺ.
๕. ขตฺติยสุส ปมตฺตสุส
 รมฺมสุมฺม รมฺมวทฺตมน
 สพุเพ โภคา วินฺสฺสนฺติ
 รมฺมโณ ตํ วุจฺจเต อสมฺ.
๖. สิริ ๑^๑ ตาต ลกฺขี ๑
 ปุจฺฉิตา เอตทพฺรํ
 อญฺจาเน วิริเย โปเส
 รมามหํ อนุสฺสยฺเย.
๗. อสุสฺสยฺเย ทุทฺทเย
 ปุริเส กมฺมทฺสฺสเก
 กาฬกณฺณี มหาราช
 รมติ จกฺกภณฺชนิ.
๘. โส ตฺวํ สพุเพสฺส^๒ สุทฺทโย
 สพุเพสฺส รกฺขิตो ภว
 อลกฺขี นฺนท มหาราช
 ลกฺขยา ภว นิเวสนํ.
๕. ข้าแต่พระองค์ ผู้ยังแวนแคว้นให้
 เจริญ เมื่อกษัตริย์ประมาทแล้ว
 โภคสมบัติ ในแวนแคว้นทั้งหมด
 ย่อมพินาศ ชื่อนั้นนักปราชญ์กล่าว
 ว่าเป็นความทุกข์ของพระราชา.
๖. ข้าแต่พระราชาบิดา เทพธิดาชื่อสิริ
 และลักขี ถูกสุจิตบิรवारเศรษฐี
 ถามแล้ว ได้กล่าวคำนี้ว่า ข้าพเจ้า
 ย่อมยินดีในคน ผู้มีความหมั่น
 ความเพียร ไม่มีควมริษยา.
๗. ข้าแต่มหาราชเจ้า กาลกรรมนี้ผู้
 ทำลายจักร ย่อมมีความยินดี
 ในคนมีความริษยา มีใจชั่ว
 ประทุษร้ายการงาน.
๘. ข้าแต่มหาราชเจ้า พระองค์จงทรง
 มีพระทัยดีต่อชนทั้งปวง จงทรง
 รักษาคนทั้งปวง จงทรงบรรเทา
 คนไม่มีปัญญา จงมีคนที่ปัญญา
 เป็นที่พึ่งพำนักเถิด.

^๑ อ. จสทโท น ทิสฺสติ.

^๒ อ. สพุเพ.

๙. สลกขี ธิติสมุปนโน
 ปุริโส หิ มหคคโต
 อมิตตานิ กาสิปติ
 มุลล อคคญจ ฉินุหติ.
๑๐. สกโกปิ หิ ภูตปติ
 อญฺจานเน นปฺปมชฺชติ
 ส กลยาเน ธิติ กตฺวา
 อญฺจานเน กุรุเต มโน.
๑๑. คนฺธพฺพา ปิตโร เทวา
 สาสีวา^๑ โหนฺติ ตาทิโน
 อญฺจหโต อปฺปมชฺชโต
 อนฺตฺติญฺจนฺติ เทวตา.
๑๒. โส อปฺปมตฺโต อกฺุทฺโธ^๒
 ตาต กิจฺจานิ การย
 วายมสฺสุ สกิจฺเจสฺสุ^๓
 นาลโส วินุหเต สฺขี.
๑๓. ตตฺถเว เต วตฺตปทา
 เอสาว อนุสาสนี
๙. ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นเจ้าของชาวกาสิ
 ก็บุรุษผู้มีปัญญาสมบูรณ์ด้วยความ
 เพียร ถึงความเป็นใหญ่ ย่อมตัด
 รากและยอดของศัตรูทั้งหลายได้.
๑๐. ข้าแต่พระองค์ ผู้เป็นเจ้าของ
 พสกนิกร ความจริงแม้ทำวสัฏกะก็
 ไม่ประมาทในความขยันหมั่นเพียร
 ทำวธอตรงทำความเพียรในกรรม
 อังงาม ทรงตั้งพระทัยมั่น
 ในความขยันหมั่นเพียร.
๑๑. คนธรรพ์ พระพรหม (ผู้ดูจิตดา)
 เทวดาย่อมเป็นผู้มีชีพเพื่อพระราชา
 ผู้เช่นนั้น เมื่อพระราชาทรงขยัน
 หมั่นเพียร ไม่ประมาท เทวดา
 ทั้งหลาย ย่อมคอยคุ้มครอง.
๑๒. ข้าแต่พระราชาบิดา ขอพระองค์อย่า
 ทรงประมาท อย่างเร็ว แล้วจึงทรง
 รับสั่งให้ทำกิจทั้งหลาย อนึ่ง
 พระองค์จงทรงพยายาม ในราชกิจ
 ของพระองค์ คนเกียจคร้าน ย่อม
 ไม่ประสพสุข.
๑๓. ข้อความที่ข้าพระองค์ กราบทูล
 เหล่านั้น ในปัญหาของพระองค์นั้น

^๑ อ. สณฺชีวา. ^๒ อ. อกฺุทฺโธ. ^๓ อ. จ กิจฺเจสฺสุ.

- อลิ มิตฺเต สฺขาเปตฺติ
อมิตฺตานํ ทุขาย จ.
๑๔. สกฺขิ ตฺวํ กุณฺฑลฺลีนี
มณฺเฑลฺลีนํ ชตฺตพฺนฺธุณีนี^๑
รชฺชํ กาเรตฺตกาเมน
กีสฺสุ กิจฺจํ กตฺถํ วริ.
๑๕. เทวฺว ตาต ปทกานี
ยตฺถ สพฺพํ ปติฏฺฐิตํ
อลทฺตสฺส จ โย ลาโม
ลทฺตสฺส จานุรฺกฺขนา.
๑๖. อมจฺเจ ตาต ชานาหิ
ธีเร อตฺตสฺส โกวินฺเท
อนกฺขาภิตเว ตาต
อโสณฺเต อวินาสเก.
๑๗. โย จ ตํ ตาต รกฺเขยฺย
ธนฺนํ ยณฺเจว เต สียา
สุโตว รถํ สงฺคณฺเฬ
โส เต กิจฺจานิ การเย.
- นั่นแหละเป็นวัตรบท ข้อนี้แลเป็น
อนุสาสนี สามารถยังผู้เป็นมิตรให้
ถึงความสุข หรือก่อทุกข์แก่ศัตรู
ทั้งหลายได้.
๑๔. ดูกรแม่กุณฑลีนี ผู้เป็นพวกพ้อง
ของนกผู้มีบรรดาศักดิ์ เจ้าสามารถ
จะเข้าใจได้หรือ กิจอะไรซิ อันผู้
มุ่งครองราชสมบัติกระทำแล้ว เป็น
ของประเสริฐ.
๑๕. ข้าแต่พระราชบิดา หิตสุขทั้งปวง
ตั้งมั่นอยู่ ในบททั้งสองเท่านั้น
คือความได้ลาภ ที่ยังไม่ได้ ๑
การตามรักษาลาภที่ได้แล้ว ๑.
๑๖. ข้าแต่พระราชบิดา ขอพระองค์จง
ทรงทราบหมู่อำมาตย์ ผู้มีปัญญา
ฉลาดในประโยชน์ ไม่ใช่คนเล่น
สกา ไม่ใช่คนเลง ไม่ใช่คนยังทรัพย์
ให้ฉิบหาย.
๑๗. ข้าแต่พระราชบิดา ก็อำมาตย์คนใด
รักษาราชทรัพย์ ของพระองค์ได้
ดูจนายสารถียึดรถไว้ ควรโปรดให้
อำมาตย์คนนั้น ทำกิจทั้งหลาย
ของพระองค์.

^๑ อ. ชตฺตพฺนฺธุณีน.

๑๘. สุตุงคหิตนุตชโน
 สยั วิตุตตี อเวกขีย
 นิธิญจ อธิณทานญจ
 น กาทเร ปรปตติยา.

๑๙. สยั อายั วัย ชญญา
 สยั ชญญา กตาทกตี
 นิคคณฺเห นิคคหารนํ
 ปคคณฺเห ปคคหารนํ.

๒๐. สยั ชานปทํ อตุถํ
 อญสาส รเถสภ
 มา เต อธมฺมิกา ยุตฺตา
 ธนํ รมฺมจญฺจ นาสยํ.

๒๑. มา จ เวเคน กิจฺจานิ
 กาทเรสิ^๑ กาทเรสิ วา
 เวคสา หิ กตํ กมฺมํ
 มนุโท ปจฺจานุตฺตปฺปติ.

๒๒. มา เต อธิสเร มฺจฺจ
 สุปาฬุหฺมธิโกปิตี^๒

๑๘. พระราชา โปรดทรงสงเคราะห์
 คนภายในด้วยดี ทรงตรวจตรา
 ราชทรัพย์ด้วยพระองค์เอง ไม่ควร
 จัดการชุมนุมทรัพย์ และให้กู้หนี้
 โดยไว้วางใจในคนอื่น.

๑๙. พระราชา ควรรู้รายได้รายจ่ายเอง
 ควรรู้จักที่ทำแล้วและยังไม่ได้ทำเอง
 ควรชมคนที่ควรชม ควรยกย่องคน
 ที่ควรยกย่อง.

๒๐. ข้าแต่พระองค์ผู้จอมพลรบ พระองค์
 โปรดทรงพราสาสนเหตุผล แก่ชาว
 ชนบทเอง อย่าทรงแต่งตั้งอำมาตย์
 ผู้ไม่ประกอบด้วยธรรม เขาจะทำ
 ราชทรัพย์ และแว่นแคว้นของ
 พระองค์ให้พินาศ.

๒๑. อนึ่ง พระองค์อย่าทรงทำหรือรับสั่ง
 ให้ทำราชกิจทั้งหลาย โดยความ
 รีบเร่ง เพราะการงานที่ทำโดย
 ความรีบเร่งไม่ดีเลย คนโง่ ย่อม
 เตือดร้อนในภายหลัง.

๒๒. พระองค์อย่าทรงล่วงเลยกุศล ปล่อย
 พระทัยให้ โกรธกริ้วนัก

^๑ ฉ. กโรสิ.

^๒ ฉ. โกธิตี.

โกธสา หิ พหู ผีตา
กุลา อกุลตี คตา.

๒๓. มา ตาต อีสฺสโรมฺหีตี
อนตฺถาย ปตารยิ
อิตฺถินิ ปุริสานญจ
มา เต อาสิ ทุกฺขุทฺโรโย.

๒๔. อเปตโลมฺหฺสฺส
รณฺโณ กามาณฺสฺสริโน
สพฺเพ โภคา วินฺสฺสนฺติ
รณฺโณ ตํ วุจฺจเต อมฺ.

๒๕. ตตฺถเว เต วตฺตปทา
เอสาว อนุสฺสานิ
ทกฺขสฺสฺทานิ ปุณฺณกโร
อโสนฺโท อวินาสโก
สีลวสฺส มหาราช
ทฺสฺสีโล วินิปาติโก.

๒๖. อปุจฺฉิมฺหา โภสิยโคตฺตํ
กฺุณฺทลฺลีนี ตเถว จ
ชฺมฺพุทฺถ ตฺวํทานิ วเทหิ
พลานํ พลมฺตฺตมฺ.

เพราะตระกูลทั้งหลาย ซึ่งมั่งคั่ง
เป็นอันมาก ถึงความไม่เป็นตระกูล
ก็เพราะความโกรธ.

๒๓. ข้าแต่พระราชบิดา พระองค์อย่า
ทรงดำริว่า ตัวเราเป็นใหญ่ กระทำ
มหาชนให้หยั่งลง เพื่อความฉิบหาย
อย่าให้ประชาชนหญิงชาย ของ
พระองค์ได้รับทุกข์.

๒๔. โภคสมบัติทั้งปวง ของพระราชา
ผู้ปราศจาก ความหวาดเสียว
หมกมุ่นถึงกามารมณ์ ย่อมพินาศ
ไป นักปราชญ์กล่าวเหตุนี้ว่า
เป็นความทุกข์ของพระราชา.

๒๕. ข้อความที่หม่อมฉันกราบทูลเหล่านั้น
ในปัญหาของพระองค์นั้นนั้นแหละ
เป็นวัตรบท ข้อนี้แลเป็นอนุสสาสนี
ข้าแต่มหाराชเจ้า บัดนี้ พระองค์
จงเป็นผู้ขยัน ทรงทำบุญ อย่าทรง
เป็นนักเลง อย่าทรงทำพระราชทรัพย์
ให้พินาศ จงทรงมีศีลธรรม(เพราะว่า)
คนทาศิลจะตกอยู่ในอบาย.

๒๖. พ่อได้ถามปัญหา กะเจ้าโภสิยโคตร
และเจ้ากฺุณฺทลฺลีนี เช่นนั้นแล้ว
ชัมพุทฺถะเอ๋ย คราวนี้ เจ้าจงบอก
กำลังสูงสุดกว่ากำลังทั้งหลายเถิด.

- ทบุปฺปณฺโณ หิ กาสิปฺติ
สพฺเพนปี น ชีวติ.
๓๓. ปณฺณา สุตฺตวินิจฺฉินี
ปณฺณา (กิตฺติ) สีโลกวฑฺฒนี
ปณฺณาสหิตโต นโร อธิ
(อปี) ทฺกฺเช สุขานิ วินฺทติ.
๓๔. ปณฺณณฺจ โข อสฺสสุสฺสํ
น โภจิ อธิคจฺฉติ
พหุสฺสุตฺตํ อนาคมฺม
ธมฺมฏฺฐํ อวินิพฺภชฺ^๑
๓๕. โย จ ธมฺมวิภังคณฺณ^๒
กาลุญฺจายี อตฺนุทิตโต
อนุญฺจหติ กาลเณ
กมฺมผลํ ตสฺส อิชฺฉติ.
๓๖. อนายตฺนสีลสฺส
อนายตฺนเสวิโน
น นิพฺพินฺนุทียการิสฺส
สมฺมทตฺโต วิปฺจฺฉติ.
- ได้ราชสมบัติแล้ว เป็นกษัตริย์
แต่มีปัญญาทราม ย่อมไม่เป็นอยู่
แม้ด้วยราชสมบัติทุกอย่าง.
๓๓. ปัญญา เป็นเครื่องวินิจฉัย เรื่อง
ที่ได้ฟังแล้ว ปัญญาทำเกียรตินยศ
และชื่อเสียงให้เจริญ คนผู้ประกอบ
ด้วยปัญญาในโลกนี้ แม้เมื่อทุกข์
เกิดขึ้น ก็ย่อมรับความสุข.
๓๔. ก็คนบางคน ไม่ตั้งใจฟังด้วยดี
ไม่อาศัยคนผู้เป็นพหูสูต ผู้ตั้งอยู่ใน
ในธรรม ไม่ใคร่ครวญเหตุผล
ย่อมไม่บรรลุปัญญา.
๓๕. อนึ่ง ผู้ใด รู้จักจำแนกธรรม
ลุกขึ้นในกาล ไม่เกียจคร้าน
ย่อมบากบั่นตามกาล ผลแห่ง
การงานของผู้นั้นย่อมสำเร็จ.
๓๖. ประโยชน์ ย่อมไม่ผลิตผลโดยชอบ
แก่บุคคล ผู้มีศีลไม่ไซบ่อเกิด
ผู้คบหาบุคคลมิใช่บ่อเกิด (ลามก
ยศ สุข) ผู้มีปรกติเบื่อหน่าย
การงาน.

^๑ อ. อวินิพฺภชฺ.

^๒ อ. โย ธมฺมณฺจ วิภังคณฺณ.

๓๗. อชุตตตตญจ ปยุตตตต
 ตถายตนเสวิน
 อนิพพินุทียการิสุส
 สมมทตโต วิปจจติ.

๓๘. โยคปโปโยคสงฆาตัม
 สมภตตสสานุรทขณัม
 ตานิ ตวั ตาต เสวสุสุ
 มา อกมมมาย รนุทธยิ
 อกมมุนา หิ ทุมเมโธ
 นพ้าคารัว สิทติ.

๓๙. ธมมญจจ มหาราชา
 มาตาปีตฺตสุ ขตฺติย
 อธิ ธมมญจจิตฺวาน
 ราช สคคัม คมิสฺสสิ.

๔๐. ธมมญจจ มหาราชา
 ปุตฺตทาเรสุ ขตฺติย
 อธิ ธมมญจจิตฺวาน
 ราช สคคัม คมิสฺสสิ.

๓๗. อนึ่ง ประโยชน์ ย่อมแผ่ผลโดย
 ชอบ แก่บุคคลผู้ประกอบธรรม
 ภายใน ผู้คบหาบุคคลที่เป็นบ่อเกิด
 อย่างนั้น ไม่มีปรกติเพื่อหน่ายทำ
 การงาน.

๓๘. ข้าแต่พระราชบิดา ขอพระองค์ จง
 ทรงเสวนบัญญัติ กล่าวคือส่วน
 ประกอบความเพียร อันเป็นเครื่อง
 ตามรักษาทรัพย์ ที่รวบรวมไว้แล้ว
 พระองค์อย่าได้ทำลายทรัพย์สิน
 ด้วยการงานอันไม่สมควร เพราะ
 คนมีปัญญาทราวม ย่อมลุ่มจม
 เพราะการงาน อันไม่สมควร
 ดุจเรือไม้้อ ฉะนั้น.

๓๙. ข้าแต่มหาราชา บรมกษัตริย์
 ขอพระองค์ จงทรงประพฤติธรรม
 ในพระราชมารดาและพระราชบิดา
 ข้าแต่พระราชา ครั้นพระองค์
 ทรงประพฤติธรรม ในโลกนี้แล้ว
 จักเสด็จไปสู่สวรรค์.

๔๐. ข้าแต่พระมหาราชา บรมกษัตริย์
 ขอพระองค์ จงทรงประพฤติธรรม
 ในพระโอรสและพระราชเทวีทั้งหลาย
 ข้าแต่พระราชา ครั้นพระองค์ทรง
 ประพฤติธรรม ในโลกนี้แล้ว
 จักเสด็จไปสู่สวรรค์.

๔๑. ฌมฺมญฺจร มหาราชา
 มิตฺตตามจฺเจสฺส ขตฺตติย
 อธิ ฌมฺมญฺจริตฺวาน
 ราช สคฺคํ คมิสฺสสฺสี.

๔๒. ฌมฺมญฺจร มหาราชา
 วาหเนสฺส พลฺลสฺส จ
 อธิ ฌมฺมญฺจริตฺวาน
 ราช สคฺคํ คมิสฺสสฺสี.

๔๓. ฌมฺมญฺจร มหาราชา
 คาเมสฺส นิคเมสฺส จ
 อธิ ฌมฺมญฺจริตฺวาน
 ราช สคฺคํ คมิสฺสสฺสี.

๔๔. ฌมฺมญฺจร มหาราชา
 รมฺมเจสฺส ขนปเทสฺส จ
 อธิ ฌมฺมญฺจริตฺวาน
 ราช สคฺคํ คมิสฺสสฺสี.

๔๕. ฌมฺมญฺจร มหาราชา
 สมณฺเ พฺราหฺมณฺเสฺส จ

๔๑. ข้าแต่มหาราชา บรมกษัตริย์
 ขอพระองค์ จงทรงประพาศิธรรม
 ในมิตร และอำมาตย์ทั้งหลาย
 ข้าแต่พระราชา ครั้นพระองค์
 ทรงประพาศิธรรม ในโลกนี้แล้ว
 จักเสด็จไปสู่สวรรค์.

๔๒. ข้าแต่มหาราชาเจ้า ขอพระองค์
 จงทรงประพาศิธรรม ในสัตว์พาหนะ
 และพลงนิกายทั้งหลาย ข้าแต่
 พระราชา ครั้นพระองค์ ทรง
 ประพาศิธรรม ในโลกนี้แล้ว
 จักเสด็จไปสู่สวรรค์.

๔๓. ข้าแต่มหาราชาเจ้า ขอพระองค์
 จงทรงประพาศิธรรม ในชาวบ้าน
 และชาวนิคมทั้งหลาย ข้าแต่
 พระราชา ครั้นทรงประพาศิธรรม
 ในโลกนี้แล้ว จักเสด็จไปสู่สวรรค์.

๔๔. ข้าแต่มหาราชาเจ้า ขอพระองค์จง
 ทรงประพาศิธรรม ในชาวแคว้นแคว้น
 และในชาวชนบททั้งหลาย ข้าแต่
 พระราชา ครั้นทรงประพาศิธรรม
 ในโลกนี้แล้ว จักเสด็จไปสู่สวรรค์.

๔๕. ข้าแต่มหาราชาเจ้า ขอพระองค์
 จงทรงประพาศิธรรม ในสมณะ

อิธ ฐมมญจริตฺวาน
ราช สคฺคํ คมิสฺสสิ.

และพราหมณ์ทั้งหลาย ข้าแต่
พระราชา ครั้นทรงประพฤติธรรม
ในโลกนี้แล้ว จักเสด็จไปสู่สวรรคต.

๔๖. ฐมมญจร มหาราช
มิกปกฺขีสุ ขตฺตिय
อิธ ฐมมญจริตฺวาน
ราช สคฺคํ คมิสฺสสิ.

๔๖. ข้าแต่มหาราช บรมกษัตริย์
ขอพระองค์ จงทรงประพฤติธรรม
ในเนื้อและนกทั้งหลาย ข้าแต่
พระราชา ครั้นทรงประพฤติธรรม
ในโลกนี้แล้ว จักเสด็จไปสู่สวรรคต.

๔๗. ฐมมญจร มหาราช
ธมฺไม จินฺนุณฺโณ สุขาวโห
อิธ ฐมมญจริตฺวาน
ราช สคฺคํ คมิสฺสสิ.

๔๗. ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์จง
ทรงประพฤติธรรม ธรรมที่บุคคล
ประพฤติแล้ว เป็นเหตุหน้าความสุข
มาให้ ข้าแต่พระราชา ครั้นพระองค์
ทรงประพฤติธรรม ในโลกนี้แล้ว
จักเสด็จไปสู่สวรรคต.

๔๘. ฐมมญจร มหาราช
อินฺททา^๑ เทวา สพฺรหฺมกา
สุจฺฉินฺณน ทิวํ ปตฺตทา
มา ธมฺมํ ราช ปามาไท.^๒

๔๘. ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์
จงทรงประพฤติธรรม เพราะ
พระอินทร์ เทวดา พร้อมทั้งพรหม
ถึงทิพยสถานได้ ด้วยธรรมอันตน
ประพฤติดีแล้ว ข้าแต่พระราชา
ขอพระองค์อย่าทรงประมาทธรรม.

๔๙. ตตฺถเณว เต วตฺตปทา
เอสาว อนุสาสนึ

๔๙. ข้อความ ที่ข้าพระองค์กราบทูล
เหล่านั้น ในปัญหาของพระองค์นั้น

^๑ ฉ. สอินฺททา.

^๒ อี. ปมาไท.

สปปญฺญเสวิ กลฺยาณิ
สมตฺตํ สาม ตํ วิทฺฐ"ติ.

เตสฺสกุณชาตกํ ปจฺมํ.

นั่นแหละ เป็นวัตรบท ข้อนี้แลเป็น
อนุสาสนี ขอพระองค์จงทรงคบหา
กับคนผู้มีปัญญา จงเป็นผู้มี
คุณธรรมอันงาม ทรงทราบข้อนั้น
ด้วยพระองค์เองแล้ว จงปฏิบัติ
ให้ครบถ้วนเถิด.

เตสฺสกุณชาดก ที่ ๑.

อรรถกถาชาดก ขุททกนิกาย

จัตตาลีสนิบาต

๑. เสด็จกุณชาตกถา(๕๒๑)

เวสสันดร ตี ปุณฺณามิตี อิทํ
สตฺถา เขตฺตวเน วิหรนฺโต โภสฺสโรญฺโณ
โอยวาทวเสน กเถสิ.

ตี หิ ราชานํ ฌมฺมสุสฺวณฺตุถาย
อาคตํ สตฺถา อามนฺเตตฺตวา "มหาราช
รณฺฎา นาม ฌมฺเมน รชฺชํ กาเรตพฺพํ
ยสฺมี หิ สมเย ราชานเ อธฺมมิกา
โหนติ ราชยฺตุตฺตปิ ตสฺมี สมเย
อธฺมมิกา โหนตี"ติ จตฺตกฺกนิปาเต
อาคตสุตฺตนเยน โอยทิตฺตวา อคฺติคฺมเน
อคฺติคฺมเน จ อาทินวํ อานิสฺสญฺจ
กเถตฺตวา "สุปฺปิณฺฑปฺมา กามา"ติ อาทินา
นเยน กามेषุ อาทินวํ วิตฺตภาเรตฺตวา
"มหาราช อิมสํ หิ สตฺตทานํ

๑. พรรณนาเสด็จกุณชาตก(๕๒๑)

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ใน
พระเชตวันวิหาร ตรัสพระธรรมเทศนานี้
ด้วยสามารถ ถวายโอวาทพระเจ้าโกศล
ว่า เราจะขอถามเจ้าเวสสันดร ดังนี้
เป็นต้น.

ความพิสดารว่า พระศาสดาตรัส
เชิญพระราชานั้น ซึ่งเสด็จมาเพื่อประสงค์
สดับธรรม มาถวายโอวาท ตรัสถึงโทษ
และอานิสงส์ในการถึงอคติและปราศจาก
อคติ โดยนัยพระสูตรอันมาในจตุกกนิบาต
ว่า "ดูกรมหาบพิตร ขึ้นชื่อว่าพระราชา
พึงครองราชสมบัติโดยธรรม เพราะใน
สมัยใด พระราชาเป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม
ในสมัยนั้น แม้ข้าราชการทั้งหลายก็เป็น
ผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม" แล้วทรงแสดงโทษ
ในกาม ให้พิสดาร โดยนัยเป็นต้นว่า
"กามทั้งหลาย เปรียบด้วยความฝัน" ดังนี้
ตรัสว่า

“มัจจุณา สงฺคโร นตฺถิ
 ลญฺจคาโห น วิชฺชติ
 ยฺยทฺธํ นตฺถิ ชโย นตฺถิ
 สพฺเพ มัจจุปรายนา”.

“ดูกรมหาบพิตร แท้จริง สัตว์
 ทั้งหลายเหล่านี้ ไม่มีการผิดเพี้ยน
 กับมัจจุราช การรับสินบนก็ไม่มี
 การรบก็ไม่มี ชัยชนะก็ไม่มี
 สัตว์ทั้งปวง ล้วนมีความตาย
 เป็นเบื้องหน้า”.

เตสํ โปโลกํ คจฺจนฺตานํ จเปตฺวา
 อตฺตนา กตํ กลฺยาณกมฺมํ อญฺญา
 ปตฺติฏฺจา นาม นตฺถิ เอวํ อิตฺตฺร-
 ปจฺจุปฺปญฺจานํ อวสฺสํ ปหาตพฺพํ ยสํ
 นิสุสาย ปมาทํ กาทฺตํ น วญฺญติ
 อปฺปมตฺเตเนว หุตฺวา ธมฺเมน รชฺชํ
 กาเรตฺถํ วญฺญติ, โปราณกราชาโน
 อนฺุปฺปนฺุเนปิ พุทฺเธ ปณฺุชิตานํ
 โอวาทฺเต จตฺวา ธมฺเมน รชฺชํ
 กาเรตฺวา เทวณฺครํ ปุรยมาณา
 คมฺมิสุ”ติ วตฺวา เตน ยาจิโต อตีตํ
 อหาริ

อตีเต พาราณสียํ พุรหุमतฺโต
 รชฺชํ กาเรนฺโต อปฺตฺตโก อโหสิ
 ปตฺถนฺโตปี ปตฺตํ วา ฐิตํ วา
 น ลภิ. โส เอกทิวสํ มหฺนฺเตน
 ปริวารเณ อญฺยานํ คนฺุตฺวา ทิวสภาคํ
 อญฺยาเน ก็พิตฺวา มงฺคลสาจรุกฺขมุเล
 สยนํ อตฺถราเปตฺวา โถกํ นิทฺทายิตฺวา

เมื่อสัตว์เหล่านั้นไปสู่ปรโลก ขึ้นชื่อว่า
 ที่พึงอื่น ย่อมไม่มี เว้นจากความดี
 ที่ตนทำไว้ เขาจะต้องละสิ่งปรากฏการณ์
 เพียงเล็กน้อยอย่างนี้ไปแน่นอน ไม่ควร
 อาศัยยศ ทำความประมาท ควรเป็นผู้
 ไม่ประมาท ครองราชสมบัติโดยธรรม.
 พระราชาในปางก่อนทั้งหลาย แม้เมื่อ
 พระพุทธเจ้ายังไม่ทรงอุบัติขึ้น ก็ตั้งอยู่
 ในโอวาทของบัณฑิต ครองราชสมบัติโดย
 ธรรม แล้วเสด็จไปบำเพ็ญเทพนคร
 ให้บริบูรณ์”. อันท้าวเธอทรงอาราธนา
 แล้ว จึงทรงนำอดีตนิทานมาว่า

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัต
 เสวยราชสมบัติ ในพระนครพาราณสี
 ไม่มีพระราชโอรส แม้ทรงปรารถนาอยู่
 ก็ไม่ได้พระราชโอรส หรือพระราชธิดา.
 วันหนึ่ง พระองค์เสด็จประพาสพระ-
 ราชอุทยาน กับข้าราชการบริพารเป็นอันมาก
 ทรงเล่นในพระราชอุทยานตลอดวัน ทรง

ปพฺพุโธ สาธุรุกฺโข โอลิเกตุวา ตตฺถ
 สกฺกณฺกุลาวกํ ปสฺสู. สห ทสฺสูเนเนวสฺสู
 สิเนโห อปฺปชฺชชฺ. โส เอกํ ปุริสํ
 ปกฺโกสาเปตุวา "อิมํ รุกฺโข อภิรุหิตฺวา
 เอตสฺมี กุลาวเก กสฺสูจฺจ อตฺถิตฺ
 วา นตฺถิตฺ วา ชานาหิ"ติ อาห.
 โส "สาธุ เทวา"ติ วตุวา อภิรุหิตฺวา
 ตตฺถ ติณิ อณฺฑกานิ ทิสฺสุวา รมฺโอบ
 อาโรเจสิ. ราชา "เตนหิ เอเตสํ
 อูปริ นาสวาทํ มา วิสฺสูชฺชเชสิ"ติ
 วตุวา "จฺงฺโกฏฺเท กปฺปาสปิจฺจ อตฺถริตุวา
 ตตฺถเว ตานิ อณฺฑกานิ จเปตุวา
 สนิกํ โอตราหิ"ติ โอตาราเปตุวา
 จฺงฺโกฏฺกํ หตฺถเนน คเหตุวา "กตร-
 สกฺกณฺณทฺกานิ นามेतานิ"ติ อมจฺเจ
 ปุจฺฉิ. เต "มยํ น ชานาม
 เนสาทา ชานิสฺสูสนฺติ"ติ วทิสฺสุ. ราชา
 เนสาทา ปกฺโกสาเปตุวา ปุจฺฉิ. เนสาทา
 "มหาราช เอเตสฺ เอกํ อลุคฺกอนฺฑํ
 เอกํ สาลิกาอนฺฑํ เอกํ สุกฺกอนฺฑนุ"ติ
 กถยิสฺสุ. "กํ ปน เอกสฺมี กุลาวเก
 ตินฺณณํ สกฺกณิกานํ อณฺฑกานิ โหนฺติ"ติ.

ให้ลาดพระแท่นที่บรรทมที่โคนต้นสาละ
 เป็นมงคล ทรงหลับไปเล็กน้อย ก็ตื่นบรรทม
 แล้วทอดพระเนตรดูต้นสาละ ทรงมองเห็น
 รังนกที่ต้นสาละนั้น. พร้อมกับทอด-
 พระเนตรเห็นเท่านั้น พระองค์ก็เกิด
 ความรักขึ้น. พระองค์โปรดให้เรียก
 มหาดเล็กคนหนึ่งมา รับสั่งว่า "เจ้าจง
 ขึ้นต้นไม้นี้ ดูให้ว่าในรังนกนั้นมีอะไรอยู่
 หรือไม่มี". มหาดเล็กนั้นกราบทูลว่า
 "ดีละพระเจ้าข้า" ก็ขึ้นไปเห็นไข่อยู่ใน
 รังนั้น ๓ ฟอง จึงกราบทูลแด่พระราชา.
 พระราชาจึงตรัสว่า "ถ้าเช่นนั้น เจ้าอย่า
 ปล่อยลมหายใจบนไข่เหล่านั้น" ตรัสว่า
 "เจ้าจงลาดสำลีในผอบวางไข่เหล่านั้นใน
 ผอบ แล้วค่อยๆ ลงมา" ครั้นให้มหาดเล็ก
 ลงมาแล้ว ทรงรับผอบด้วยพระหัตถ์
 ตรัสถามพวกอำมาตย์ว่า "นี่เป็นไขนก
 อะไรกัน". พวกอำมาตย์เหล่านั้น พากัน
 กราบทูลว่า "พวกข้าพระพุทธเจ้าไม่ทราบ
 พวกนายพรานคงจักทราบ". พระราชา
 รับสั่งให้นายพรานเข้าเฝ้า ตรัสถามแล้ว.
 พวกนายพราน กราบทูลว่า "ข้าแต่
 มหาราช ในจำนวนไข่เหล่านั้นฟองหนึ่ง
 เป็นไขนกเค้า ฟองหนึ่งเป็นไขนกสาลิกา
 ฟองหนึ่งเป็นไขนกแขกเต้า". พระราชา
 ตรัสถามว่า "ไขนก ๓ ฟอง อยู่ในรัง

“อาม เทว ปริปนุเถ อสตี
 สุนิกฺขิตฺตานิ น นสฺสนฺตี”ติ.

ราชา ตฺสฺสตีตฺวา “อิเม มม ปุตฺตา
 ภวิสฺสนฺตี”ติ ตานิ ตีณิ อณฺุทานิ
 ตโย อมจฺเจ ปฏิจฺฉาเปตฺวา “อิเม
 มยฺหํ ปุตฺตา ภวิสฺสนฺตี ตฺเมห
 สาธุกํ ปฏิจฺฉคฺคิตฺวา อณฺุทโกสโต
 นิกฺขนฺตกาเล มม อารโหเยยฺยาถา”ติ
 อาน. เต ตานิ สาธุกํ รกฺขีสุ.

เตสุ ปจฺมํ อุลูกอณฺุทํ ภิชฺชิ.
 อมจฺโจ เอกํ เนสาทํ ปกฺโกสาเปตฺวา
 ‘อิตฺถึภาวํ วา ปุริสภาวํ วา ชานาหี’ติ
 วตฺวา เตน ตํ วิมฺภิตฺวา “ปุริโส”ติ
 วุตฺเต ราชานํ อุปสงฺกมิตฺวา “ปุตฺโต
 เต เทว ชาโต”ติ อาน. ราชา
 ตฺมฺโจ ตสฺส พหุํ ฐนํ ทตฺวา “ปุตฺตกํ
 เม สาธุกํ ปฏิจฺฉคฺค ‘เวสฺสนฺตโร’ติ
 จสฺส นามํ กโรหี”ติ วตฺวา อฺยุโยเชสิ.
 โส ตถา อกาสิ. ตโต กติปาหจฺเจยน
 สาลิกาอณฺุทํ ภิชฺชิ. โสปี อมจฺโจ
 ตํ เนสาเทน วิมฺภิตฺวา “อิตฺถึ”ติ
 สุตฺวา รณฺุโเบ สนฺตีกํ คนฺุตฺวา “ธิตา
 เต เทว ชาตา”ติ อาน. ราชา
 ตฺมฺโจ ตสฺสปี พหุํ ฐนํ ทตฺวา
 “ธิตโร เม สาธุกํ ปฏิจฺฉคฺค ‘กฺุณฺุทลีนี’ติ

เดียวกันได้หรือ”. นายพรานกราบทูลว่า
 “ขอเดชะ ได้พระพุทธเจ้าข้า เมื่อไม่มี
 อันตราย ไช้ที่แม่พิกดีแล้ว ย่อมไม่เสียหาย”.

พระราชาทรงดีพระทัยแล้วดำริว่า “นก
 เหล่านี้จักเป็นลูกของเรา” ทรงให้อำมาตย์
 สามคนรับไข่นกทั้งสามฟองไว้ รับสั่งว่า
 “นกเหล่านี้จักเป็นลูกของเรา ท่านทั้งหลาย
 จงดูแลให้ดี พึงบอกเราในเวลา มันออก
 จากกระเปาะไข”. อำมาตย์เหล่านั้น
 พากันรักษาไข่นกเหล่านั้นไว้เป็นอย่างดี.

บรรดาไข่นกเหล่านั้น ไข่นกเคঁาแตก
 ออกเป็นฟองแรก. อำมาตย์จึงให้เรียก
 นายพรานคนหนึ่งมา กล่าวว่่า ‘ท่านจง
 ดูให้รู้ว่่าเป็นตัวเมียหรือตัวผู้’ เมื่อเขา
 พิจารณาดูนกตัวนั้นแล้วกล่าวว่่า ‘เป็น
 ตัวผู้’ จึงเข้าไปเฝ้าพระราชากราบทูลว่่า
 “ขอเดชะโอรสของพระองค์เกิดแล้วพระ
 พุทธเจ้าข้า”. พระราชาทรงดีพระทัย
 พระราชทานทรัพย์เป็นอันมากแก่เขา
 แล้วตรัสว่่า “จงดูแลลูกเราให้ดี และจง
 ตั้งนามเขาว่า ‘เวสสันดร’ แล้วทรงส่งเขา
 กลับไป. เขาได้กระทำอย่างนั้นแล้ว.
 แต่้นั้นมาลวงได้ ๒-๓ วัน ไข่นกสาลิกาก็
 แตกออก. แม้อำมาตย์นั้น ก็ให้นายพราน
 พิจารณาดูนกตัวนั้น ครั้นทราบว่่า “เป็น
 ตัวเมีย” ก็ไปสู่อำมาตย์ของพระราชากราบทูล

จสฺส นามํ กโรหี"ติ วตฺวา อญฺโยเชสิ.
 โสปี ตถา อกาสิ. ปุณ กติปาหจฺจเยน
 สฺวภณฺทํ ภิชฺชํ. โสปี อมจฺโจ ตํ
 เนสาเทน วิมฺลิตฺวา 'ปุริโส'ติ วุตฺเต
 รญฺโณ สนฺติกํ คนฺตฺวา "ปุตุโต เต
 เทว ชาโต"ติ อาห. ราชชา ตฺมฺโง
 ตสฺสปี พหุํ ธนํ ทตฺวา "ปุตุตสฺส
 เม มหนฺเตน ปริวารเณ มงฺคลํ กตฺวา
 'ชฺมฺพุโก'ติ จสฺส นามํ กโรหี"ติ วตฺวา
 อญฺโยเชสิ. โสปี ตถา อกาสิ.

ว่า "ขอเดชะธิดาของพระองค์เกิดแล้ว
 ข้าพระพุทธเจ้าข้า". พระราชาทรงดีพระทัย
 พระราชทานทรัพย์เป็นอันมาก ให้แก่
 อำมาตย์นั้นแล้ว รับสั่งว่า "จงดูแล
 ธิดาของเราให้ดี และจงตั้งนามเขาว่า
 'กุณฑลินี" แล้วทรงส่งเขากลับไป. แม้
 อำมาตย์นั้น ก็ได้ทำอย่างนั้น. เวลาล่วง
 ไปอีก ๒-๓ วัน ไชยงกแซกเต้าก็แตกออก
 แล้ว. เมื่อนายพรานพิจารณา นกตัวนั้น
 แล้วกล่าวว่า 'ตัวผู้" แม้อำมาตย์นั้น
 ก็ไปสู่นักของพระราชา กราบทูลว่า
 "ขอเดชะ โอรสของพระองค์เกิดแล้ว
 พระพุทธเจ้าข้า". พระราชาทรงดีพระทัย
 พระราชทานทรัพย์แก่เขาเป็นอันมาก แล้ว
 รับสั่งว่า "จงทำการมงคลแก่ลูกเรา ด้วย
 บริวารเป็นอันมากแล้ว ตั้งนามเขาว่า
 'ชัมพุกะ" ส่งอำมาตย์นั้นกลับไป.
 อำมาตย์นั้น ก็ได้กระทำอย่างนั้นแล้ว.

เต ตโยปี สกฺุณา ตินฺนํ อมจฺจํ
 เคหฺสฺสุ ราชกุมารปริหาเรน วทฺฒนฺติ.
 ราชชา "มม ปุตุโต มม ธีตา"ติ
 โวหฺรติ. อถสฺส อมจฺจา อญฺญมญฺญํ
 อวหฺสนฺติ "ปสฺสถ รญฺโณ กิริยํ,
 ติริจฺฉานคเต 'ปุตุโต เม ธีตา เม'ติ
 วทฺนฺโต วิจฺรติ"ติ.

นกแม่ทั้ง ๓ ตัวนั้น เจริญวัยด้วยเครื่อง
 บำรุงอย่างพระราชกุมาร ในเรือนของ
 อำมาตย์ทั้ง ๓. พระราชาตรัสเรียกว่า
 "บุตรของเรา ธิดาของเรา". ลำดับนั้น
 อำมาตย์ของพระราชา พากันยิ้มเยาะกัน
 และกันว่า "พวกท่านจงดูพระราชกิริยา
 พระราชา เทียบตรัสเรียกสัตว์ดิรัจฉานว่า
 'บุตรของเรา ธิดาของเรา'".

ตี สุตฺวา ราชา จินฺเตสิ "อิเม
อมจฺจา เอเตสํ มม ปุตฺตานํ
ปญฺญาสมฺปทํ น ชานนฺติ ปากฺกั
เนสํ กริสฺสามิ"ติ. อเถกํ อมจฺจํ
เวสฺสนฺตรสฺส สนฺติกํ เปเสสิ "ตฺมุหํ
ปีตา ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺกาโม กทา กิร
อาคนฺตฺวา ปุจฺฉตฺว"ติ. อมจฺจํ คนฺตฺวา
เวสฺสนฺตรํ วนฺทิตฺวา ตํ สาสนํ
อาโรเจสิ. เวสฺสนฺตโร อตฺตโน ปฺริชคฺคิตํ
อมจฺจํ ปกฺโกสาเปตฺวา "มยฺหํ ปน
ปีตา มํ ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺกาโม ตสฺส
อิธาคตสฺส สกฺกาโร กาคํ วมฺภูติ
ตาต กทา อาคจฺฉตี"ติ ปุจฺฉิ.

อมจฺจํ "อิโต สตฺตเม ทิวเส
อาคจฺฉตี"ติ อาห. ตํ สุตฺวา
เวสฺสนฺตโร "ปีตา เม อิโต สตฺตเม
ทิวเส อาคจฺฉตี"ติ วตฺวา อญฺโຍเชสิ.
โส อาคนฺตฺวา รมฺโถ อาจิกฺขิ. ราชา
สตฺตเม ทิวเส นคเร เภริญฺจาราเปตฺวา
ปุตฺตสฺส นิเวสนํ อคมาสิ. เวสฺสนฺตโร
รมฺโถ มหนฺตํ สกฺกาโร กาทฺเรสิ,
อนฺตมฺโส ทาสกมฺมกรานํปี สกฺกาโร
การาเปสิ. ราชา เวสฺสนฺตรสฺส สกฺณสฺส
เคเห ภูณฺชิตฺวา มหนฺตํ ยสํ
อนฺภวิตฺวา สกฺนิเวสนํ อาคนฺตฺวา

พระราชชา ทรงสดับคํานั้นแล้ว
ทรงดำริว่า "อํมาตย์เหล่านี้ยังไม่รู้ความ
สมบรูณ์ด้วยปัญญาแห่งบุตรทั้ง ๓ ของเรา
เราจะต้องทำให้ปรากฏแก่เขา". ลำดับนั้น
ทรงส่งอํมาตย์คนหนึ่ง ไปยังสำนัก
เจ้าเวสสันดรรับสั่งว่า "พระบิดาของท่าน
ประสงค์จะถามปัญหา ทราบว่าจะมาถาม
ได้เมื่อไร". อํมาตย์ไปไหว้เจ้าเวสสันดร
แล้วแจ้งกระแสพระราชดำรัสนั้น. เจ้า
เวสสันดรให้เรียกอํมาตย์ผู้ดูแลตนมา
ถามว่า "ก็พระบิดาของฉันทน์ใคร่จะตรัส
ถามปัญหากระฉันทน์ เมื่อพระองค์เสด็จมา
ถึงที่นี่แล้ว ควรกระทำสักการะ ณะพอ
พระองค์จะเสด็จมาเมื่อไร".

อํมาตย์ตอบว่า "จากนี้ไป ๗ วัน
จึงจะเสด็จมา". เจ้าเวสสันดรฟังดังนั้น
จึงกล่าววว่า "พระบิดาของเราจะเสด็จมา
ในวันที่ ๗ จากวันนี้ไป" ส่งเขาไปแล้ว.
เขามากราบทูลแด่พระราชชา. ในวันที่ ๗
พระราชชาโปรดให้เทียวกดกลองประกาศ
ในพระนครแล้วได้เสด็จไปยังที่อยู่ของ
บุตร. เจ้าเวสสันดรให้ทํามหาสักการะ
แก่พระราชชา, โดยที่สุกก็ให้ทําสักการะแก่
ทาสและกรรมกรด้วย. พระราชชาเสวยที่
เรือนของนกเวสสันดร ได้รับการต้อนรับ
อย่างสมพระเกียรติแล้ว เสด็จกลับยัง

ราชกุมเณ มหามณฑปปี การาเปตฺวา
นคเร เภริญฺจาราเปตฺวา อลงฺกตมณฑปเป
มหาชนปริวาริ นิสีทิตฺวา “เวสฺสณฺตรํ
อาเนตฺตุ”ติ อมจฺจสุสฺส สฺนฺติกํ เปเสสิ
อมจฺใจ เวสฺสณฺตรํ สุวณฺณปี้เจ นิสีทา
เปตฺวา อาเนสิ. สกุณเณ ปิตุ องฺเก
นิสีทิตฺวา ปิตรา สห กิพิตฺวา
คนฺตฺวา ตตฺถเวว สุวณฺณปี้เจ นิสีทิ.

พระราชนิเวศน์ของพระองค์ รับสั่งให้สร้าง
มณฑปใหญ่โต ที่ห้องพระลานหลวง
โปรดให้เที่ยวตีกลองประกาศในพระนคร
ประทับนั่งในมณฑป อันตกแต่งแล้ว
แวดล้อมด้วยมหาชน จึงส่งพระราชสาส์น
ไปยังสำนักอำมาตย์(ผู้เลี้ยงนก)ว่า “จงนำ
เจ้าเวสสันดรมาเถิด”. อำมาตย์ให้
เจ้าเวสสันดร จับบนตั้งทองพามาแล้ว.
นกบินไปจับ ที่พระเพลาพระราชบิดา
เล่นหัวกับพระราชบิดาแล้ว บินไปจับ
บนตั้งทองตามเดิม.

↓
อถ นํ ราชา มหาชนมชฺเฌ
ราชธมฺมํ ปุจฺจนฺโต ปจฺมํ คาถมาห

ครั้งนั้น พระราชาเมื่อจะตรัสถาม
ราชธรรม กะเจ้าเวสสันดรนั้น ใน
ท่ามกลางมหาชน จึงตรัสคาถาที่ ๑ ว่า

๑. “เวสฺสณฺตรํ ตํ ปุจฺจามิ
 สกุณ ภาทฺทมตฺถ เต
 รชฺชํ กาเรตฺถกาเมน
 กิสฺสุ กิจฺจํ กตํ วรณฺ”ติ.

๑. “ดูกรนก ขอความสวัสดิ์จงมีแก่เจ้า
เราจะขอถามเจ้าเวสสันดร กิจอะไร
ที่ผู้ประสงค์ครองราชสมบัติกระทำ
แล้วเป็นของประเสริฐ”.

ตตฺถ สกุณาติ ตํ อาลปติ.
กิสฺสุติ กตฺริ กิจฺจํ กตํ วริ อุตฺตมํ
โหติ กเถหิ เม ตาต สกฺลํ
ราชธมฺมนฺติ. เอวํ กิร นํ โส ปุจฺจมิ.

ในพระคานานั้น พระราชาตรัส
เรียกเจ้าเวสสันดรนั้นว่า นก. คำว่า
อะไร ความว่า กิจอะไรที่ทำแล้วเป็น
ของประเสริฐคือสูงสุด ดูกรลูกพ่อเจ้าจง
บอกราชธรรมทั้งสิ้นแก่เราเถิด. ได้ยินว่า
พระราชา นั้นตรัสถามเจ้าเวสสันดรนั้น
อย่างนี้.

๒๑๑-๒๑๒
www.dhammadownload.com

ตั้ง สุตฺวา เวสฺสนฺตโร ปณฺหิ
อกเถตฺวา ราชานํ ตาว ปมาเทน
ใจฺเทนฺโต ทฺติยํ คาถมาหํ

๒. "จิรฺสุสํ วต มํ ตาโต
กํโส พาราณสีคฺคโห
ปมตฺโต อปฺปมตฺตํ มํ
ปีตา ปุตฺตํ อโจทยี"ติ.

ตตฺถ ตาโตติ ปีตา. กํโสติ อิํ
ตสุส นามํ พาราณสีคฺคโหติ จตุหิ
สงฺคหฺวตฺถุหิ พาราณสี สงฺคเหตุวา
วตฺตนฺโต.

ปมตฺโตติ เอวรูปานํ ปณฺหิตานํ
สนฺติเก วสนฺโต ปณฺหสฺส อปฺจุจฺจนน
ปมตฺโต. อปฺปมตฺตนฺติ สีสลาทิกฺคณโยเคน
มํ อปฺปมตฺตํ.

ปีตาติ โปสกปีตา. อโจทยีติ อมฺจฺเจหิ
ติรฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจ
อวหฺสิยมาโน ปมาทํ อापฺชฺชิตฺวา

เจ้าเวสสันดรพึงพระราชดำริสันั้น
แล้ว ยังไม่ทูลแก้ปัญหา เมื่อจะทูลท้วง
พระราชชาด้วยความประมาทก่อน จึง
กล่าวคาถาที่ ๒ ว่า

๒. "นานนักหนอ พระเจ้ากัังสะ
พระราชบิดาเรา ผู้ทรงสงเคราะห์
ชาวเมืองพาราณสี ทรงประมาท
แล้ว ได้ตรัสถามเราผู้บุตร ซึ่งไม่
ประมาท".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ตาโต คือ
พระบิดา. คำว่า กังสะ นี้เป็นพระนาม
ของพระราชา นั้น. คำว่า ผู้ทรงสงเคราะห์
ชาวเมืองพาราณสี ได้แก่ ทรงประพฤติ
สงเคราะห์ชาวนครพาราณสี ด้วย
สังคหัตถุ ๔.

คำว่า ประมาท ความว่า เมื่อเสด็จ
ประทับอยู่ใกล้บัณฑิตทั้งหลาย เห็น
ปานนั้น ชื่อว่า ทรงประมาทเพราะมิได้
ตรัสถามปัญหา. คำว่า ไม่ประมาท
ความว่า หม่อมฉัน ชื่อว่า ไม่ประมาท
เพราะประกอบด้วยคุณมีศีลเป็นต้น.

คำว่า พระบิดา คือพระบิดาผู้ทรงชุบเลี้ยง.
คำว่า ได้ตรัสถาม นกเวสสันดรกล่าวว่า
พระองค์ทรงถูกพวกอำมาตย์ ล้อเลียน

จิรสุส อชช โจเทสิ ปณห์ ปุจฉิตติ
วทติ.

เอว อิมาย คาถาย โจเทตฺวา
“มหाराช ญญา นาม ติสฺสุ ธมฺเมสุ
จตฺวา ธมฺเมน รชฺช กเวตฺพุพฺพ”ติ
วตฺวา ราชธมฺมํ กถนฺโต อิมาย
คาถาย อห

๓. “ปจฺเมเนว วิตถิ
โกธึ หาสึ นิวารเย
ตโต กิจฺจานิ กาเรยเย
ตี วตี อานุ ขตฺติย.

๔. ยํ ตฺวํ ตาต ตเป กมฺมํ
ปุพฺเพ กตมสฺสยํ
รตฺโต ทฺฐุโส จ ยํ กยิรา
น ตํ กยิรา ตโต ปฺน.

๕. ขตฺติยสฺส ปมตฺตสฺส
รฺภูจฺสมิ รฺภูจฺวทฺตฺมน
สพฺเพ โภคา วินสฺสนฺติ

ว่า พระราชาตรัสกระทำให้สัตว์ดิรัจฉาน
ทั้งหลายว่าเป็นบุตร ทรงถึงความประมาท
แล้ว นานแล้วหนอ พระบิดาเพิ่งมาไจทย
คือตรัสถามปัญหาในวันนี้.

เจ้าเวสสันดร ครั้นทักท้วงพระราชา
ด้วยคาถานี้แบบนี้แล้ว จึงกราบทูลว่า
“ข้าแต่มหाराชเจ้า ขึ้นชื่อว่าพระราชา
ควรดำรงอยู่ในธรรม ๓ ประการ ครอง-
ราชสมบัติโดยธรรม” เมื่อจะแสดง
ราชธรรม จึงกล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

๓. “พระราชาควรห้ามมุสาวาท ความ
โกรธ ความร่ำเรงไว้ก่อน แต่ขึ้น
ควรรับสั่งให้ทำกิจทั้งหลาย ข้าแต่
บรมกษัตริย์ นักปราชญ์ทั้งหลาย
กล่าวข้อนั้นว่าเป็นวัตร.

๔. ข้าแต่พระราชาบิดา เมื่อก่อน
พระองค์ ทรงกระทำความผิด ยัง
พระองค์ให้เดือดร้อน โดยไม่ต้อง
สงสัย และทรงรักใคร่เกลียดชัง
แล้วทำความผิดไว้ แต่นั้นไม่ควร
ทำกรรมนั้นอีก.

๕. ข้าแต่พระองค์ ผู้ยังแค้นแค้นให้
เจริญ เมื่อกษัตริย์ประมาทแล้ว
โภคสมบัติ ในแค้นแค้นทั้งหมด
ย่อมพินาศ ข้อนั้นนักปราชญ์

- รณโณ ตํ วุจฺเจเต อสมิ.
 ๖. สิริ ๑ ตาต ลกฺขี ๑
 ปุจฺฉิตา เอตทพฺรหฺม
 อฏฺฐาเน วิริเย โปเส
 รามมहि อณุเสยฺยก.
๗. อลุเสยฺยก ทุทฺทเย
 ปุริเส กมฺมทฺสฺสเก
 กาทฺกณฺเณ มหาราช
 รมติ จกฺกภณฺชเน.
๘. โส ตฺวํ สพฺุเพสฺสํ สุทฺทโย
 สพฺุเพสฺสํ รกฺขิตฺวา
 อลกฺขี นฺนุท มหาราช
 ลกฺขฺยา ภว นิเวสนิ.
๙. สลกฺขี ธีติสมฺปนฺโน
 ปุริโส หิ มหคฺคโต
 อมิตฺตานํ กาสิปติ
 มฺลํ อคฺคณฺจ จินฺนฺทติ.
๑๐. สกฺโกปี หิ ภูตฺปติ
 อฏฺฐาเน นปฺปมชฺชติ
 ส กลฺยาณเณ ธีตี กตฺวา
 อฏฺฐาเน กุรุเต มโน.
- กล่าวว่าเป็นความทุกข์ของ
 พระราชา.
๖. ข้าแต่พระราชบิดา เทพธิดาชื่อสิริ
 และลักขี ถูกสุจิตบิรवारเศรษฐีถาม
 แล้ว ได้กล่าวคำนี้ว่า ข้าพเจ้า
 ย่อมยินดีในคน ผู้มีความหมั่น
 ความเพียร ไม่มีความริษยา.
๗. ข้าแต่มหาราชาเจ้า กาลกรรณผู้
 ทำลายจักร ย่อมมีความยินดี
 ในคนมีความริษยา มีใจชั่ว
 ประทุษร้ายการงาน.
๘. ข้าแต่มหาราชาเจ้า พระองค์จงทรง
 มีพระทัยดีต่อชนทั้งปวง จงทรง
 รักษาคนทั้งปวง จงทรงบรรเทา
 คนไม่มีปัญญา จงมีคนมีปัญญา
 เป็นที่พึ่งพำนักเถิด.
๙. ข้าแต่พระองค์ ผู้เป็นเจ้าแห่งชาวกาสิ
 ก็บุรุษผู้มีปัญญาสมบูรณ์ด้วยความ
 เพียร ถึงความเป็นใหญ่ ย่อมตัด
 รากและยอดของศัตรูทั้งหลายได้.
๑๐. ข้าแต่พระองค์ ผู้เป็นเจ้าแห่งพสกนิกร
 ความจริงแม้ทำวสัฏกาก็ไม่ประมาท
 ในความเพียร ทำวเธอทรงทำความ
 เพียรในกรรมอันงาม ทรงตั้ง
 พระทัยมั่นในความขยันหมั่นเพียร.

๑๑. คนุธพพา ปิตโร เทวา
 สาซีวา โหนฺติ ตาทิโน
 อฏฺฐหโต อปฺปมชฺชโต
 อนฺตฺติฏฺฐนฺตฺติ เทวตา.

๑๒. โส อปฺปมตฺโต อฏฺฐโร
 ตาท กิจฺจานิ การย
 วายมสฺสุ สกฺิจฺเจสฺสุ
 นาลโส วินฺทเต สฺขํ.

๑๓. ตตฺถเว เต วตฺตปทา
 เอสาว อนฺุสาสนํ
 อลํ มิตฺเต สฺขปาเปตฺติ
 อมิตฺตานํ ทฺุขาย วา"ติ.

ตตฺถ ปจฺเมเนว วิตถฺนฺติ ตาท
 ราชานาม อาทิตฺว มุสวาทํ
 นิวารเย. มุสวาทิโน หิ รณฺโณ
 รฏฺฐํ นิโรชํ โหติ. ปจฺวิยา
 โอิชากมฺมกรณฺฏฺจฺจานโต สตฺตฺรตฺนมตฺตํ
 เหฏฺฐา ปวิสฺติ. ตโต อาหารเ ว
 เตลมรฺฐผาณิตาทีสุ วา โอิสเรสฺสุ โอิชา
 น โหติ. นิโรชาหารโภชิโน มนุสฺสา
 พุทฺวาพาธา โหนฺติ. รฏฺฐเ ถลชฺลปถฺสุ

๑๑. คนธรรพ์ พระพรหม (ผู้ดูจิตดา)
 เทวดาย่อมเป็นผู้มีชีพเพื่อพระราช
 ผู้เช่นนั้น เมื่อพระราชาทรงขยับ
 หมันเพียร ไม่ประมาท เทวดา
 ทั้งหลาย ย่อมคอยคุ้มครอง.

๑๒. ข้าแต่พระราชบิดา ขอพระองค์
 อย่าทรงประมาท อย่างเร็ว แล้ว
 จึงทรงรับสั่งให้ทำกิจทั้งหลาย อนึ่ง
 พระองค์จงทรงพยายาม ในราชกิจ
 ของพระองค์ คนเกียจคร้าน ย่อม
 ไม่ประสพสุข.

๑๓. ข้อความที่ข้าพระองค์กราบทูล ใน
 ปัญหาของพระองค์นั้น เป็นวัตรบท
 ชื่อนี้แลเป็นอนุสาสนี สามารถ
 ยังผู้เป็นมิตรให้ถึงความสุข หรือ
 ก่อทุกข์แก่ศัตรูทั้งหลายได้".

ใจความในคานานั้นว่า มุสวาท
 ไว้ก่อน ความว่า ข้าแต่พระราชบิดา
 ขึ้นชื่อว่าพระราช ควรห้ามมุสวาทไว้
 แต่ต้นก่อน เพราะว่าแค้นแค้นของพระ
 ราชามีมุสวาท ย่อมไม่มีไอชา. เนื้อที่
 ประมาณ ๗ ศอกของแผ่นดินจากที่เป็น
 เหตุกระทำให้เกิดไอชา ย่อมเลื่อนลงไป
 ในเบื้องต่ำ. แต่นั้นไอชาในอาหารหรือใน
 โอิสถ มีน้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นต้น

๒๕๖๒-๑๑-๒๖ ๑๖:๕๖:๑๖

อาโย นุปปชชติ. ตสฺมี อุนุปปชชนฺเต
 ราชานเ ทุคฺคตา โหนฺติ. เต เสวก
 สงฺคณฺหิตุํ น สกฺโกนฺติ. อสงฺคณฺหิตา
 เสวกา ราชานํ คุรุจิตฺเตน น
 โอลเณนฺติ. เอวํ ตาต มุสวาโท
 นามส นิโรไซ. โส ชีวิตเหตุปี น
 กาทพุโ. สจฺจํ ปน สารุตรํ ฤษานนฺติ
 ตเทว ปริคฺคเหตุพฺพํ. อปีจ มุสวาโท
 นาม คุณฺปริธฺสโก วิปตฺติปริโยसानเ
 ทุตฺติยจิตฺตวาเร อวีจิปฺรายนํ กโรติ.
 อิมสฺมี ปนตฺถเ ธมฺโม หเว หโต
 หนฺตฺติ เจตฺติยชาตกํ กเถตพฺพํ.

โกธฺนฺติ ตาต ราชานาม
 ปจฺมเมว กุชฺฌนลฺกฺขณํ โกรธฺปี
 นิวาเรยฺย. ตาต อญฺเณสํ หิ โกรโ
 ชิปฺปี มตฺถกํ น ปาปฺณาติ ราชฺชนํ
 ปาปฺณาติ. ราชานเ นาม วาจา วุธา
 กุชฺฌิตฺวา โอลเณนฺติเตนฺนาปี ปรี
 วจินาเสนฺติ ตสฺมา ญญฺณา อญฺเณหิ
 มนุสฺเสหิ อติเรกตรํ นิโกเณน ภวิตพฺพํ
 ชนฺติเมตฺตตานุทฺถสมฺปนฺเนน อตฺตโน

ย่อมไม่มี. มนุษย์บริโภคอาหารไม่มีไอชา
 ย่อมมีอาพาธมาก. รายได้ทางบกและ
 ทางน้ำไม่เกิดขึ้นในแคว้นแคว้น. เมื่อรายได้
 นั้นไม่เกิดขึ้น พระราชาทั้งหลายก็ยากจน.
 ท้าวเธอไม่สามารถส่งเคราะห์ราชเสวกได้.
 เหล่าราชเสวกที่ไม่ได้รับการส่งเคราะห์
 ก็ไม่มองดูพระราชาด้วยจิตเคียดแค้น ข้าแต่
 พระราชบิดา ขึ้นชื่อว่า มุสวาทนั้นหมด
 ไอชาอย่างนี้. ไม่ควรทำมุสวาทนั้น แม้
 เพราะเหตุแห่งชีวิต. แต่ควรกำหนดเอา
 สุภาสิตข้อนั้นว่า ก็ความสัจดีกว่ารส
 ทั้งหลาย. อนึ่ง ขึ้นชื่อว่ามุสวาท เป็น
 เครื่องกำจัดคุณ มีความวิบัติเป็นที่สุด
 ย่อมกระทำอเวจีเป็นไปเบื้องหน้า ใน
 วาระจิตที่ ๒. อนึ่ง ในเนื้อความนี้ควร
 กล่าว เจตติยชาตกว่า ธรรมแล อันบุคคล
 กำจัดแล้ว ย่อมกำจัดเขา.

คำว่า ความโกรธ ความว่า ข้าแต่
 พระราชบิดา ขึ้นชื่อว่าพระราชา ควรห้าม
 แม้ความโกรธ อันมีความขัดเคืองเป็น
 ลักษณะก่อนเหมือนกัน. เพราะว่าความ
 โกรธของคนอื่นไม่ถึงที่สุดเร็วพลัน แต่ของ
 พระราชาย่อมถึงเร็ว. ธรรมดาพระราชา
 ทั้งหลายมีวาจาเป็นอาวุธ เมื่อก้าวแล้ว
 ย่อมยังคนอื่นให้พินาศได้ แม้ด้วยอาการ
 เพียงชำเลืองดู เพราะฉะนั้น พระราชา

ปิยบุตรดี วย โลกั โวโลเกนุเตน.
 ตาต อติโกธโน หิ ราชา อุปปนุณ
 ยสั รกขิตุ์ น สกุกอติ. อิมสสุ
 ปนตถสสุ ที่ปนตถั ขนุติวาทิชาตก-
 จุลลธมฺมปาลชาตกานิ กเถตพฺพานิ.
 จุลลธมฺมปาลชาตกสมฺมิหิ มหาปตาปโน
 ราชา บุตฺตัม ขาณฺฏตฺวา บุตฺตโสเกน
 หทยเณ ผลิตเณ มตาย เทเวีย สยปี
 เทวี อนุโสจฺนุโต หทยเณ ผลิตเณว
 มริ. อถ เณ ตโยปี ชเน
 เอกาฬานเณว ฉมาเปสฺสุ. ตสฺมา รญฺญา
 ปจฺมเมว มุสาวาทิ วชฺเชตฺวา ทฺติยั
 โโกโร วชฺเชตพฺโพ.

หาสนุตติ หสฺสั. อยเมว วา
 ปาโจ. เตสฺ เตสฺ กิจฺเจสฺ อุพฺพิล-
 ลาวิตจิตฺตตาย เกพิสฺสิลตัม ปริหาสั
 นิวาเรยฺย. ตาต รญฺญา นาม
 เกพิสฺสิเลน น ภวิตพฺพัม อปรปตฺติเณ
 หุตฺวา สพฺพกิจฺจานิ อตฺตปจฺจกฺเขเนว
 กาทพฺพานิ. อุพฺพิลลาวิตจิตฺโต หิ

ควรเป็นผู้ไม่มีความโกรธเกินกว่ามนุษย์
 เหล่าอื่น ควรสมบูรณ์ด้วยขันติคุณ
 เมตตาคุณและความเอ็นดู ทรงทอด-
 พระเนตรดูชาวโลกเหมือนพระโอรสเป็น
 ที่รักของพระองค์. ข้าแต่พระราชบิดา
 เพราะว่าพระราชามีความโกรธจัด ย่อมไม่
 สามารถรักษาพระเกียรติยศที่เกิดขึ้นได้.
 อนึ่ง เพื่อแสดงเนื้อความนี้ พึงแสดง
 ขันติวาทีชาดก และจุลลธัมมปาลชาดก.
 แท้จริงในจุลลธัมมปาลชาดก พระเจ้า
 มหาปตาปนราช รับสั่งให้ปลงพระชนม์
 พระโอรส เมื่อพระราชเทวีมีพระทัยแตก
 สิ้นพระชนม์ เพราะเศร้าโศกถึงพระโอรส
 แม้พระองค์เองก็เศร้าถึงพระเทวีมีพระทัย
 แตก สวรรคตไปเช่นกัน. เมื่อเป็นเช่นนั้น
 อำมาตย์ทั้งหลายก็ถวายพระเพลิง ณ
 พระเมรุมาศอันเดียวกันทั้ง ๓ พระศพ.
 เพราะเหตุนั้น อันดับแรกพระราชากวั้น
 มุสาวาทก่อน อันดับที ๒ ควรเว้นความโกรธ.

คำว่า ความรำเริง คือความรื่นเริง.
 อนึ่ง บาลีว่าอย่างนี้เหมือนกัน. ความว่า
 พระราชาควรห้ามความมีปรกติคะนอง
 คือความรำเริงในราชกิจนั้น ๆ ด้วยความ
 มีพระทัยตื่นเต้น. ข้าแต่พระราชบิดา
 ธรรมดาพระราชาก็ไม่ควรคะนองเป็นปรกติ
 ไม่ควรเชื่อถือผู้อื่น ต้องทำกิจทุกอย่าง

ราชา อตุเลตฺวา กมฺมานิ กโรนฺโต
 ลทฺธิ ยสฺมิ วจินาเสติ. อิมสฺมิ ปนตฺถ
 สรณฺจฺชาตเก ปุโรหิตสฺส วจัน
 คเหตุวา ทณฺทกัรณฺโณ กีสวจฺเจ
 อปฺรชฺฌิตฺวา สห รณฺเณ อจฺฉิขฺชิตฺวา
 กุกฺกุณฺนโรเย นิพฺพตฺตภาโว จ มาตฺตจ-
 ชาตเก เมชฺฌณฺณโณ พฺรหฺมณฺณํ
 กถํ คเหตุวา มาตฺตจฺตาปเส
 อปฺรชฺฌิตฺวา สห รณฺเณ อจฺฉิขฺชิตฺวา
 นโรเย นิพฺพตฺตภาโว จ ฆฏฺฐาตเก
 ทสฺภาตฺติกราชทวารกานํ โมหมฺพฺุหานํ
 วจัน คเหตุวา กณฺหนทีปายเน
 อปฺรชฺฌิตฺวา วาสุเทวกุลสฺส นาสิตฺภาโว
 จ กเถตฺพุโ.

ตโต กิจฺจานิ กาเรยฺยาติ
 เอวํ ตาต ปจฺมํ มุสฺสาวาทํ ทุตฺติยํ
 โกธํ ตตฺติยํ อธมฺมหาสํ วชฺเชตฺวา
 ตโต ปจฺฉา ราชา รณฺจฺวาสิํ
 กตฺตพฺพกิจฺจานิ กาเรยฺย.

ตี วตี อากุ ขตฺตียาติ ขตฺตีย
 มหาราช ยํ มยา วุตฺตี เอตี ฌณฺโณ

โดยประจักษ์แจ้งแก่พระองค์เอง. เพราะ
 พระราชาผู้มีพระทัยตื่นเต้น เมื่อไม่ทรง
 พิจารณากระทำราชกิจ ย่อมยัง
 พระเกียรติยศที่ได้มาให้พินาศ. อนึ่ง
 ในเนื้อความนี้ ควรแสดงความที่พระเจ้า
 ทัณฑกัในสรณฺจฺชาตก ทรงเชื่อถ้อยคำ
 ของปุโรหิต ผิดในท่านกีสวจฺจดาบส
 ชาตสฺสญฺพร้อมด้วยแวนแคว้น แล้วบังเกิด
 ในกุกฺกุณฺนรก ควรแสดงความที่พระเจ้า
 เมชฌณฺณราชในมาตฺตจฺชาตก ทรงเชื่อถ้อยคำ
 ของพวกพฺรหฺมณฺ์ ผิดในท่านมาตฺตจ-
 ดาบส แล้วชาตสฺสญฺไปพร้อมกับแวนแคว้น
 บังเกิดในนรก และควรแสดงความที่
 ตรีระกุลวาสุเทพในฆฏฺฐาตก เชื่อถ้อยคำ
 ของราชทวารกพี่น้อง ๑๐ คน ผู้หลงมงาย
 แล้ว ผิดในท่านกณฺหนทีปายนดาบส ถึง
 ความพินาศฉิบหาย.

คำว่า แต่นั้นควรรับสั่งให้ทำกิจ
 ทั้งหลาย ความว่า ข้าแต่พระราชบิดา
 พระราชาควรเว้นมุสฺสาวาทอันดับที่ ๑
 ความโกรธอันดับที่ ๒ ความร่าเริงไม่เป็น
 ธรรมอันดับที่ ๓ อย่างนี้ แต่นั้นควร
 รับสั่งให้ทำกิจที่ควรทำแก่ชาวแวนแคว้น
 ในภายหลัง.

คำว่า ข้าแต่บรมกษัตริย์ นักปราชญ์
 ทั้งหลาย กล่าวข้อนั้นว่าเป็นวัตร ความว่า

วตสมาทานนุติ ไปราณกปณฺทิตา
กถยีสฺว.

ข้าแต่กษัตริย์มหाराช คำใดที่ข้าพระองค์
กราบทูลแล้ว บัณฑิตในครั้งก่อนทั้งหลาย
กล่าวคำนั้นว่าเป็นวตสมาทานของพระราชา.

น ตํ กยิราติ ยํ ตยา
ราคาทิวเสน ปจฺฉา ตาปกริ กมฺมํ
กตํ โหติ ตโต ปุพฺเพ กตฺโต ปุณ
ตาทิสํ กมฺมํ น กยิรา มา
กาเรยฺยาสี ตาตาทิ.

คำว่า ไม่ควรทำกรรมนั้น ความว่า
กรรมใดกระทำความเดือดร้อนในภายหลัง
ด้วยอำนาจจาคะเป็นต้น เป็นกรรมที่
พระองค์ทรงทำแล้ว แต่ั้นพระราชา
ไม่ควรกระทำ คือพระองค์ อย่าทรง
กระทำกรรมเช่นนั้นต่อไปจากที่ทรงทำไว้
ในครั้งก่อนนะ พระราชบิดา.

วฺจฺเจเตติ ตํ รมฺโอบ อฆนฺติ วฺจฺเจติ.
เอวํ ไปราณกปณฺทิตา กถยีสฺว.

คำว่า นักปราชญ์กล่าวว่า ความว่า
บัณฑิตกล่าวการกระทำนั้นว่า เป็นทุกข์
ของพระราชา. บัณฑิตในครั้งก่อนกล่าว
ไว้อย่างนี้.

สิริ จาติ อิทํ เวสฺสนฺตรสกุณ
ปุพฺเพ พาราณสียํ ปวตฺติตํ การณํ
อาหริตฺวา ทสฺเสนฺโต อาห. ตตฺถ
อพฺรฺวณฺติ สฺวจิปริวารเสฏฺฐจินา ปุจฺฉิตา
กถยีสฺว.

คำว่า เทพธิดา ชื่อสิริ เป็นต้น นก-
เวสสันดรนำเอาเหตุการณ์ที่เป็นไปในเมือง
พาราณสีแต่ก่อนนี้มากล่าวแสดง. ใน
คานั้น คำว่า ได้กล่าว อธิบายว่า สิริเทพ-
ธิดาถูกสุจิตบิรवारเศรษฐีถาม จึงกล่าวแล้ว.

อฺภูจฺจาเน วิริเยติ โย โปโส อฺภูจฺจาเน
จ วิริเย จ ปติฏฺฐิตเ น จ ปเรสํ
สมปตฺตี ทิสฺวา อฺสุสฺยุยติ ตสฺมี อหํ
อมิรมาเมติ อาห. เอวํ ตาว สิริ
กเถสิ.

คำว่า ผู้มีความหมั่น ความเพียร
ความว่า เทพธิดาชื่อสิริกล่าวว่า บุรุษใด
ดำรงอยู่ในความหมั่น และความเพียร
ทั้งเห็นสมบัติของคนเหล่าอื่นแล้ว ไม่ริษยา
ข้าพเจ้ารื่นรมย์ในคนนั้น. นกเวสสันดร
กล่าวถึงสิริเทพธิดาก่อนอย่างนี้.

อุสุสฺสยฺเกติ อลกฺขี ปน ตาต
ปฺจุฉิตฺตา อหํ ปฺรสมฺปตฺตี อุสุสฺสยฺเก.

ทฺุทฺทเยติ ทฺุจฺจิตฺเต. กมฺมทฺุสฺสเกติ
กฺลฺยฺณกมฺมํ ทฺุสฺสเก. โย กฺลฺยฺณกมฺมํ
ทฺุสฺสนฺโต อปฺปิยาณฺโต อภฺยฺยณฺโต
น กโรติ ตสฺมี อภฺริมาเมติ อาห.

เอวํ กาทฺกณฺเณ มหาราช รมติ
ปฏฺิรฺูปเทสฺวาสาทิโน กุสฺลจกฺกสฺส
ภณฺชนี.

สฺุทฺทโยติ สฺุทฺทจฺจิตฺโต หิตจฺจิตฺโต.
นฺุทฺทติ นีหฺร. นีเวสนนฺุติ ลกฺขฺยา
ปน นีเวสนํ ภว ปตฺติจฺจา โหหิ.

สฺลกฺขี ธีตฺสมฺปนฺโนติ มหาราช
กาสิปฺติ โส ปฺริโส ปณฺณาย เจว
วฺิริเยน จ สมฺปนฺโน.

คำว่า มีความริษยา ความว่า ข้าแต่
พระราชบิดา ส่วนว่า อลกฺขิเทพธิดาถูก
สุจิตบิรवारเศรษฐี ถามแล้ว ก็กล่าวว่า
ข้าพเจ้ายินดีในคนริษยาสมบัติของคนอื่น.

คำว่า มีใจชั่ว ได้แก่ มีจิตประทุษร้าย.
คำว่า ประทุษร้ายการงาน ได้แก่
ประทุษร้ายการงานอันดีงาม. กาลกวรรณี-
เทพธิดา กล่าวว่า บุรุษใดประทุษร้าย
ไม่รักใคร่ อึดอัดใจ ไม่กระทำความดีที่
ข้าพเจ้ายินดีในบุรุษนั้น.

ข้าแต่มหाराชเจ้า กาลกวรรณีเทพธิดา
เป็นผู้หักเสี้ยซึ่งกุศลจักร มีการอยู่ใน
ประเทศอันสมควรเป็นต้น ย่อมยินดี
อย่างนี้.

คำว่า มีพระทัยดี ได้แก่ มีพระทัย
งาม มีพระทัยประกอบด้วยประโยชน์
เกื้อกูล. คำว่า จงทรงบรรเทา ได้แก่
จงนำออก. คำว่า เป็นที่พึงทำนั้ก ได้แก่
พระองค์จงทรงมีคนมีปัญญาเป็นที่พึง
คือเป็นที่ยับยั้ง.

คำว่า ผู้มีปัญญาสมบูรณ์ด้วยความ
เพียร ความว่า ข้าแต่มหाराชเจ้าผู้เป็น
ใหญ่ของชาวกาสิ บุรุษนั้น สมบูรณ์
ด้วยปัญญาและความเพียร.

มหคฺคโตติ มหชฺฌมาสโย โจรานํ คำว่า ถึงความเป็นใหญ่ ดังนี้
 ปจฺจยภูเต คณฺหฺนฺโต อมิตฺตานํ นกเวสสันดรกล่าวว่่า บุรุษผู้มีอัธยาศัย
 มุลฺลํ โจเร คณฺหฺนฺโต อมิตฺตานํ อคฺคํ ใหญ่ เมื่อจับคนผู้เป็นต้นเหตุของโจรได้
 ฉินฺหฺตตีติ วทติ. ชื่อว่่า ตัดรากของศัตรูได้ เมื่อจับโจรได้
 ชื่อว่่า ตัดยอดของศัตรูได้.

สกุโกติ อินฺโท. ภูตปตีติ ราชานํ ผู้เป็นใหญ่ (ในเทวโลก) ชื่อว่่า ท้าวสักกะ.
 อาลปตี. นกเวสสันดร เรียกพระราชาว่่า
 ผู้เป็นเจ้าของพสกนิกร.

อุฏฺฐาเนติ อุฏฺฐานวิริเย. นปฺปมชฺชตีติ- คำว่า ในความขยันหมั่นเพียร ได้แก่
 สพฺพกิจฺจานิ กโรติ. ในความเพียร เป็นเครื่องลุกขึ้น. คำว่า
 ไม่ประมาท ได้แก่ ทรงทำกิจทุกอย่าง.

↓ ส กลฺยาเนติ โส เทวราชา คำว่า ท้าวเธอทรงทำความเพียรใน
 อุฏฺฐานวิริเย มนฺํ กโรนฺโต ปापกมฺมํ กรรมอันงาม ความว่่า ท้าวเทวราชนั้น
 อกตฺวา กลฺยาเน ปุณฺณกมฺมสมฺมียะ ทรงสนพระทัยในความเพียร คือความหมั่น
 ธิตี กตฺวา อปฺปมตฺโต อุฏฺฐาเน มิได้กระทำความชั่ว ทรงทำความ
 มนฺํ กโรติ. ตสฺส ปน กลฺยาณกมฺเม เพียรในความดีคือในกรรมที่เป็นบุญอย่าง
 วิริยกรณภาวทสฺสสนตฺถิ สรณฺงคชาตเก เดียว ไม่ทรงประมาท ทรงสนพระทัยใน
 ทฺวีสุ เทวโลเกสุ เทวตาดิ สทฺธิ ความหมั่น. ก็เพื่อแสดงความที่พระองค์
 กปิฏฺฐารามิ อาคนฺตฺวา ปญฺหิ ปุจฺฉิตฺวา ทรงกระทำความเพียรในกรรมอันดีงาม
 ธมฺมสฺส สุตภาโว มหากณฺหฺชาตเก ควรแสดงเรื่องมีอาทิอย่างนี้ว่่า ความที่
 อตฺตโน อานุกาเวน มหาชนํ โตเสตฺวา ท้าวสักกะนั้นเสด็จมาสู่กปิฏฐารามพร้อม
 โยสกุณฺตสฺส สาสนสฺส ปวตฺติภาโว กับเทวดาในเทวโลกทั้งสองแล้ว ทรงถาม
 จาติ เอวมาทีนิ วตฺถุณี กเถตพฺพพานิ. ปัญหาแล้วทรงสดับธรรมในสรณฺงคชาตก
 และความที่คำสั่งสอนเสื่อมถอย อัน
 ท้าวสักกะ ยังมหาชนให้ยินดีแล้ว

เตส กิจฺเจสฺ วิริยํ กรสฺสุ.

กิจเหล่านั้น ๆ ด้วยอำนาจการเทียบเคียง ไตร่ตรองกระทำให้เห็นชัด.

ตตฺถเว เต วตฺตปทาติ ตาต
ยํ มํ ตฺวํ กิสุ กิจฺจํ กตฺติ วรฺนฺติ
ปฺจฺฉิ ตตฺถ ตว ปญฺเอยเว เอเต
มยา ปจฺเมเนว วิตถฺนฺติ อาทโย
วตฺตา เอเต วตฺตปทา วตฺตโกฏฺฐาสา
เอวํ ตตฺถ วตฺตสฺสุ.

คำว่า ข้อความที่ข้าพระองค์กราบทูล ในปัญหาของพระองค์นั้นเป็นวัตรบท ความว่า ข้าแต่พระราชบิดา พระองค์ตรัสถามปัญหาใด กะข้าพระองค์ว่า กิจอะไร ที่ทำแล้ว เป็นของประเสริฐ ในปัญหานั้น ของพระองค์นั่นเอง ข้าพระองค์ได้กราบทูล ข้อความเหล่านี้เป็นต้นว่า ควรห้ามความ เท็จก่อนดังนี้ ข้อความเหล่านี้เป็นวัตรบท คือเป็นส่วนของข้อปฏิบัติ พระองค์จึงทรง ประพฤติในวัตรบทนั้นอย่างนี้.

เอสาติ ยา เต มยา กถิตา
เอสาว ตว อนุสาสนี. อถฺนฺติ เอวํ
วตฺตมาโน หิ ราชา อตฺตโน มิตฺเต
สุขาเปตฺติ อมิตฺตานนฺจ ทุกฺขาย อยํ
ปริยตฺโต สมตฺถเ.

คำว่า ข้อนี้ ความว่า ข้อปฏิบัติใด ที่ข้าพระองค์กราบทูลแล้วแก่พระองค์ ข้อปฏิบัตินี้เท่านั้นเป็นอนุสาสนีสำหรับ พระองค์. คำว่า สามารถ ความว่า เพราะว่าพระราชาทรงประพฤติอย่างนี้ ชื่อว่าองอาจ สามารถเพื่อยังมิตรของตน ให้มีความสุข และก่อทุกข์ให้แก่ศัตรู ทั้งหลาย.

เอวํ เวสฺสนฺตรสฺกุณฺเนน เอกาย
คาถาย รณฺโณ ปมาทํ โจเทตฺวา เอกา-
ทสฺหิ คาถาหิ ธมฺเม กถิตเ "พุทฺธลีลา
ปญฺเอย กถิต"ติ มหาชนเ อจฺฉริยพฺ-
ภูตจิตฺตชาโต สาธุการสฺตานิ ปวตฺเตสิ.

เมื่อนกเวสสันดร ท้วงถึงความ ประมาทของพระราชบิดา ด้วยคาถา ๑ คาถา กล่าวธรรมด้วยคาถา ๑๑ คาถาอย่างนี้ มหาชนเกิดจิตคิดอัศจรรย์ว่านกเวสสันดร แก้ปัญหาด้วยลีลาของพระพุทธเจ้าแล้ว

www.dhammadownload.com

ราชา โสมนสุสชาโต อมจุเจ
 อามนุเตตวา "โฆนุโต อมจุจา มม
 ปุตเตน เวสุสนุตเรน เอวํ กถนุเตน
 เกน กตตพพํ กิจจํ กตนุ"ติ.
 "มหาเสนคุดเตน เทวา"ติ. "เตนหิสฺส
 มหาเสนคุดตฏฺฐานํ ทมฺมี"ติ เวสุสนุตริ
 ธานนุตเร จเปสิ. โส ตโต ปฏฺจาย
 มหาเสนคุดตฏฺฐานเ จิตฺ ปิตุ กมฺมํ
 อกาสิติ.

เวสุสนุตรปโอบุห นิฏฺจิตฺ.

ปุณ ราชา กติปาหจฺจเยน
 ปุริมนเยเนว กุณฺทลีนียา สนฺติกํ
 ทูตํ ปาเหตุวา สตฺตเม ทิวเส
 ตตฺถ คนฺตฺวา ปจฺจาคนฺตฺวา ตตฺถเว
 มณฺทปมชฺเชเน นิสฺสีทิตฺวา กุณฺทลีนี
 ออาหาราเปตฺวา สุวณฺณปีเจ นิสฺสินุ
 ราชธมฺมํ ปุจฺจนฺโต คาถมาห

ยังสาธุการจํานวนร้อยให้ไป. พระราชา
 ทรงเกิดความโสมนัส ตรัสเรียกเหล่า
 อำมาตย์มารับสั่งว่า "ดูกรอำมาตย์
 ผู้เจริญทั้งหลาย เจ้าเวสสันดรบุตรของเรา
 กล่าวอย่างนี้ ชื่อว่า กระทำกิจอันใคร
 ควรกระทำ". พวกอำมาตย์ กราบทูลว่า
 "มหาเสนคุดควรกระทำ พระพุทธเจ้าข้า".
 รับสั่งว่า "ถ้าเช่นนั้น เราจะให้ตำแหน่ง
 มหาเสนคุดแก่เขา" แล้วทรงตั้ง
 เจ้าเวสสันดร ไว้ในตำแหน่งฐานันดรศักดิ์.
 จำเดิมแต่กาลนั้นมา เธอตั้งอยู่ในตำแหน่ง
 มหาเสนคุด แล้วได้กระทำกิจของ
 พระราชาบิดา ด้วยประการฉะนี้.

เวสสันดรปัญหา จบ.

ล่วงไป ๒-๓ วัน พระราชาทรงส่ง
 ทูตไปยังสำนักของเจ้ากุณฑลีนี โดย
 ทำนองเดิมนั่นแหละอีก ในวันที่ ๗ ได้
 เสด็จไปในที่นั้น แล้วเสด็จกลับมาประทับ
 นั่งท่ามกลางมณฑปนั้น รับสั่งให้นำเจ้า
 กุณฑลีนีมา เมื่อจะตรัสถามราชธรรม
 กะเจ้ากุณฑลีนี ซึ่งจับอยู่บนตั้งทอง
 จึงตรัสคาถาว่า

๑๔. "สกุขิ ตวํ กุณฑลีนี
มณฺเณสิ ขตฺตพฺนุณฺนี
รชฺชํ กาเรตุกาเมน
กิสฺส กิจฺจํ กตํ วรรณฺ"ติ.

ตตฺถ สกุขิตฺติ มยา ปุณฺณปฺนุหํ
กเถตุํ สกุขิสฺสสฺสิตฺติ ปุจฺจติ. กุณฑลีนีติ
ตสฺสสา สลฺลิงฺคโต อาคตนาเมนาลปติ.

ตสฺสสา กิร ทฺวีสุ กณฺณปิฏฺเจสุ
กุณฑลสณฺณชานา เทว เลขา อหฺสิ
เตนสฺสสา กุณฑลีนีติ นามํ กาเรสิ.

มณฺเณสฺสิตฺติ ชานิสฺสสฺสิตฺติ มยา ปุณฺณปฺนุหฺสฺส
อตฺถนฺตติ. ขตฺตพฺนุณฺนีติ ขตฺตตสฺส
มหาเสนคฺตฺตสฺส ภคินีภาเวเน นํ เอวํ
อาลปติ.

กสฺมา ปเนส เวสฺสนฺตฺตรสฺสกุณฺโณ เอวํ
อปุจฺจติววา อิมเมว ปุจฺจติตี.
อิติถิภาเวเน.

๑๔. "ดูกรมแม่กุณฑลีนี ผู้เป็นพวกพ้อง
ของนกผู้มีบรรดาศักดิ์ เจ้าสามารถ
จะเข้าใจได้หรือ กิจอะไรซิ อัน
ผู้มุ่งครองราชสมบัติ กระทำแล้ว
เป็นของประเสริฐ".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า เจ้า
สามารถ พระราชาตรัสถามว่า เจ้าจัก
สามารถแก้ปัญหาที่เราถามแล้วหรือ.
พระราชาทรงเรียกชื่อที่มาโดยเพศของ
นางว่า ดูกรมแม่กุณฑลีนี.

ได้ยินว่า ที่หลังหูทั้งสองของนกนั้น
ได้มีรอย ๒ แห่ง สันฐานคล้ายต่างหู
เพราะเหตุนั้น พระราชาจึงรับสั่งให้ตั้งชื่อ
นางว่า กุณฑลีนี.

คำว่า เข้าใจ ความว่า ชะรอยเจ้าจักรู้
เนื้อความปัญหาที่เราถาม. พระราชา
ทรงเรียกนางนกนั้นว่า ผู้เป็นพวกพ้อง
ของนกผู้มีบรรดาศักดิ์ ก็เพราะความที่
นางนกเป็นน้องของพญานกมหาเสนคุดต์.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระราชาจึงไม่
ทรงถามเจ้านกเวสสันดร ทรงถามแต่
นางนกนี้เท่านั้น. แก้วว่า เพราะนางเป็น
นกตัวเมีย.

อิตฺติโย หิ ปริตฺตปณฺณา ตสฺมา
เจ สกฺโกติ ปุจฺฉิสฺสามิ โน เจ
น ปุจฺฉิสฺสามีติ วิมฺสนวเสน เหว
ปุจฺฉิตฺวา ตณฺณเวว ปณฺหํ ปุจฺฉิ.

สา เหว รณฺณา ราชนฺเม
ปุจฺฉิตฺวา "ตาท ตฺวํ มํ 'อิตฺติกา นาม
กํ กถสฺสตี'ติ วิมฺสนสิ มณฺเณ สกฺล
เต ราชนมํ ทฺวิสุเยว ปเทสุ
ปกฺขิปิตฺวา กถสฺสามิ"ติ วตฺวา อาท

๑๕. "เทวว ตาท ปทกานิ
ยตฺถ สพฺพํ ปติฏฺฉิตํ
อลทฺตสฺส จ โย ลาโภ
ลทฺตสฺส อนฺรทฺตนา.

๑๖. อมจฺเจ ตาท ชานาหิ
ธีเร อตฺตสฺส โกวิเท
อนทฺทากิตเว ตาท
อโสณฺเต อวินาสเก.

๑๗. โย จ ตํ ตาท รทฺตเยย
ธนํ ยณฺเจว เต สिया

ด้วยว่า นกตัวเมียมีปัญญาน้อย เพราะ
ฉะนั้น ถ้าหากนางนกสามารถเราก็จัก
ถาม ถ้าไม่สามารถเราก็จักไม่ถาม เพราะ
เหตุนั้น พระองค์ทรงถามอย่างนี้ ด้วย
อำนาจจะทดลองปัญญา แล้วตรัสถาม
ปัญหา เฉพาะนางนกเท่านั้น.

เมื่อพระราชชาติตรัสถามราชธรรม
อย่างนี้แล้ว นางนกจึงกราบทูลว่า "ข้าแต่
พระราชบิดา ชะรอยว่าพระองค์จะลอง
ปัญญาหม่อมฉันว่า 'ขึ้นชื่อว่า นกตัวเมีย
จักตอบอะไรได้' หม่อมฉันจักกราบทูล
ราชธรรมทั้งสิ้นแต่พระองค์ รวมเข้าใน
๒ บท เท่านั้น" จึงกล่าวว่

๑๕. "ข้าแต่พระราชบิดา หิตสุขทั้งปวง
ตั้งมั่นอยู่ ในบททั้งสองเท่านั้น
คือความได้ลาภ ที่ยังไม่ได้ ๑
การตามรักษาลาภที่ได้แล้ว ๑.

๑๖. ข้าแต่พระราชบิดา ขอพระองค์
จงทรงทราบหมู่อำมาตย์ ผู้มี
ปัญญาฉลาดในประโยชน์ ไม่ใช่
คนเล่นสกา ไม่ใช่นักแสดง ไม่ใช่
คนยังทรัพย์ให้ฉิบหาย.

๑๗. ข้าแต่พระราชบิดา ก็อำมาตย์คนใด
รักษาราชทรัพย์ของพระองค์ได้

สุโตว รถิ์ สงฺคณฺห
 โส เต กิจฺจานิ การเย.

ดูจนายสารถียีตรถไว้ ควรโปรด
 ให้อำมาตย์คนนั้น ทำกิจทั้งหลาย
 ของพระองค์.

๑๘. สฺสงฺคหิตนฺตฺชโน
 สยํ วิตฺตํ อเวกฺขีย
 นิธิญฺจ อิทฺทานญฺจ
 น กาวเร ปฺรปตฺติยา.

๑๘. พระราชา โปรดทรงสงเคราะห์
 คนฝ่ายในด้วยดี ทรงตรวจตรา
 ราชทรัพย์ด้วยพระองค์เอง ไม่ควร
 จัดการชุมทรัพย์ และให้กู้หนี้ โดย
 ไว้วางใจในคนอื่น.

๑๙. สยํ อายํ วยํ ชญฺญา
 สยํ ชญฺญา กตาคตํ
 นิคฺคณฺห นิคฺคหารหํ
 ปคฺคณฺห ปคฺคหารหํ.

๑๙. พระราชา ควรรู้รายได้รายจ่ายเอง
 ควรรู้กิจที่ทำแล้วและยังไม่ได้ทำเอง
 ควรชมคนที่ควรชม ควรยกย่อง
 คนที่ควรยกย่อง.

๒๐. สยํ ชานปทํ อตฺถํ
 อญฺสาส รเถสฺส
 มา เต อธฺมมิกา ยุตฺตา
 ธนํ ญฺจญฺจ นาสยฺ.

๒๐. ข้าแต่พระองค์ผู้จอมพลรบ พระองค์
 โปรดทรงพริ้วสอนเหตุผล แก่ชาว
 ชนบทเอง อย่าทรงแต่งตั้งอำมาตย์
 ผู้ไม่ประกอบด้วยธรรม เขาจะทำ
 ราชทรัพย์ และแว่นแคว้นของ
 พระองค์ให้พินาศ.

๒๑. มา จ เวเคน กิจฺจานิ
 กาวเรสิ การเยสิ วา
 เวคฺสา หิ กตํ กมฺมํ
 มนุโท ปจฺจานฺตฺปฺปติ.

๒๑. อนึ่ง พระองค์อย่าทรงทำหรือรับสั่ง
 ให้ทำราชกิจทั้งหลาย โดยความ
 รีบเร่ง เพราะการงานที่ทำโดยความ
 รีบเร่งไม่ดีเลย คนโง่ ย่อมเดือดร้อน
 ในภายหลัง.

๒๒. มา เต อธิสเร มุจฺจ
 สุพาฬุหมธิโกปีตี
 โภธสา หิ พหู ผีตา
 กุลา อกุลตี คตา.

๒๓. มา ตาต อิสฺสโรมุหีตี
 อนตฺถาย ปตารยิ
 อิตฺถินิ ปุริสานญฺจ
 มา เต อาสิ ทุกฺขุทฺริโย.

๒๔. อเปตโลมหิสฺสส
 รญฺโอบ กามานุสฺสริโน
 สพฺเพ โภคา วินฺสฺสนฺติ
 รญฺโอบ ตํ วุจฺจเต อหิ.

๒๕. ตตฺถเว เต วตฺตปทา
 เอสาว อนุสฺสานิ
 ทกฺขสฺสฺทานิ ปุณฺณกโร
 อโสณฺโท อวินาสโก
 สีสฺวสฺส มหาราช
 ทุสฺสีโล วินิปาติโก"ติ.

ตตฺถ ปทกานีติ การณปทานิ.
 ยตฺถาติ เยสุ ทวีสุ ปเทสุ สพฺพิ
 อตฺถชาตี นิตฺตฺขิ ปติฏฺจตี. อลทฺธสฺสาตี

๒๒. พระองค์อย่าทรงล่วงเลยกุศล ปล่อย
 พระทัยให้โกรธกริ้วนัก เพราะตระกูล
 ทั้งหลาย ซึ่งมักเป็นอันมากถึงความ
 ไม่เป็นตระกูล ก็เพราะความโกรธ.

๒๓. ข้าแต่พระราชาบิดา พระองค์อย่า
 ทรงดำริว่า เราเป็นใหญ่ ทรงทำ
 มหาชนให้หยั่งลง เพื่อความฉิบหาย
 อย่าให้ประชาชนหญิงชาย ของ
 พระองค์ได้รับทุกข์.

๒๔. โภคสมบัติทั้งปวงของพระราชา ผู้
 ปราศจากความหวาดเสียว หมกมุ่น
 ถึงกามารมณ์ ย่อมพินาศไป
 นักปราชญ์กล่าวเหตุนี้ว่า เป็น
 ความทุกข์ของพระราชา.

๒๕. ข้อความที่หม่อมฉันกราบทูล ใน
 ปัญหาขอพระองค์นั้น เป็นวัตรบท
 ข้อนี้แล เป็นอนุสฺสานิ ข้าแต่
 มหาราชาเจ้า บัดนี้ พระองค์จงเป็น
 ผู้ขยัน ทรงทำบุญ อย่าทรงเป็นนักเลง
 อย่าทรงทำพระราชทรัพย์ให้พินาศ
 จงทรงมีศีลธรรม(เพราะว่า) คนทุศีล
 จะตกอยู่ในอบาย".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า บท ได้แก่
 บทอันเป็นเหตุ. คำว่า ในบท ได้แก่
 สิ่งที่เกิดประโยชน์ คือความเกื้อกูลและ

โย จ ปุพฺเพ อลฺหฺสฺส ลภฺสฺส
 ลาภิ ยา จ ลฺหฺสฺส อฺนุรฺกฺขนา.
 ตาต อฺนุปฺปนฺนฺสฺส หิ ลภฺสฺส
 อฺปฺปาหนํ นาม ภาโร อฺปฺปนฺนฺสฺส
 ปน อฺนุรฺกฺขนเมว ภาโร. เอกจฺโจ
 หิ ยสฺ อฺปฺปาเทตฺวาปี ยเส ปมตฺโต
 ปมาทํ อฺปฺปาเทตฺวา ปาณาติปาตาหิ
 กโรติ มหาโจโร หุตฺวา ฏฺฐจํ
 วิลุมฺปมาโน จรติ.

อถ นํ ราชาโน คาหาเปตฺวา
 มหาวินาสํ สมฺปาเปนฺติ. อถวา
 อฺปฺปนฺนฺรฺูปาทิกามคฺเณสุ ปมตฺโต
 อโยนิโส ธนํ นาเสนฺโต สพฺพ-
 สापเตยฺเย ชีเณ กปฺเณ หุตฺวา
 จีรกวสโน กปาลมาทาย จรติ.
 ปพฺพชิตฺวา ปน คนฺถรฺฐราทิวเสน
 ลภฺสฺสกุการํ นิพฺพตฺเตตฺวา ปมตฺโต
 หีนายาวตฺตติ อปโร ปจฺมชฺฌมานาหิ
 นิพฺพตฺเตตฺวาปี มุฏฺฐสฺสตีตาย ตถารูเป
 อารมฺมเณ พชฺฌิตฺวา ฌานา
 ปริหายติ. เอวํ อฺปฺปนฺนฺสฺส ยสฺส
 วา ฌานาหิ ลภฺสฺส วา รฺกฺขนเมว
 ทฺกฺขตรํ. ตทตฺถทีปนตฺถํ ปน
 เทวทตฺตสฺส วตฺถุ มุทฺลฺกฺขณโลม-

ความสุขทั้งหมด. ดำรงอยู่ในบททั้งสอง
 โด. คำว่า ที่ยังไม่ได้ ความว่า การได้ลาภ
 ที่ยังไม่ได้ในก่อนและการตามรักษาลาภ
 ที่ได้แล้ว. ข้าแต่พระราชบิดาเพราะขึ้นชื่อว่า
 การทำลาภที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นเป็นภาระ
 และการรักษาลาภที่เกิดขึ้นแล้วไว้ ก็เป็น
 ภาระเหมือนกัน จริงอยู่ บุคคลบางคน
 แม้ทำยศให้เกิดขึ้นแล้ว แต่เป็นผู้ประมาท
 ในยศ ย่อมยังความประมาทให้เกิดขึ้น
 แล้ว ทำอกุศลกรรมมีปาณาติบาตเป็นต้น
 เป็นมหาโจรเที่ยวปล้นชาวแคว้น.

ลำดับนั้น พระราชาทั้งหลายรับสั่งให้
 จับเขาลงโทษให้ถึงความพินาศใหญ่. อีก
 ประการหนึ่ง คนบางคนประมาทมัวเมาใน
 กามคุณมีรูปที่เกิดแล้วเป็นต้น ยังทรัพย์
 ให้ฉิบหายโดยอุบายไม่ชอบ เมื่อสมบัติ
 ทั้งปวงสิ้นแล้ว ก็เป็นคนกำพร้ามุ่งผ้า
 เปลือกไม้ ถือกระเบื้องเที่ยวขอทาน. อนึ่ง
 บุคคลผู้เป็นบรรพชิต ยังลาภสักการะ
 ให้เกิดด้วยอำนาจคันถุระเป็นต้น แล้ว
 ประมาท มัวเมา หันไปเพื่อเพศต่ำ อีก
 ฝ่ายหนึ่ง แม้ทำฌานมีปฐมฌานเป็นต้น
 ให้เกิดแล้ว แต่ข้องในอารมณ์เห็นปานนั้น
 เพราะความหลงลืมสติ ย่อมเสื่อมจากฌาน.
 การรักษายศ หรือลาภ มีฌานเป็นต้น
 ที่เกิดขึ้นนั้นแล ลำบากมากด้วยอาการ

กสฺสพหาริตชาตกสงฺกปฺปชาตกานิ ๑
กเถตพฺพานิ.

เอโก ปน ลามสกุการิ อฺปฺปาเทตฺวา
อฺปฺปมาเท จตฺวา กลฺยาณกมฺมํ
กโรติ. ตสฺส โส ยโส สุกฺกปฺกุเช
จฺนุโท วิกิ วฑฺฒติ ตสฺมา ตฺวํ
มหाराช อฺปฺปมตฺโต ปโยคสมฺปตฺติยํ
จตฺวา ธมฺเมน รชฺชํ กาเรนฺโต ตว
อฺปฺปนฺนํ ยสํ อนฺนรฺกฺขาหิตี.

ชานาหิตี ภณฺฑาคาริกกมฺมาทิ-
กรณตฺถํ อฺปฺปาเรหิ. อนฺนุขากิตเวติ
อนฺนุเช อกิตเว อชฺชตฺกเร เจว
อเกราภฺภิเก ๑.

อโสนฺนุเทติ ปฺนฺวสุราคนฺธมาลาโสนฺนุท-
ภาวรหิเต.

อวินาสเกติ ตว สนฺตฺกานํ ธนฺธณฺญา-
ทินํ อวินาสเก. โยติ โย อมฺจฺโจ.
ยญฺเจวาทิ ยญฺจ เต สมฺเว ธนํ
สียา ตํ รกฺเขยฺย.

อย่างนี้ และเพื่อแสดงเนื้อความข้อนั้น
พึงแสดงเรื่องพระเทวทัต มุทุลักษณะ-
ชาดก โลมกัสนิปาตก หาริตชาดก และ
สังกัปปชาดก.

ส่วนว่า คนบางคน ยังลามสัการะให้
เกิดขึ้นแล้ว ดำรงอยู่ในความไม่ประมาท
กระทำแต่กรรมอันดีงาม. ยศของเขานั้น
ย่อมเจริญ เหมือนพระจันทร์ข้างขึ้น
เพราะเหตุนั้น ข้าแต่มหाराชเจ้า พระองค์
อย่าทรงประมาท จงทรงดำรงอยู่ใน
ประโยคสมบัติ ครองราชสมบัติ โดย
ธรรม จงทรงตามรักษายศของพระองค์
ที่เกิดขึ้นแล้ว.

คำว่า จงทรงทราบ ได้แก่ จงทรง
ใคร่ครวญเพื่อกระทำกรรมมีการรักษา
เรือนคลัง เป็นต้น. คำว่า อนฺนุขากิตเว
ตัดบทเป็น อนฺนุเช อกิตเว ความว่า
ไม่ใช่คนเล่นการพนัน ไม่ใช่คนโกง.

คำว่า ไม่ใช่คนเลง คือเว้นจากความ
เป็นนักเลงขนม นักเลงสุรา นักเลง
ของหอม และดอกไม้.

คำว่า ไม่ใช่คนยังทรัพย์ให้ฉิบหาย
ได้แก่ ไม่ล้างผลาญสมบัติของพระองค์
มีพระราชทรัพย์และข้าวเปลือก เป็นต้น.
คำว่า คนใด คืออำมาตย์คนใด. คำว่า

ปรปตติยาติ ปรปตติยาปี ตูว์ มา
กริ สพุพฺ อตฺตปจฺจกฺขเมว กเรยฺยาสีตี
วทติ.

อายุ วยฺนุติ ตโต อฺปฺปชฺชชนกั
อายุญจ เตสํ เตสํ ทาทพุพฺ วยญจ
สยเมว ชาเนยฺยาสีตี.

กตาทกตฺนุติ สงฺคามे वा नवगम्भे
वा अणुवेसु वा गिज्जेसु อิมินา
อิทํ นาม มยฺหํ กตํ อิมินา อิทํ
นาม น กตฺนุติ เอตํปี สยเมว
ชาเนยฺยาสี มา ปรปตฺติโย โหสิ.

นิกฺคณฺเฑหติ ตาต ราชานาม
สนฺธิจฺเจทาทีการกั นิกฺคหารหํ
อาเนตฺวา ทสฺสตี อฺปฺปริกฺขิตฺวา
โสเชตฺวา ไปราณกราชฺหิ จปิตทณฺฑํ
โอโลเกตฺวา โทसानุรูปํ นิกฺคณฺเฑหย.

ปคฺคณฺเฑหติ โย ปน ปคฺคหารโห
เทติ อภินฺนสฺส วา ปรพฺลสฺส ภินฺโน
ภินฺนสฺส วา สกพฺลสฺส อารารโก

คำว่า โดยไว้วางใจในคนอื่น นางนกก
กล่าวว่า พระองค์อย่าทรงกระทำ แม้ด้วย
การไว้วางใจคนอื่น กิจทุกอย่างควร
กระทำให้ประจักษ์ด้วยพระองค์เอง.

บทว่า รายได้รายจ่าย ความว่า
รายได้อันเกิดจากการกระทำนั้น และ
รายจ่ายที่ควรให้แก่คนเหล่านั้น ๆ ก็ควร
ทราบ ด้วยพระองค์เองนั่นแหละ.

คำว่า ที่ทำแล้วและยังมิได้ทำ ความว่า
ในการสงครามก็ดี การนวกกรรมก็ดี
กิจทั้งหลายอื่น ๆ ก็ดี แม้กิจที่กล่าวนี้ ก็
ควรทรงทราบด้วยพระองค์เองเหมือนกัน
ว่า กิจชื่อนี้อันคนนี้กระทำแล้ว เพื่อเรา
กิจชื่อนี้อันคนนี้มิได้กระทำแล้ว อย่าเป็น
ผู้วางพระทัยในคนอื่น.

คำว่า ควรชม ความว่า ข้าแต่พระราชาบิดา
ธรรมดาว่า พระราชา เมื่อเขานำคน
ที่ควรชม ซึ่งกระทำการดีที่ต่อเป็นต้น
มาแสดง ควรกำหนดพิจารณาให้
เรียบร้อย แล้วทรงตรวจดูโทษที่พระราชา
แต่ก่อน ทรงตั้งไว้แล้ว ฟังลงโทษให้
สมควรแก่โทษ.

คำว่า ควรยกย่อง ความว่า อนึ่ง
บุคคลใดเป็นผู้สมควรยกย่อง คือเป็นผู้
ทำลายกำลังฝ่ายอื่น ซึ่งยังไม่ทำลายก็ดี

มนุโท ปจฺจนา วิปฺปฏิสํวเสน อธิ
โลก อปายทุกฺขานิ อนุโมนฺโต
ปรโลก จ อนุตฺตปฺปติ. อภัย ปนฺตฺโต
อิสฺสมนฺตรํ กตฺวา กุรฺราชาติ เม
สุตฺตฺติ กุรฺชาตเกน ทีเปตพฺโพ.

มา เต อธิสเว มุจฺจ
สุพาฬุหมฺธิโกปิตฺตฺติ ตาต ตว ททํ
กุสลํ อธิสริตฺวา อติกุสมิตฺวา ปวตฺเต
ปเรสํ อกุสลกมฺเม สฺมุจฺจ พาฬุหํ
อธิโกปิตํ กุชฺฌมาปิตํ หุตฺวา มา
มุจฺจ มา ปติฏฺฐิจฺยตฺติ อตฺตฺโต.

อิทํ วุตฺตํ โหติ “ตาต ยทา เต
วินิจฺจนเย จิตฺตฺส อิมินา ปฺริโส วา
หโต สนฺนฺธิ วา ฉินฺโน”ติ. โจริ
ทสฺเสนฺติ ตทา เต ปเรสํ วจเนหิ
สฺมุจฺจ โโกปิตํปี ททํ โกวเสน มา
มุจฺจ อปฺริคฺคเหตฺวา มา ทนฺทํ
ปณฺเนหิ. กิการณา. อโจริปี หิ โจโร”ติ

สอบสวน กระทบไปโดยผลุนผลัน ด้วย
อำนาจชั้นทาคติเป็นต้น เป็นการทำงานไม่ดี
คือไม่งาม. เพราะเหตุไร จึงไม่งาม.
เพราะว่าคนโง่ กระทบการทำงานเช่นนั้น
แล้ว ย่อมเดือดร้อนในโลกนี้ด้วยอำนาจ
ความเดือดร้อนในภายหลัง และเมื่อ
เสวยทุกข์ในอบาย ย่อมตามเดือดร้อน
ในโลกหน้า. อนึ่ง บัณฑิตพึงแสดงข้อ
ความนี้ด้วยกุชาดกว่า ข้าพเจ้าได้ฟังว่า
พระเจ้ากुरु ทรงทำผิดต่อฤาษีทั้งหลาย
เป็นต้น.

คำว่า พระองค์อย่าทรงล่วงเลย
กุศลปล่อยพระทัย ให้โกรธกริ้วนัก
ความว่า ข้าแต่พระราชบิดาพระทัยของ
พระองค์ที่ขุ่นเคือง คือโกรธกริ้วมากนัก
แล้ว อย่าทรงปล่อย คืออย่าให้ตั้งอยู่ใน
อกุศลกรรมของคนเหล่าอื่น ที่ประพฤติ
ล่วงเกินกุศล.

ท่านกล่าวอธิบายคำนี้ไว้ว่า “ข้าแต่
พระราชบิดา เมื่อใด พวกราชบุรุษทูลแสดง
ใจต่อพระองค์ผู้สถิตอยู่ ณ ที่วินิจฉันว่า
‘ผู้นี้ฆ่าคน หรือผู้นี้ตัดที่ต่อ’ดังนี้ เมื่อนั้น
พระองค์อย่าทรงปล่อยพระทัย แม้ทรง
ขุ่นเคืองเต็มที เพราะถ้อยคำของคน
เหล่าอื่น ด้วยอำนาจความโกรธ ยังมีได้

ปตารยิตี ตาต อหิ ปจวิสุสโรติ
มา มหาชนัน กายทุจจริตาที อนตถาย
ปตารยิ มา โอตารยิ ยถา ตั
อนตถั สมหาทาย วตตติ มา
เอวมกาสิตี อตถเ.

มา เต อาสิตี ตาต ตว
วิชิต มนุสฺสชาติกานัน วา ตिरจฺฉาน-
ชาติกานัน วา อิตถิปุริสานัน ทุกฺขุทฺโรโย
ทุกฺขปฺปตฺติ มา อาสิ. ยถา หิ
อธมฺมิกานัน ราชนัน วิชิต มนุสฺสา
กายทุจจริตาทีนิ กตฺวา นโรเย
อุปฺปชฺชนฺติ ตว รมฺภวาสินัน ตั ทุกฺขั
ยถา น โหติ ตถา กโรหิตี อตถเ.

อเปตโลมหนัสสุสาติ อตฺตานุ-
วาทาทิภเยหิ นิพฺภยสุส. อิมินา อิทํ
ทสฺเสติ ตาต โย ราชา กิสฺมิญฺจ
อาสิ กตฺวา อตฺตโน กามเมว
อนุสฺสรติ ฉนฺทวเสน ยํ ยํ อิจฺฉติ
ตํ ตํ กโรติ วิสฺสุภฺยญฺจ วิย อนฺโธ

คำว่า ทรงทำมหาชนให้หยั่งลง
ความว่า ข้าแต่ พระราชาบิดาพระองค์
อย่าทรงทำมหาชนให้หมกมุ่น คือหยั่งลง
สู่กายทุจจริตเป็นต้น เพื่อความฉิบหาย
โดยทรงดำริว่า เราเป็นใหญ่ในแผ่นดิน
บุคคลสมათานประพฤติทุจจริตนั้น อัน
เป็นความฉิบหายฉันใด พระองค์อย่าได้
ทรงทำ ฉันนั้น.

คำว่า อย่าให้ประชาชนของพระองค์
ได้รับทุกข์ ความว่า ข้าแต่พระราชาบิดา
การได้รับทุกข์ คือการถึงทุกข์ อย่าได้มีแก่
หญิงและชายทั้งหลาย ผู้เกิดเป็นมนุษย์
ก็ตาม เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานก็ตาม ใน
แคว้นแคว้นของพระองค์ ความว่า ก็
มนุษย์ทั้งหลายในแคว้นแคว้นของพระราชา
ผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรมพากันกระทำกายทุจจริต
เป็นต้น ย่อมบังเกิดในนรก ฉันใด
คือความทุกข์นั้น จะไม่มีแก่ชาวแคว้นแคว้น
ของพระองค์ โดยวิธีใด ขอพระองค์
จงทรงกระทำโดยวิธีนั้นเถิด.

คำว่า ผู้ปราศจากความหวาดเสียว
ความว่า ผู้ไม่มีความกลัวภัยทั้งหลาย
มีการตำหนิพระองค์เองเป็นต้น. ด้วยบท
นี้ นางนกกุณทลีนีทูลแสดงคำนี้ว่า ข้าแต่
พระราชาบิดา พระราชาพระองค์ใดทรงทำ
ความหวังในอารมณ์ชนิดใดชนิดหนึ่งแล้ว

ทุสสีโล วินิปาติโกติ ทุสสีโล หิ
 มหาราช อุตตานิ นิริเย วินิปาเตนุโต
 วินิปาติโก นาม โหตีติ.

เอวํ กุณฺฑลีนีปิ เอกาทสสิ
 คาถาหิ ธมฺมํ เทเสสิ. ราชา ตฺฐุจ
 อมฺจุเจ อามนฺเตตฺวา ปุจฺฉิ "โฆนฺโต
 อมฺจุจา มม ธีตาย กุณฺฑลีนียา
 เอวํ กถยมานาย เกน กตฺตพฺพํ
 กิจฺจํ กตฺนฺ"ติ. ภณฺฑาทคาริเกน เทวาติ.
 "เตนหิสฺสุสา ภณฺฑาทคาริกกมฺมุจฺฉานํ
 ทมฺมมีติ กุณฺฑลีนี จานนฺตเว จเปสิ.
 सा ततो पृग्जय भण्डाकारिग्जाने
 जत्त्वा पितृकम्भं अकासि.

กุณฺฑลีนีปโยห นิฏฺฐิตो.

ปุณ ราชา กติปาหจฺเจเนน
 ปุริมเนเยเนว ชมฺพุทฺทปณฺฑิตสฺสุ สนฺตีกํ
 ทฺฐติ เปเสตฺวา สตฺตเม ทิวเส ตตฺถ
 คนฺตฺวา สมฺปตฺตี อนฺภวิตฺวา ปจฺจาคโต
 ตตฺถเวว มณฺฑปมชฺฌเม นิสฺสีทิ. อถ

คำว่า คนทุศีลจะตกอยู่ในอบาย ความ
 ว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า เพราะว่าผู้ทุศีล
 เมื่อยังตนให้ตกไปในนรก เป็นผู้ที่มีชื่อว่า
 อยู่ในอบาย.

แม้นางนกกุณฺฑลีนี แสดงธรรม
 ด้วยคาถา ๑๑ คาถาอย่างนี้. พระราชา
 ทรงพอพระทัย ตรัสเรียกพวกอำมาตย์มา
 รับสั่งถามว่า "แน่ะอำมาตย์ผู้เจริญ
 ทั้งหลาย นกกุณฺฑลีนีธิดาของเรากล่าว
 อยู่อย่างนี้ ชื่อว่า กระทำกิจที่ใครควร
 กระทำ". อำมาตย์กราบทูลว่า ชุณคลัง
 พระพุทธเจ้าข้า. พระองค์รับสั่งว่า
 "ถ้าเช่นนั้น เราจะมอบตำแหน่งชุณคลัง
 ให้แก่ธิดาของเรา" แล้วทรงตั้งนางนก
 กุณฺฑลีนีไว้ในฐานันดรศักดิ์. จำเดิมแต่
 นั้นมา นางนกกุณฺฑลีนีนั้น ก็ดำรงอยู่ใน
 ตำแหน่งชุณคลัง ได้กระทำราชการสนอง
 คุณพระบิดา.

กุณฺฑลีนีปัญฺหา จป.

ล่วงมาได้อีก ๒-๓ วัน พระราชา
 ทรงส่งทูตไปยังสำนักชัมพุทฺทปณฺฑิต โดย
 นัยก่อนนั่นเอง ในวันที่ ๗ ได้เสด็จไปใน
 ที่นั้น ทรงเสวยสมบัติแล้วเสด็จกลับ
 มาประทับนั่ง ณ ท่ามกลางมณฺฑปนั้น

อมจุใจ ชมพุกปณฺฑิต์ กาญจนปีเฆ
นิสีทาเปตฺวา ปิจํ สีเสนาทาย
อาคณฺฉิ. ปณฺฑิตไ ปิตฺตองเก นิสีทิตฺวา
กัปิตฺวา คนฺตฺวา กาญจนปีเฆเยว
นิสีทิ. อถ นํ ราชา ปณฺหิ
ปุจฺฉนฺโต คาถมาห

๒๖. "อปุจฺฉิมุหํ โกลิยโคตฺตํ
 กฺุณฺฑลีนี ตเถว จ
 ชมพุก ตฺวํ ทานิ วเทหิ
 พลานํ พลมตฺตมฺนุ"ติ.

ตสฺสตุเถ "ตาท ชมพุก อหํ
ตว ภาตฺรํ โกลิยโคตฺตํ เวสฺสฺนฺตฺรํ
ภคินิณฺจ เต กฺุณฺฑลีนี ราชนมฺมํ
อปุจฺฉี เต อตฺตโน พเลน กเถสุํ
ยถา ปเนเต ปุจฺฉี ตเถว อิทานิ
ปฺตฺตํ ชมพุก ตํ ปุจฺฉามิ ตํ
ราชนมฺมณฺจ พลานํ อุตฺตมพลณฺจ
กเถหิ"ติ.

เอวํ ราชา มหาสตฺตํ ปณฺหิ
ปุจฺฉนฺโต อณฺเณสํ ปุจฺฉิตฺนียาเมน
อปุจฺฉิตฺวา วิเสเสตฺวา ปุจฺฉิ. อถสฺส
ปณฺฑิตไ "เตนหิ มหาราช โอิหิตโสโต
สฺถน สพฺพนฺเต กเถสุสามิ"ติ

นั่นเอง. ครั้งนั้น อำมาตย์เชิญเจ้าชมพุก
บัณฑิตให้จับบนตั้งทอง เอาศิระษะทูน
ตั้งทองพามาเฝ้า. ชมพุกบัณฑิตไปจับ
ที่พระเพลาของพระบิดา เล่นหัวแล้ว
บินไปจับบนตั้งทองตามเดิม. ลำดับนั้น
พระราชา เมื่อจะตรัสถามปัญหาจะ
ชมพุกบัณฑิตนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

๒๖. "พ่อได้ถามปัญหา กะเจ้าโกลิยโคตร
 และเจ้ากฺุณฺฑลีนี เช่นนั้นแล้ว
 ชมพุกะเอ๋ย คราวนี้ เจ้าจงบอก
 กำลังสูงสุดกว่ากำลังทั้งหลายเถิด".

คาถานั้น มีใจความว่า "แน่ะพ่อ
ชมพุกะ พ่อได้ถามราชธรรมกะเจ้า
เวสสันดรโกลิยโคตรผู้พี่ชายของเจ้า และ
นางกฺุณฺฑลีนี ผู้พี่สาวของเจ้าแล้ว ทั้งสอง
นั้น ก็ตอบตามกำลังปัญญาของตน อนึ่ง
พ่อถามพี่ทั้งสองของเจ้าเหล่านั้นอย่างไร
ชมพุกะลูกรัก พ่อจะถามเจ้าอย่างนั้น
เหมือนกัน เจ้าจงบอกราชธรรมนั้นและ
กำลังสูงสุดกว่ากำลังทั้งหลายเถิด".

พระราชา เมื่อจะตรัสถามปัญหา
กะพระมหาสัตรีอย่างนี้ ไม่ได้ตรัสถาม
โดยทำนองที่ตรัสถามนกละอื่น ดำรัส
ถามให้วิเศษขึ้นไป. ลำดับนั้น นกบัณฑิต
กราบทูลแด่พระราชาวา "ข้าแต่มหाराชเจ้า

ปสวริตเหตุเถ สหสฺสตุฏฺฐิกิ กณฺเฑนโต
วีย ฐมฺมเทสนํ อารภิ

๒๗. "พลั ปญฺจวิธํ โลก
ปฺริสฺสุมิ มหคฺคเต
ตตฺถ พานฺหุพลั นาม
จริมํ วุจฺจเต พลั.

๒๘. โภคผลญฺจ ทีฆมาว
ทฺตียํ วุจฺจเต พลั
อมจฺจผลญฺจ ทีฆมาว
ตตียํ วุจฺจเต วริ.

๒๙. อภิชจฺจผลญฺจเว
ตํ จตฺตํ อสฺสยํ
ยานิ เจตานิ สพฺพานิ
อธิคฺคณฺหาติ ปณฺชิโต.

๓๐. ตํ พลานํ พลั เสฏฺฐํ
อคฺคํ ปญฺญาพลั วริ
ปญฺญาพเลนฺอุปตฺตฺทโร
อตฺถํ วินฺทติ ปณฺชิโต.

ถ้าเช่นนั้น ขอพระองค์จงทรงเจียโลตลง
สดับเถิด ข้าพระองค์จักกราบทูลปัญหา
ทั้งหมดแด่พระองค์" แล้วเริ่มแสดงธรรม
เหมือนคนบอกอุทฺทพฺพ์หนึ่งพัน กะคน
ผู้เหยียดมือออกรับว่า

๒๗. "กำลังในบุรุษ ผู้ถึงความเป็นใหญ่
ในโลก มี ๕ อย่าง ใน ๕ อย่าง
นั้น ชื่อกำลังแขน ท่านเรียกว่า
กำลังแรก (คือกำลังที่ ๑).

๒๘. ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญพระชนม
กำลังโภคทรัพย์ ท่านเรียกว่า กำลัง
ที่ ๒ ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ
พระชนม กำลังอํามาตย์ ท่าน
เรียกว่า กำลังที่ ๓.

๒๙. กำลัง คือมีชาติยิ่งใหญ่ นั้น คือ
กำลังที่ ๔ โดยไม่ต้องสงสัย บัณฑิต
ย่อมยึดกำลังทั้งหมดนี้ไว้ได้.

๓๐. กำลังคือปัญญานั้น เป็นกำลัง
ประเสริฐ เป็นกำลังเยี่ยมยอด
กว่ากำลังทั้งหลาย บัณฑิต
ผู้อันกำลังปัญญาสนับสนุนแล้ว
ย่อมได้รับประโยชน์.

๓๖. อนายตนสีลสุต
 อนายตนเสวินโน
 น นิพพินุทียการิสฺส
 สมมทตฺถเ ถ วิปจฺจติ.

๓๗. อชฺฌตตตฺถเ ปยุตฺตสุต
 ตถายตนเสวินโน
 อนิพพินุทียการิสฺส
 สมมทตฺถเ ถ วิปจฺจติ.

๓๘. โยคปฺปโยคสงฺฆาตํ
 สมภตฺตสุตฺตานุรกฺขณํ
 ตานิ ตฺวํ ตาต เสวสุสุ
 มา อกมฺมา ย วนุชฺชยิ
 อกมฺมุนา หิ ทุมฺเมธ
 นพฺพาการวํ สีทตี"ติ.

ตตฺถ มหคฺคเตติ มหาราช
 อิมสุมี สตฺตโลเก มหชฺฌมาสเย บุริเส
 ปญฺจวิธํ พลํ โหติ.

พาทุพฺพนฺติ กายพลํ. จริมนฺติ ตํ
 อติมหนฺตํปี สมานํ ลามกเมว.

๓๖. ประโยชนํ ย่อมไม่เผด็จผลโดยชอบ
 แก่บุคคล ผู้มีศีลไม่ใช่บ่อเกิด
 ผู้คบหาบุคคลมิใช่บ่อเกิด (ลามก ยศ
 สุข) ผู้มีปรกติเป็นผู้อำนวยการงาน.

๓๗. อนึ่ง ประโยชนํ ย่อมเผด็จผล
 โดยชอบแก่บุคคล ผู้ประกอบ
 ธรรมภายใน ผู้คบหาบุคคลที่เป็น
 บ่อเกิดอย่างนั้น ไม่มีปรกติ
 เป็นผู้อำนวยการงาน.

๓๘. ข้าแต่พระราชบิดา ขอพระองค์
 จงทรงเสวนบัญญัติ กล่าวคือส่วน
 ประกอบความเพียร อันเป็นเครื่อง
 ตามรักษาทรัพย์ ที่รวบรวมไว้แล้ว
 พระองค์อย่าได้ทำลายทรัพย์ ด้วย
 การงานอันไม่สมควร เพราะคน
 มีปัญญาทราวม ย่อมลุ่มจมเพราะ
 การงานอันไม่สมควร ดูจเรือนไม้้อ
 ฉะนั้น".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ผู้ถึง
 ความเป็นใหญ่ ความว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า
 กำลัง ๕ อย่าง ย่อมมีในบุรุษ ผู้มี
 อธิษาศัยใหญ่ ในสัตว์โลกนี้.

คำว่า กำลังแขน ได้แก่กำลังกาย.
 คำว่า กำลังแรก คือกำลังกายนั้น แม้
 เป็นของใหญ่ยิ่ง ก็ทราวมได้เหมือนกัน

ก็การณาคติ. อณฺฐพาลภาเวณ.

(ถามว่า) เพราะเหตุอะไร (ตอบว่า) เพราะเป็นกำลังของอณฺฐพาล.

สเจ หิ กายพลํ มหนฺตํ นาม
ภเวยฺย. วารณพลโต ลมฺภูกิกาย พลํ
ชฺชุตฺตํ ภเวยฺย.

ก็ถ้าว่ากำลังกาย ฟิงชื่อว่าเป็นกำลังอันใหญ่ กำลังของนางนกลี ฟิงชื่อว่าเป็นกำลังน้อยกว่ากำลังของช้าง.

วารณพลํ ปน อณฺฐพาลภาเวณ
มรณสฺส ปจฺจยํ ชาตํ. ลมฺภูกิกา
อตฺตโน ฅาณกฺุสลตาย วารณํ
ชีวิตกฺุชยํ ปาเปสํตี.

แต่ว่ากำลังของช้าง เกิดเป็นปัจจัยแห่งความตาย เพราะเป็นกำลังของผู้โง่เขลา. นางนกลี ยังช้างให้ถึงความสิ้นชีวิต เพราะความที่ตัวเป็นผู้ฉลาดในความรู้.

อิมสฺมี ปนตฺเถ น เหว สพฺพตฺถ
พลน กิจจํ พลํ หิ พาลสฺส
วธาย โหตํตี สุตฺตํ อahrtitพฺพ.

แต่ในเนื้อความนี้ ฟิงนำพระสูตรมาแสดงว่า กิจด้วยใช้กำลังในที่ทุกสถาน จะไม่มีที่เดียว เพราะว่ากำลัง ย่อมมีไว้เพื่อฆ่าคนโง่ ดังนี้ เป็นต้น.

โภคผลนฺติ อุปตฺถมฺภนฺวเสน
สพฺพํ หิริญฺญสฺวณฺณาทีอุปโภคชาตํ
โภคพลํ นาม ตํ กายพลโต มหนฺตตรํ.

คำว่า กำลังโภคทรัพย์ ความว่า กำลังทั้งหมด ที่เกิดจากเครื่องใช้สอยมีเงินและทอง เป็นต้น ชื่อว่า กำลังคือโภคสมบัติด้วยอำนาจเป็นเครื่องสนับสนุน กำลังคือโภคสมบัตินั้น เป็นกำลังอันใหญ่ยิ่งกว่ากำลังกาย.

อมจฺจพฺลนฺติ อฆาชฺชมนฺตสฺส สฺฐรสฺส
สฺฐหทยสฺส อมจฺจมนฺตลสฺส อตฺถิตา
ตํ พลํ สงฺคามสฺฐรตาย ปุริเมหิ พลฺเลหิ
มหนฺตตรํ.

คำว่า กำลังอำนาจ ความว่า ความมีขมรมอำนาจ มีความคิดไม่แตกแยก มีความกล้าหาญ มีใจดี กำลังนั้นเป็นกำลังใหญ่กว่ากำลัง ๒ อย่างข้างต้น เพราะเป็นกำลังของผู้กล้าหาญในสงคราม.

อภิขจุพลงนติ ตีนี กุลานี อติกุกมิตวา
ขตติยกุลวเสน ชาตีสมฺปตฺติ ตํ อิตเรหิ
พลฺเลหิ มหนุตตรํ. ชาตีสมฺปนฺนา เอว
หิ สุขุณฺนติ น อิตเรติ.

ยานิ เจตานีติ ยานิ ๑ เอตานิ
จตฺตาริปี พฺลานิ ปณฺชิตโต ยสุสานุ-
ภาเวน อธิคณฺหาติ อภิภวติ ตํ
สพฺพพฺลानํ ปณฺญาพลํ. เสฏฺฐนฺติ ๑
อคฺคฺคนฺติ ๑ วุจฺจติ. กิการณา. เตน
หิ พฺลฺลนฺตฺตมฺโม ปณฺชิตโต อตฺถํ
วิญฺหติ วุจฺจตี ปาปฺพนาติ. ตทตฺตฺตฺตฺตตฺตํ
ปฺนฺณนฺนํที เยน ๑ เปยฺยมาหฺวติ
ปฺนฺณนฺนํทีชาตกสิริกาพกณฺณปณฺหปณฺจ-
ปณฺชิตปณฺหสตฺตฺตฺตฺตชาตกสมฺภวชาตก-
สรภงฺคชาตกาทีนํ กเถตพฺพพานิ.

มนุโทติ มนุทปณฺโถ พาลี.
ผีตฺนฺติ ตาต มนุทปณฺโถ ปุคฺคโล
สตฺตฺตฺตฺตปณฺณํ เจปี อุตฺตมํ ธรณี
ลภาติ ตสฺส อนิจฺจมาณสฺสเวว ปสฺยหา-
การํ วา ปน กตฺวา อณฺโถ

คำว่า กำลังคือมีชาติยิ่งใหญ่ ได้แก่
ความถึงพร้อมด้วยชาติ ด้วยอำนาจแห่ง
ตระกูลกษัตริย์ ก้าวล่วงตระกูลทั้ง ๓
กำลัง คือชาติสูงนั้น ใหญ่กว่ากำลังนอกนี้
จริงอยู่ บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยชาติเท่านั้น
ย่อมบริสุทธิ์ คนนอกนี้ หาบริสุทธิ์ไม่.

คำว่า กำลังเหล่านี้ใด ความว่า กำลัง
แม่ทั้ง ๔ เหล่านี้ใด บัณฑิตย่อมยึด คือ
ครอบงำ ด้วยอำนาจแห่งกำลังปัญญาใด
กำลังปัญญานั้น ท่านกล่าวว่า ประเสริฐ
ที่สุดและเลิศกว่ากำลังทั้งปวง. เพราะ
เหตุไร จึงประเสริฐ เพราะว่าบัณฑิตผู้ได้
รับการอุดหนุนจากกำลังนั้น ย่อมได้
ประโยชน์ คือย่อมถึงความเจริญ. เพื่อ
จะอธิบายเนื้อความนั้นให้แจ่มแจ้ง ควร
แสดงปณณนทีชาดกที่ว่า ก็ชนทั้งหลาย
ได้กล่าวถึงแม่น้ำเต็มฝั่ง อันชนใดพึงดื่มได้
เป็นต้น และพึงแสดง สิริกาพกณณปัญหา
ปัญจบัณฑิตปัญหา สัตตฺกัสตชาดก
สัมภวชาดกและสรภังคชาดกเป็นต้น.

คำว่า บุคคลผู้มีปัญญาทราม
ได้แก่ คนมีปัญญาทรามคือคนโง่. คำว่า
อันมั่งคั่ง ความว่า ข้าแต่พระราชบิดา
บุคคลมีปัญญาทราม แม้หากว่าได้แผ่นดิน
อันอุดมเต็มไปด้วยรัตนะ ๗ ประการไซ้

ปณฺณาสมฺปนฺโน ตํ ปฏิปชฺชติ มนุโท
 หิ ลทฺถํ ยสํ รกฺขิตฺตํ กุลสนฺตกํ วา
 ปน ปเวณิอาคตํปิ รชฺชํ ผิตํ
 อธิคนฺตุํ น สกฺโกติ.

ตทตฺถโชตนตฺถํ อทฺธา ปาทญชฺลี
 สพฺเพ ปณฺณาย อติโรจตีติ ปาทญ-
 ชลฺลิตชาตกํ กถेतพฺพํ.

ลทฺธานาติ ชาตีสมฺปตฺตี นิสฺสาย
 กุลสนฺตกํ รชฺชํ ลภิตฺวาปิ.

สพฺเพนปีติ เตน สกฺเลนปี รชฺเชน
 น ชีวติ อนุปายกุสลตาย ทฺคฺคโตว
 โหตีติ.

เอวํ มหาสตุโต เอตฺตเกน จาเนน
 อปณฺชิตสฺส อคฺคณํ กถेतฺวา อิทานิ
 ปณฺณํ ปสฺสสนฺโต ปณฺณชาติ อาทิมาน.

เมื่อเขาไม่ปรารถนานั้นแหละ ฝ่ายว่า
 บุคคลอื่นผู้สมบรูณ์ด้วยปัญญา กระทำ
 การข่มขู่ครอบครองแผ่นดินนั้นได้ เพราะ
 คนมีปัญญาทราวม ย่อมไม่สามารถรักษา
 ยศที่ได้แล้ว ก็หรือว่าจะไม่สามารถที่จะ
 ครอบครองราชสมบัติ อันมั่งคั่งสมบรูณ์
 อันเป็นมรดกของตระกูล แม้ที่มาถึงแล้ว
 โดยประเพณีได้.

เพื่อจะอธิบายเนื้อความนั้นให้แจ่มแจ้ง
 ฟังกล่าว ปาทัณฺชลฺลิตชาตกํ ที่ว่า อทฺธา
 ปาทญชฺลี สพฺเพ ปณฺณาย อติโรจตี.
 แปลว่า ปาทัณฺชลฺลิต ย่อมรุ่งโรจน์ล่งชน
 ทั้งปวง ด้วยปัญญาแน่นอน ดังนี้เป็นต้น.

คำว่า ได้แล้ว ความว่า แม้ได้ราชสมบัติ
 อันเป็นมรดกของตระกูล เพราะอาศัยชาติ
 สมบรูณ์แล้ว.

คำว่า แม้ทุกอย่าง ความว่า คนมี
 ปัญญาทราวม ย่อมเป็นอยู่ด้วยราชสมบัติ
 แม้ทั้งสิ้นนั้นไม่ได้ คือจะเป็นผู้ถึงความ
 ลำบากทีเดียว เพราะความเป็นผู้ไม่ฉลาด
 ในอุบาย.

พระมหาสัตรุ์ กล่าวโทษของคนมิใช่
 บัณฑิตโดยฐานะเท่านั้นอย่างนี้แล้ว บัดนี้
 เมื่อจะสรรเสริญปัญญา จึงกล่าวคำว่า
 ปัญญา เป็นต้น.

ตตถ สุตนุติ สุตปริยตติ. ตถุหิ
ปญญา วินิจฉินติ.

ในคำเหล่านั้น คำว่า ที่ได้ฟังแล้ว ได้แก่
สุตปริยตติ แปลว่า การเรียนด้วยการฟัง.
แท้จริงปัญญาแล ย่อมวินิจฉัยสิ่งที่ได้ยิน
ได้ฟังนั้น.

(กิตติ)สิโลกวฑฺฒนินิ กิตติโฆสสุส จ
ลามสกุการสุส จ วฑฺฒนินิ.

คำว่า ทำเกียรติยศและชื่อเสียงให้เจริญ
คือ ทำการป่าวประกาศเกียรติคุณและ
ลามสกุการะให้เจริญ.

ทุกเข สุขานิ วินุทตีติ ทุกเข
อุปปนฺเนปิ นิพฺภโย หุตฺวา
อุบายกุสลตาย สุขํ ปฏิภตติ.
ตทตถที่ปนตถ.

คำว่า เมื่อทุกข์เกิดขึ้นก็ย่อมได้รับ
ความสุข ความว่า แม้เมื่อทุกข์เกิดขึ้น
ก็เป็นผู้ไม่กลัว เพราะความเป็นผู้ฉลาด
ในอุบาย ย่อมกลับได้รับความสุข. เพื่อ
จะแสดงความซื่อมั่น ฟังกล่าวถึงชาดก
ทั้งหลายเป็นต้นว่า

“ยสฺเสเต จตุโร ธมฺมา
วานรินฺท ยถา ตว
อลเมเตหิ อมฺเพหิ
ชมฺพุหิ ปนเสหิ จา”ติ.

“ดูกรพญาวานร ธรรม ๔ ประการ
เหล่านี้ ของบุคคลใด เหมือนของ
ท่าน เพียงพอด้วยมะม่วง ชมพู่
และขนุนเหล่านี้”.

อาทีนินิ ชาตกานินิ กเถตพฺพานินิ.

อสุสุสุสนุติ ปณฺทิตปฺคฺคฺเล
อปยิรฺปาสนุโต อสุณฺนุโต. พหุสุสุตฺติ
อนาคมฺมาติ ตสุส อสทฺทหนฺนุโต.
ธมฺมฏฺฐนุติ สภาวการณฺเน จิตฺติ.

คำว่า ไม่ตั้งใจฟังด้วยดี คือไม่
เข้าไปนั่งใกล้บุคคลผู้เป็นบัณฑิต ชื่อว่า
ไม่ฟัง. คำว่า ไม่อาศัยคนผู้เป็นพหูสูต
คือไม่เชื่อถือถ้อยคำของคนผู้เป็นพหูสูต
นั้น. คำว่า ผู้ตั้งอยู่ในธรรม คือดำรง
อยู่ในเหตุตามความเป็นจริง.

อวินิพพานติ อตถานตถั การณาการณั
อโนคาหนุโต อตีเรณุโต น โภจิ
ปณณั อธิคจฺจติ ตาตาติ.

ธมฺมวิงฺกคฺคณฺณติ ทสฺสกุสฺสลกมฺมปถ-
วิงฺกคฺคกุสฺสโล. กาลุญฺจายีติ วิริยั กาทุ
ยุตฺตกาเล วิริยสฺส การโก.

อนฺนุชฺชตีติ ตสฺมี ตสฺมี กाले ตั
ตั กิจจํ กโรติ. ตสฺสาติ ตสฺส
ปฺคฺคฺคสฺส กมฺมผลั สมิชฺชติ นิปฺพชฺชติ.

อนายตฺนสึลฺลสฺสาติ อนายตฺนั วุจฺจติ
ลาภยสฺสขานั อนากโร ทุสฺสึลฺลยกมฺมัม
ตึสึลฺลสฺส เตน ทุสฺสึลฺลยกมฺเมเน สมนฺนา-
คตฺสฺส อนายตฺนฏฺตเมว ทุสฺสึลฺลปฺคฺคฺค
เสวนตฺสฺส กุสฺลสฺส กมฺมสฺส กรณกาเล
นิพฺพินฺนุทียการิสฺสาติ นิพฺพินฺนุทิตฺวา
อุกฺกณฺจิตฺวา กโรนตฺสฺส. เอวรูปสฺส
ตาต ปฺคฺคฺคสฺส กมฺมานั อตฺถเ
สมฺมา น วิปฺจฺจติ น สมฺปชฺชติ

คำว่า ไม่ใคร่ครวญเหตุผล ความว่า
ข้าแต่พระราชบิดา ใคร ๆ ไม่หยิ่งรู้ คือ
ไม่พิจารณาว่าเป็นประโยชน์หรือไม่เป็น
มีเหตุหรือไม่มีเหตุ ย่อมไม่บรรลุปัญญา.

คำว่า รู้การจำแนกธรรม ได้แก่
ผู้ฉลาดจำแนกกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ.
คำว่า ลุกขึ้นในกาล ได้แก่ กระทำ
ความเพียรในเวลาสมควรทำความเพียร.

คำว่า ย่อมบากบั่น ความว่า ย่อมทำ
กิจนั้น ๆ ในเวลานั้น ๆ. คำว่า ของผู้นั้น
ความว่า ผลแห่งการงานของบุคคลนั้น
ย่อมสำเร็จ คือย่อมแผ่利多ผล.

คำว่า ผู้มีศีลไม่ใช่บ่อเกิด ความว่า
กรรมคือความเป็นผู้ทำศีล มิใช่บ่อเกิด
แห่งลาภยศและความสุขทั้งหลาย ท่าน
เรียกว่าเหตุมิใช่บ่อเกิด เมื่อบุคคลมีกรรม
เป็นเหตุทำศีลนั้นเป็นปรกติ คือประกอบ
ด้วยกรรมคือความเป็นผู้ทำศีล คบหาอยู่
กะบุคคลผู้ทำศีล ซึ่งมีใช่เป็นบ่อเกิดนั้นแล
ในกาลเป็นที่กระทำกุศลกรรม. คำว่า
ผู้มีปรกติเปื้อนหน้ายการงาน ความว่า
เปื้อนหน้า ระอาใจจะกระทำ. ข้าแต่พระ-
ราชบิดา ประโยชน์แห่งการงานของบุคคล
เห็นปานนี้ ย่อมไม่แผ่利多ผล คือไม่สำเร็จ
โดยชอบ อธิบายว่า ย่อมไม่นำไปสู่

+

ตีณิ กุลคฺคานิ ฉ กามสคฺคานิ น
อุปเนตตีติ อตฺถเ.

อชฺชุตตญฺจาติ อตฺตโน นียกชฺชุตฺตํ
อนิจฺจภาวนาทิวเสน ปยุตฺตสฺส. ตถา-
ยตนเสวิโนติ ตถเว สีสฺวนฺเต ปุคฺคเล
เสวมานสฺส. วิปฺจุตตีติ สมฺปชฺชติ
มหนฺตํ ยสํ เทติ.

โยคปฺปโยคสงฺฆาตฺตุนฺติ โยเค
ยฺยชิตพฺพยุตฺตเก การเณ ปโยค-
โกฏฺฐาสภฺตํ ปญฺญํ. สมฺภตฺตสฺสาติ
ราสีกตสฺส ธนสฺส อนฺนรฺกฺขณํ. ตานิ
ตฺวณฺติ เอตานิ จ เทว ปุริมานิ จ
มยา วุตฺตการณานิ สพฺพพานิ ตาต
เสวสฺส มยา วุตฺตํ โอวาทํ ททเย
กตฺวา อตฺตโน สมฺเว ธนํ รกฺข.

มา อกฺมฺมาย วนฺธยตีติ อยฺยตฺเตน

ฉกามพจฺรสวรฺรคฺ์ อันเป็นยอดแห่งตระกูล
ทั้ง ๓.

คำว่า ธรรมภายใน ความว่า เมื่อบุคคล
ชวนชววยธรรมภายในเป็นที่แน่นอนของตน
ด้วยอำนาจการอบรมอนิจลักษณะ
เป็นต้น. คำว่า ผู้คบหาบุคคลที่เป็นบ่อเกิด
อย่างนั้น ความว่า คบบุคคลผู้มีศีลทั้งหลาย
เช่นนั้นอย่างเดียว. คำว่า ย่อมแผ่ผล
คือย่อมสำเร็จ ได้แก่ ให้ยศเป็นอันมาก.

คำว่า กล่าวคือส่วนประกอบความ
เพียร ได้แก่ ปัญญาเป็นส่วนประกอบ
ในเหตุอันสมควรประกอบในความเพียร.
คำว่า ทรัพย์ที่รวบรวมไว้แล้ว ความว่า
การตามรักษาทรัพย์ ที่ทำให้เป็นกอง.
คำว่า พระองค์ทรงเสพลิงเหล่านั้น
ความว่า ข้าแต่พระราชบิดา พระองค์
จงทรงชองเสพคำสอน ๒ ข้อ ข้างต้นนี้
และเหตุการณ์ทุกอย่าง ที่ข้าพระองค์
กราบทูลแล้ว โปรดทรงทำโอวาท ที่ข้า
พระองค์กราบทูลแล้ว ไว้ในพระทัย
แล้วทรงรักษาราชทรัพย์ในพระตำหนัก
ของพระองค์เถิด.

คำว่า พระองค์อย่าได้ทำลายทรัพย์ด้วย
การงานอันไม่สมควร ความว่า อย่า
สูญเสียไป โดยไม่สมควร ไม่มีเหตุผล

อการณน มา รนุธิ. ตํ ฐนํ มา
ฉาปิ มา นาสยิ.

คืออย่าทรงเผาผลาญพระราชทรัพย์นั้น
ได้แก่ อย่าทรงทำพระราชทรัพย์นั้น
ให้พินาศ.

กัการณา. อกมฺมุนาติ อยฺตตกมฺม-
กรณน ทุมฺเมโธ ปุคฺคโล สกั ฐนํ
นาเสตฺวา ปจฺจนา ทฺคฺคโต.

เพราะเหตุอะไร. คำว่า เพราะการงาน
อันไม่สมควร ความว่า คนมีปัญญา
ทราวม ทำทรัพย์ของตนให้พินาศ เพราะ
กระทำการอันไม่สมควร เป็นผู้ตกทุกข์
ได้ยากในภายหลัง.

นพาคาริว สิทฺตีติ ยถา นพาคาริ
มฺลโต ปฏฺจาย ชีรฺมานํ อปฺปติฏฺฐจํ
ปตฺติ เอวํ อการณน ฐนํ นาสฺเตตฺวา
อปาเยสุ นิพฺพตฺตติ.

คำว่า ย่อมล้มจมดุจเรือไม้จ้อฉะนั้น
ความว่า ครั้นเขาทำทรัพย์ให้พินาศ โดย
มิใช่เหตุแล้วย่อมบังเกิดในอบายเหมือน
เรือที่ทำด้วยไม้จ้อ เมื่อคร่ำคร่าตั้งแต่
โคน หน้าที่ตั้งมิได้ ก็พังทลายลงไป ฉะนั้น.

เอวํปิ โพรธิสฺสโต เอตฺตเกน
จฺาเนน ปญฺจ พฺลานิ วณฺเณตฺวา
ปญฺญาพลํ อุกฺขิปิตฺวา จนฺทมนฺทลํ
ปริหรนฺโต วิย กเถตฺวา อิทานิ
ทสฺสิ คาถาหิ รณฺโณ โอิวาทํ
เทนฺโต อาห

พระโพธิสัตว์ พรรณนากำลัง ๕
ประการ ด้วยฐานะมีประมาณเท่านั้น
อย่างนี้แล้ว จึงยกกำลังปัญญาขึ้นกล่าว
ดูบุคคลบริหารมณฑลพระจันทร์ฉะนั้น
บัดนี้ เมื่อจะถวายเป็นอวาทแด่พระราชา
ด้วยคาถา ๑๐ คาถา จึงกราบทูลว่า

๓๙. "ธมฺมญฺจร มหาราชา
มาตาปิตฺตฺสฺ ขตฺตีย
อิธ ธมฺมญฺจริตฺวาน
ราชา สคฺคํ คมิสฺสสิ.

๓๙. "ข้าแต่มหาราชา บรมกษัตริย์
ขอพระองค์ จงทรงประพฤติธรรม
ในพระราชมารดาและพระราชบิดา
ข้าแต่พระราชา ครั้นพระองค์ทรง
ประพฤติธรรม ในโลกนี้แล้ว จัก
เสด็จไปสู่สวรรค์.

๓๙. "ธมฺมญฺจร มหาราชา มาตาปิตฺตฺสฺ ขตฺตีย อิธ ธมฺมญฺจริตฺวาน ราชา สคฺคํ คมิสฺสสิ.

๔๐. ฌมฺมญฺจร มหาราช
 ปุตฺตทาเรสุ ขตฺตีย
 อธิ ฌมฺมญฺจริตฺวาน
 ราช สคฺคํ คมิสฺสสฺสี.

๔๑. ฌมฺมญฺจร มหาราช
 มิตฺตตามจฺเจสุ ขตฺตีย
 อธิ ฌมฺมญฺจริตฺวาน
 ราช สคฺคํ คมิสฺสสฺสี.

๔๒. ฌมฺมญฺจร มหาราช
 พาหเนสุ พลฺลฺลสุ จ
 อธิ ฌมฺมญฺจริตฺวาน
 ราช สคฺคํ คมิสฺสสฺสี.

๔๓. ฌมฺมญฺจร มหาราช
 คาเมสุ นิคเมสุ จ
 อธิ ฌมฺมญฺจริตฺวาน
 ราช สคฺคํ คมิสฺสสฺสี.

๔๔. ฌมฺมญฺจร มหาราช
 รฏฺเฐสุ ชนปเทสุ จ

๔๐. ข้าแต่มหาราช บรมกษัตริย์
 ขอพระองค์ จงทรงประพาศิธรรม
 ในพระโอรส และพระราชเทวี
 ทั้งหลาย ข้าแต่พระราชา ครั้น
 พระองค์ทรงประพาศิธรรม ในโลก
 นี้แล้ว จักเสด็จไปสู่สวรรค์.

๔๑. ข้าแต่มหาราช บรมกษัตริย์
 ขอพระองค์ จงทรงประพาศิธรรม
 ในมิตรและอำมาตย์ทั้งหลาย ครั้น
 พระองค์ทรงประพาศิธรรม ในโลก
 นี้แล้ว จักเสด็จไปสู่สวรรค์.

๔๒. ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์
 จงทรงประพาศิธรรมในสัตว์พาหนะ
 และพลนิกายทั้งหลาย ข้าแต่
 พระราชา ครั้นพระองค์ทรง
 ประพาศิธรรม ในโลกนี้แล้ว
 จักเสด็จไปสู่สวรรค์.

๔๓. ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์
 จงทรงประพาศิธรรมในชาวบ้าน
 และชาวนิคมทั้งหลาย ข้าแต่
 พระราชา ครั้นพระองค์ ทรง
 ประพาศิธรรม ในโลกนี้แล้ว จัก
 เสด็จไปสู่สวรรค์.

๔๔. ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์
 จงทรงประพาศิธรรม ในชาว

สุจินฺณณน ทิวํ ปตฺตทา
มา ฌมฺมํ ราชา ปมาโท"ติ"^๑

ตตฺถ ปจฺมคากาย ตาว. อธิ
ฌมฺมนฺติ มาตฺตปฏฺจฺยานปิตฺตปฏฺจฺยานฌมฺมํ.

ตี กาลสุเสว วุฏฺจาย มุโขทก-
ทนฺตกฏฺจฺยานิ อาที กตฺวา สพฺพ-
สรีริกฺจฺปรีหฺรณํ กโรนฺโตว ปุเรหีติ วทตี.

ปฺตฺตทาเรสุติ ปฺตฺตธิตโร ตาว ปาปา
นิวาเรตฺวา กลฺยาณน นิเวเสนฺโต
สิปฺปี อุกฺคณฺหาเปนฺโต วยปฺตฺตกาเล
ปฏฺฐูปกฺลวเณน อาวาหวิวานํ กโรนฺโต
สมเย ฌนํ เทนฺโต ปฺตฺเตสุ ฌมฺมํ
จรรตี นาม.

พระอินทร์ เทวดา พร้อมทั้งพรหม
ถึงทิพยสถานได้ ด้วยธรรมอันตน
ประพฤติดีแล้ว ข้าแต่พระราชา
ขอพระองค์ อย่าทรงประมาท
ธรรม".

บรรดาคาถาเหล่านั้น จะวินิจฉัย
ในคาถาที่ ๑ ก่อน. คำว่า ธรรม ในที่นี้
ได้แก่ ธรรม คือการบำรุงมารดาและ
บำรุงบิดา.

พระมหาสัตว์กล่าวว่า พระองค์โปรดเสด็จ
ลุกขึ้นแต่เช้า จัดแจงน้ำบ้วนปากและ
ไม้สีฟันเป็นต้น ทรงกระทำการบริหารกิจ
เกี่ยวกับสรีระทุกอย่าง ยังมาตาปิตุ-
ปัฏฐานธรรมให้เต็มบริบูรณ์.

คำว่า ในพระโอรสและพระราชเทวี
ทั้งหลาย ความว่า (มารดาและบิดา)
ห้ามบุตรและธิดา จากความชั่วก่อน ให้
ตั้งอยู่ในกรรมดีงาม ให้เล่าเรียนศิลปวิทยา
ในเวลาถึงความเจริญวัย จัดการทำ
อาวามงคลและวิวามงคล ด้วย
ตระกูลทัดเทียมกัน มอบทรัพย์ให้ในสมัย
ชื่อว่าประพฤติธรรมในบุตรทั้งหลาย..

^๑ อธิ. ปมาโทติ.

ภริยัม สมมาเนนุโต อนติจรนุโต
อิสฺสรียัม โวสุสชฺเชนุโต อลงฺการัม
อนุปฺปเทนุโต ทาเรสุ ธมฺมัม จรติ
นาม.

มิตฺตามจุเจสุติ มิตฺตามจุเจ จตุหิ
สงฺคหฺวตฺถุหิ สงฺคณฺหนุโต อวิสฺสฺวาเทนุโต
เอเตสุ ธมฺมญฺจรติ นาม.

พาหนesu พลesu จาติ หตฺถิอสุสาที่นํ
วานหนานํ พลกายสุส จ ทาทพฺพ-
ยุตฺตกัม เทนุโต สกฺการัม กโรนุโต
หตฺถิอสุสาทโย มหฺลลกกาเล กมฺเมสุ
อโยเชนุโต เตสุ ธมฺมัม จรติ นาม.

คาเมสุ นิคเมสุ จาติ คาม-
นิกมวาสิโน ทณฺฑทพลีหิ อปีเพฺนุโต
เตสุ ธมฺมัม จรติ นาม. **รฏฺเฐสุ**
ชนปเทสุ จาติ รฏฺเฐญฺจ ชนปทญฺจ

(สามี) เมื่อยกย่องว่าเป็นภรรยา ไม่
ประพฤตินอกใจ มอบความเป็นใหญ่ให้
เพิ่มให้เครื่องประดับ ชื่อว่าประพฤตินิยม
ในภรรยาทั้งหลาย.

คำว่า ในมิตรและอำมาตย์ทั้งหลาย
ความว่า (พระราชา) เมื่อทรงส่งเคราะห์
เหล่ามิตรและอำมาตย์ด้วยสังคหวัตถุ ๔
ไม่ตรัสให้คลาดเคลื่อนจากความจริง
ชื่อว่า ทรงประพฤตินิยมในมิตรและ
อำมาตย์เหล่านั้น.

คำว่า ในสัตว์พาหนะและพลนิกาย
ทั้งหลาย ความว่า พระราชาพระราชทาน
สิ่งที่ควรพระราชทาน แก่สัตว์พาหนะ
ทั้งหลาย มีช้างและม้าเป็นต้น และแก่
พลนิกาย ไม่ใช่ช้างและม้าเป็นต้นทำงาน
ในเวลาแก่ ชื่อว่าทรงประพฤตินิยม
ในสัตว์พาหนะและพลนิกายเหล่านั้น.

คำว่า ในชาวบ้านและชาวนิคม
ทั้งหลาย ความว่า พระราชาไม่ทรง
เบียดเบียนชาวบ้านและชาวนิคมทั้งหลาย
ด้วยอาชญา และส่วยอากร ชื่อว่า ทรง
ประพฤตินิยมในชาวบ้านและชาวนิคม
ทั้งหลายเหล่านั้น. คำว่า ในชาวแวนแคว้น
และชาวชนบททั้งหลาย ความว่า
พระราชา เมื่อเบียดเบียนชาวแวนแคว้น

+

อรรถกถาชาดก ขุททกนิกาย. ป-ท. ๒๑-๔

อการณน กิลมนุโต หิตจิตต์
 อปจจุปฏฐเปนุโต ตตถ อธมมญจรติ
 นาม.

อปีเพนุโต ปน หิตจิตเตน ปตฺถรณุโต
 ตตถ ธมมญจรติ นาม. สมณ
 พุราหุมนธสฺ จาติ เตสํ จตฺตาริ
 ปจฺจเย เทนุโตว เตสฺ ธมมญจรติ
 นาม.

มิกปกุขีสุ จาติ สพุพจตฺตปฺปทสฺกุณานํ
 อภยํ เทนุโต เตสฺ ธมมญจรติ นาม.

ธมฺโม จินฺนุณฺโณติ สมจฺริยธมฺโม
 จินฺนุณฺโณ นิสมฺมจฺริยธมฺโม จินฺนุณฺโณ.

สุขาวโหติ ตีสุ กุลสมฺปทาสุ ฉสุ
 กามสฺคฺเคสุ จ สุขํ อาวหติ.

และชาวชนบท ให้ลำบากโดยใช่เหตุ
 ไม่เข้าไปตั้งจิตเกื้อกูล ชื่อว่า ไม่ทรง
 ประพฤติธรรมในชาวแคว้นแคว้น และ
 ชาวชนบทเหล่านั้น.

แต่เมื่อไม่ทรงเบียดเบียน ทรงแผ่เมตตา
 ไปด้วยพระทัยเกื้อกูล ชื่อว่า ทรงประพฤ
 ติธรรม ในชาวแคว้นแคว้นและชาวชนบท
 เหล่านั้น. คำว่า ในสมณะและพราหมณ์
 ทั้งหลาย ความว่า พระราชา เมื่อ
 พระราชทานปัจจัย ๔ แก่ท่านเหล่านั้น
 นั้นแล ชื่อว่า ทรงประพฤติธรรมในสมณะ
 และพราหมณ์เหล่านั้น.

คำว่า ในเนื้อและนกทั้งหลาย ความว่า
 พระราชาเมื่อพระราชทานอภัยให้
 แก่สัตว์ ๔ เท้า และนกทั้งปวง ชื่อว่า ทรง
 ประพฤติธรรมในเนื้อและนกเหล่านั้น.

คำว่า ธรรมที่บุคคลประพฤติแล้ว
 ได้แก่ ธรรมที่ประพฤตีสมาเสมอ ที่ทรง
 ประพฤติแล้ว. คือธรรมที่ใคร่ครวญแล้ว
 ประพฤติ ที่ทรงประพฤติแล้ว.

คำว่า เป็นเหตุนำความสุขมาให้ ความว่า
 ย่อมนำมาซึ่งสุขในความถึงพร้อมแห่ง
 ตระกูล ๓ และในสวรรค์กามาพจร
 ๖ ชั้น.

สุจินฺณนาติ อธิ จินฺณณน กาย-
สุจริตาทีนา สุจินฺณณน.

คำว่า ด้วยธรรมอันตนประพตดีแล้ว
ได้แก่ ธรรมที่ประพตดี มีกายสุจริต
เป็นต้น ที่ประพตแล้วในโลกนี้.

ทิวํ ปตฺตาทิ เทวโลกพฺรหฺมโลกสงฺฆาตํ
ทิวํ คตา ตตฺถ ทิพฺพสมฺปตฺติลากิโน
ชาตา.

คำว่า ถึงทิพยสถาน ความว่า ไปสู่
ทิพยสถาน กล่าวคือเทวโลกและ
พรหมโลก คือเกิดเป็นผู้ได้ทิพยสมบัติ
ในทิพยสถานนั้น.

มา ฌมฺมํ ราช ปมาโทติ ตสฺมา
ตวํ มหาราช ชีวิตํ ชนฺนโตปิ ฌมฺมํ
มา ปมชฺชาติ.

คำว่า ข้าแต่พระราชา ขอพระองค์
อย่าทรงประมาทธรรม ความว่า ข้าแต่
มหาราชเจ้า เพราะเหตุนี้ พระองค์แม้ถึง
สละพระชนมชีพ ก็อย่าทรงประมาทธรรม.

๕ เหวํ ทสฺสฌมฺมจฺริยคาถาโย วตฺวา
อุตฺตรีปี โยวทฺนโต โยसानคาถํ อาห

พระมหาสัตว์ ครั้งกล่าวคาถา
แสดงจรียา ๑๐ อย่าง อย่างนี้แล้ว เมื่อ
จะถวายโอวาทแม่ให้ยิ่งขึ้น จึงกล่าวคาถา
สุดท้ายว่า

๔๙. "ตตฺถเว เต วตฺตปทา
 เอสาว อนุสาสนี
 สฺปฺปญฺณเสวิ กุลฺยาณี
 สมตฺตํ สาม ตํ วิทฺ"ติ.

๔๙. "ข้อความ ที่ข้าพระองค์กราบทูล
เหล่านั้น ในปัญหาของพระองค์นั้น
นั้นแหละ เป็นวัตรบท ข้อนี้แลเป็น
อนุสาสนี ขอพระองค์จงทรงคบหา
กับคนผู้มีปัญญา จงเป็นผู้มี
คุณธรรมอันงาม ทรงทราบข้อนั้น
ด้วยพระองค์เอง แล้วจงปฏิบัติ
ให้ครบถ้วนเถิด".

ตตถ ตตถเว เต วตตปทาติ
 อิทํ ปริมนเยเนว โยเซตพพํ.
 สปปญญเสวี กลุยาณิ สมตตํ สาม
 ตํ วิหุตติ มหาราช ตํ มยา วุตตํ
 โอวาทํ ตวํ นิจุกาลํ สปปญญปุคฺคํ
 เสวี กลุยาณคฺคณสมนฺนาคโต หุตฺวา
 สมตตํ ปริปุณฺณํ สามํ วิหุ
 อตตปจฺจกฺขโตว ชาณิตฺวา ยถานุสิฏฺฐํ
 ปฏิปชฺชานิ.

เอวํ มหาสตุโต อากาสคฺคํ
 โอตาเรนฺโต วิย พุทฺธลีลา ย ธมฺม
 เทเสสิ. มหาชนิ มหาสกุการิ อกาสิ
 สารุกการสหัสสานิ อทาสิ. ราช
 ตฺภูจฺโจะ อมจฺเจ อามนฺเตตฺวา ปุจฺฉิ
 "โกนฺโต อมจฺจา มม ปุตฺเตน
 ตฺรณชมฺพุลสมานตฺถนฺเตน ชมฺพุก-
 ปณฺธิเตน เอวํ กถนฺเตน เกน
 กตฺตพพํ กิจฺจํ กตฺนฺ"ติ. "เสนาปตินา
 เทวา"ติ. "เตนหิสฺส เสนาปติฏฺฐานํ

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ข้อความ
 ที่ข้าพระองค์กราบทูลเหล่านั้น ในปัญหา
 ของพระองค์นั้นนั้นแหละ เป็นวัตรบท
 นี้ พึงประกอบความโดยนัยก่อนนั้นแล.
 คำว่า ขอพระองค์จงทรงคบหากับคน
 ผู้มีปัญญา จงเป็นผู้มีคุณธรรมอันงาม
 ทรงทราบข้อนั้นด้วยพระองค์เองแล้ว
 จงปฏิบัติให้ครบถ้วนเถิด ดังนี้ ความว่า
 ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์จงคบคน
 มีปัญญา ทรงประกอบด้วยคุณธรรมอัน
 ดีงาม ตลอดกาลเนื่องนิรันดร์แล้ว จงทรง
 ทราบโอวาทที่ ข้าพระองค์กราบทูลถวาย
 แล้วนั้น ด้วยพระองค์เอง คือจงทรงทราบ
 โดยประจักษ์เฉพาะพระองค์ ให้ครบถ้วน
 คือให้บริบูรณ์แล้ว จงทรงปฏิบัติตามที่
 ข้าพระองค์ถวายอนุศาสน์เถิด.

พระมหาสัตว์แสดงธรรมด้วยพุทธ-
 ลีลาอย่างนี้ ดุจเทพยดาทำน้ำในอากาศ
 ให้ตกลงมาฉะนั้น มหาชนได้ทำสักการะ
 เป็นอันมาก ได้ให้สารุกรนับเป็นพัน.
 พระราชาทรงพอพระทัย จึงดำรัสถาม
 อามาทย์ว่า "ดูกรอามาทย์ผู้เจริญทั้งหลาย
 ชัมพุกบัณฑิต ผู้มีจะงอยปากดุจผลหัวอ่อน
 บุตรของเรากล่าววอย่างนี้ ชื่อว่าทำกิจ
 อันใครควรกระทำ". พวกอามาทย์กราบทูล
 ว่า "เสนาบดี พระพุทธเจ้าข้า". พระราชา

ทมมมี"ติ ชมพุกั จานนุเตร จเปสิ.

โส ตโต ปฏจาย เสนาปติฏจายเน
จตุวา ปิตุกมฺมานิ อกาสิ. ตินฺณํ
สกุณานํ มหนฺโต สกฺกาโร อโหสิ.
ตโยปิ ชนา รณฺโณ อตฺถนฺจ
ธมฺมณฺจ อนุสาสิสุ. มหาสตุตฺตสุ
โหวาทเ จตุวา ราชานานานิ
ปฺนฺณานิ กตฺวา สคฺคปฺรายโน อโหสิ.
อมจฺจา รณฺโณ สรีรฺกิจฺจํ กตฺวา
สกุณานํ อารโจะตฺวา "สามิ
) ชมพุกสกุณ ราชานานานิ จตฺตํ
อุสุสาเปตพฺพิ อกาสิ"ติ วทิสฺสุ.
มหาสตุโต "น มยฺหิ รชฺเชนตฺถ
ตฺเมห อปฺปมตฺตา กาเรธา"ติ
มหาชนํ สีเสสุ ปติฏจายเปตฺวา "เอวํ
วินิจฺฉยํ ปวตฺเตยฺยาธา"ติ วินิจฺฉยธมฺมํ
สุวณฺณปฏฺฐา ลินฺชาเปตฺวา อรณฺณํ
ปาวิสิ. ตสฺสโหวาทเ จตฺตาสีสุส-
สทฺตฺตานิ ปวตฺตติ.

สตุธา รณฺโณ โหวาทวเสน
อิมํ ธมฺมเทสนํ เทเสตฺวา ชาตกั
สโมธาเนสิ "ตทา ราชานานานิ

ตรัสว่า "ถ้าเช่นนั้น เราจะให้ตำแหน่ง
เสนาบดีแก่เขา" ก็ทรงตั้งชมพุกบัณฑิต
ไว้ในตำแหน่งฐานันดรศักดิ์.

เธอก็ดำรงอยู่ในตำแหน่งเสนาบดี
จำเดิมตั้งแต่นั้นมา ได้กระทำราชกิจ
สนองคุณพระราชบิดา. นกทั้ง ๓ ได้มี
สักการะเป็นอันมากแล้ว. นกแม่ทั้ง ๓
ก็ถวายอนุศาสน์อรรถธรรมแด่พระราชา.
พระราชาทรงตั้งอยู่ในโอวาทของพระ-
มหาสัตว์ ทรงบำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้น
มีสวรรค์เป็นที่ไปเบื้องหน้า. พวกอำมาตย์
ครั้งถวายพระเพลิงสรีระของพระราชา
เสร็จแล้ว จึงแจ้งแก่นกทั้งหลายแล้ว
กล่าวว่า "ข้าแต่ท่านชมพุกะ พระราชา
ได้ดำรัสสั่งว่า ให้ยกเศวตฉัตรมอบให้
ท่าน". พระมหาสัตว์ตอบว่า "ข้าพเจ้า
ไม่ต้องการราชสมบัติ ท่านทั้งหลาย
อย่าประมาท จงพากันครองเถิด" ให้
มหาชนตั้งอยู่ในศีลแล้วให้จาริกธรรมเป็น
เครื่องวินิจฉัยลงในแผ่นดินทอง พร้อมกับ
สั่งว่า "ท่านทั้งหลายพึงให้คำวินิจฉัย
เป็นไปอย่างนี้" แล้วเข้าไปสู่ป่า. โอวาท
ของนกนั้น เป็นไปตลอด ๔๐,๐๐๐ ปี.

พระศาสดา ทรงแสดงพระธรรม
เทศนา นี้ โดยสามารถแห่งโอวาท แด่
พระราชาแล้ว ทรงประมวลชาดกว่า

อโหสิ กุณฑลีนี อุปลวณฺณา อโหสิ
 เวสฺสนุตโร สาริปฺตฺโต อโหสิ ตทา
 ราชอมฺจจา พุทฺธปริสา อหฺลํ
 ชมฺพุกสฺกุณฺ ปน อหเมวา"ติ.

เตสฺกุณฺชาตกฺวณฺณนา ปจฺมา.

"พระราชานในครั้งนั้น ได้เป็นอานนท์
 นางนกกุณฑลีนี ได้เป็นอุบลวรรณา
 นกเวสสันดร ได้เป็นสารีบุตร อำมาตย์
 ของพระราชานในครั้งนั้น ได้เป็นพุทธบริษัท
 ส่วนนกชัมพูกะ ได้เป็นเรานั้นเอง" ดังนี้.

พรรณนาเตสฺกุณฺชาดก ที่ ๑ จบ.

ส เทวราชา อิทมชฺช ปตฺโต
 สฺสญฺญตานิ อีสํ ทสฺสนาย.

๕๔. ทูเว สุตา โน อีสโย สมากตา
 มหิทฺธิกา อิทฺธิคฺคฺชุปฺปนฺนา
 วนฺทามิ เต อยิเว ปสฺนุนจิตฺโต
 เย ชีวโลเกตฺถ มนุสฺสเสฏฺฐา.

๕๕. คนฺโธ อีสํ จิรทกฺขิตานํ^๑
 กายา จฺโต คจฺจติ มาลฺุเตน
 อิตฺ ปฏิกกมฺม สหสฺสเนตฺต
 คนฺโธ อีสํ อสุจิ เทวราช.

๕๖. คนฺโธ อีสํ จิรทกฺขิตานํ
 กายา จฺโต คจฺจตุ มาลฺุเตน
 วิจิตฺรปฺปมฺ สฺรภิว มาลํ
 คนฺธญฺจ เอตํ ปฏิกกขาม ภนฺเต
 นเหตฺถ เทวา ปฏิกกฺกุลสฺสญฺญิน.

เรียกว่า ทำวมชวาน ข้าพเจ้านั้น
 คือท้าวเทวราช วันนี้มาถึงที่นี่
 เพื่อเยี่ยมท่านฤาษีผู้สำรวมดีแล้ว.

๕๔. พระฤาษีทั้งหลายของข้าพเจ้า ผู้มี
 ฤทธิ์มากเข้าถึงอิทธิคุณ มาประชุม
 กันแล้ว ปราภฏในทีเฝ้า ข้าพเจ้า
 มีจิตเลื่อมใส ในพระคุณเจ้า
 ขอไหว้พระคุณเจ้าทั้งหลาย ที่เป็น
 ผู้ประเสริฐกว่ามนุษย์ในชีวลูกนี้.

๕๕. กลิ่นแห่งฤาษีทั้งหลาย ผู้บวชนาน
 แล้ว ย่อมออกจากกายไปตามลม
 ดุกรท้าวสหัสเนตร พระองค์จึง
 ถอยไปจากที่นี่ ดุกรท้าวเทวราช
 กลิ่นของฤาษีทั้งหลาย ไม่สะอาด.

๕๖. กลิ่นแห่งฤาษีทั้งหลาย ผู้บวชนาน
 แล้ว จึงออกจากกายไปตามลมเกิด
 ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พวกข้าพเจ้า
 ย่อมหวังกลิ่นนี้ ดุจดั่งพวงดอก
 สารภี อันเป็นดอกไม้งามวิจิตร
 เพราะว่าเทวดาทั้งหลาย มิได้มี
 ความสำคัญในกลิ่นนี้ว่าเป็นของ
 ปฏิญล.

^๑ จ. จิรทกฺขิตานํ. เหวมฺปริปี.

๕๗. ปุรินุทโท ภูตปตี ยสสุสี
เทวานมินุโท^๑) มชวา สุขมุปติ
ส เทวราชา อสุร(คณ)ปุปมททโน
โอกาสมากงขติ ปณฺห ปุจฺฉิตฺตุ.

๕๘. โก เนวิเมสํ อธิ ปณฺชิตานํ
ปณฺห ปุญฺโจ นิปุณฺเน พยากริสฺสติ
ติณฺณณฺจ รณฺณํ มนุชาธิปานํ
เทวานมินุทสุส จ วาสวสุส.

๕๙. อยํ อสิ สรรงฺโค ตปสุสี
ยโต ชาโต วิรโต เมถุนสุมา
อจเรปฺตุโต^๒ สุวินิตฺรุโป
โส เตสํ ปณฺหานิ วิทยากริสฺสติ.

๖๐. โกณฺทณฺณ ปณฺหานิ วิทยากริหิ
ยาจนฺติ ตํ อสิโย สารุรูปา
โกณฺทณฺณ เอโส มนุเชสุ ธมฺโม
ยํ วุฑฺฒมาคจฺฉติ เอส ภาโร.

๕๗. ท้าวสักกเทวราช องค์ปุรินุททะ
ผู้เป็นเจ้าของภูตนิกาย มีพระยศ
เป็นจอมแห่งทวยเทพ ท้าวมชวาน
ท้าวสุชัมบดีนั้น ทรงย้ายให้หมู่สุร
คอยโอกาสเพื่อจะตรัสถามปัญหา.

๕๘. บรรดาฤาษี ผู้เป็นบัณฑิตเหล่านี้
ในที่นี่ ใครเล่าหนอ ถูกถามแล้ว
จักพยากรณ์ปัญหา อันละเอียด
ของพระราชา ๓ พระองค์ ผู้เป็นใหญ่
ในหมู่มนุษย์ และของท้าวवासวะ
ผู้เป็นจอมแห่งทวยเทพได้.

๕๙. ท่านสร้งคฤาษี ผู้มีตบะนี้ เว้น
จากเมถุน ตั้งแต่เกิดมา เป็นบุตร
ของอาจารย์ ได้รับการแนะนำ
มาเป็นอย่างดี ท่านจักพยากรณ์
ปัญหา ของพระราชาเหล่านั้นได้.

๖๐. ข้าแต่ท่านโกณทัณฺณะ ท่านโปรด
พยากรณ์ปัญหา ฤาษีทั้งหลาย
ผู้ยังประโยชน์ให้สำเร็จ พากัน
ขอร้องท่าน ข้าแต่ท่านโกณทัณฺณะ
ภาระนี้มาถึงท่านผู้เจริญ (ด้วย
ปัญญา)นี้เป็นธรรมดาในหมู่มนุษย์.

^๑ ฉ. สกโก.

^๒ ฉ. อจเรปฺตุโต.

๖๑. กตาวกาสา ปุจฺจนฺตุ โภณฺโต
 ยงฺกิญฺจิ ปณฺหิ มนฺสาภิปตฺถิตฺ
 อหิ หิ ตํ ตํ โว วิทยากริสฺสํ
 ฌตฺวา สยํ โลกมิมํ ปรณฺจ.

๖๒. ตโต จ มชฺวา สกฺโก
 อตฺถทสฺสี ปฺรินฺทโท
 อปุจฺฉิ ปจฺมํ ปณฺหิ
 ยญฺจาสิ อภิปตฺถิตํ.

๖๓. กิสุ วริตฺวา น กทาจิ โสจติ
 กิสฺสบุปฺหานํ อิสฺโย วณฺณยณฺติ
 กสฺสีธ วุตฺตํ ผรฺสํ ขเมถ
 อกฺขาหิ เม โทณฺชทณฺณ เอตมตฺถํ.

๖๔. โกธํ วริตฺวา น กทาจิ โสจติ
 มกฺขบุปฺหานํ อิสฺโย วณฺณยณฺติ
 สพฺเพสํ วุตฺตํ ผรฺสํ ขเมถ
 เอตํ ขนฺตี อุตฺตมมาหุ สนฺโต.

๖๑. ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ข้าพเจ้าให้
 โอกาสแล้ว เชิญถามปัญหาอย่างใด
 อย่างหนึ่ง ตามใจปรารถนาเถิด
 ก็ข้าพเจ้ารู้โลกนี้ และโลกหน้าเอง
 แล้ว จักพยากรณ์ปัญหานั้น ๆ แก่
 พระองค์ทั้งหลาย.

๖๒. ลำดับนั้น ทำวมชวาน สักกเทวราช
 ปฺรินททะ ทรงเห็นประโยชน์ ได้
 ตรัสถามปัญหาอันเป็นปฐม ดัง
 พระทัยปรารถนาว่า.

๖๓. บุคคลฆ่าอะไรก็ จึงจะไม่เศร้าโศก
 ในกาลไหน ๆ ฤๅษีทั้งหลาย
 สรรเสริญการละอะไรก็ บุคคลพึง
 อุดหนุนคำหยาบ ที่ใคร ๆ ในโลกนี้
 กล่าว ข้าแต่ท่านโกณฑัญญะ ขอ
 ท่านโปรดบอกข้อความนี้แก่ข้าพเจ้า.

๖๔. บุคคลฆ่าความโกรธได้แล้ว จึงจะ
 ไม่เศร้าโศก ในกาลไหน ๆ ฤๅษี
 ทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญ การละ
 ความลบหลู่ บุคคลควรอุดหนุน
 คำหยาบที่ชนทั้งปวงกล่าว สัตบุรุษ
 ทั้งหลาย กล่าวความอุดหนุนนี้ว่า
 สูงสุด.

๖๘. น เหน็ดมตถิ มหตีปี เสนา
 สราชิกา ยุชฺฌมานา ลภถ
 ยิ ขนฺติมา สปุริโส ลภถ
 ขนฺติพลสุสฺสพสมนฺติ เวรา.

๖๙. สุภาสิตนฺเต อนฺโมทียาน
 อญฺญนฺตํ ปุจฺฉามิ ตทิงฺสม พุรุหิ
 ยถา อหฺ^๑ ทณฺฑกึ นาลิกึโร^๒
 อถชฺชโน กลาพฺ จาปี ราชา
 เตสํ คตี พุรุหิ สุปาปกมฺมินิ
 กตฺถุปฺปนฺนา อีสินิ วิเหจกา.

๗๐. กีสํ หิ วจฺจํ อวกรึย ทณฺฑกึ
 อฺจุฉินฺนมุโล สชฺโน สรฺภูโส
 กุกฺกุลนาเม นิริยมฺหิ ปจฺจติ
 ตสฺส มุลฺลิงฺคา นิปตฺนติ^๓ กาเย.

๖๘. สัตบุรุษ ผู้มีความอดทน ย่อมได้
 ประโยชน์ใด เสนาแม่ใหญ่โต พร้อม
 ด้วยพระราชารบอยู่ ก็ไม่พึงได้
 ประโยชน์นั้น เวรทั้งหลาย ย่อม
 สงบระงับได้ ด้วยกำลังขันติ.

๖๙. ข้าพเจ้าขออนุโมทนา คำสุภาษิต
 ของท่าน แต่จะขอถามปัญหาอื่น
 กะท่าน ขอเชิญท่านกล่าวปัญหานั้น
 โดยที่มีพระราช ๔ พระองค์
 คือ พระเจ้าทณฑกึ ๑ พระเจ้า
 นาลิกึระ ๑ พระเจ้าอัชชุนะ ๑
 พระเจ้ากลาพ ๑ ขอท่านโปรด
 บอกคดี ของพระราชเหล่านั้น
 ผู้มีบาปกรรมอันหนัก พระราชา
 ทั้ง ๔ องค์นั้น เบียดเบียนทาสี
 ทั้งหลาย พากันบังเกิดในที่ไหน.

๗๐. ก็พระเจ้าทณฑกึ ได้ทรงลงโทษ
 ท่านก็สัจจดาบสแล้ว เป็นผู้ขาด
 สูญมูลราก พร้อมทั้งประชาชน
 พร้อมทั้งแคว้นแคว้น หมกไหม้อยู่
 ในนรกแท้จริง ประกายไฟย่อม
 ตกลงบนพระกายของพระราชาท่านนั้น.

^๑ อ. อหฺ.

^๒ อ. นาพิเกโร.

^๓ อ. มุลฺลิงฺคานิ ปตฺนติ.

๗๑. โย สญฺญเต ปพฺพชิตฺเต อหฺเขยิ^๑
 ฌมฺมํ ภณฺนุเต สมนฺเณ อทฺฐเก
 ตํ นาลิกีรํ สุนฺชา ปฺรตฺถ
 สงฺคมฺม ขาทนฺติ วิฆฺนุทฺมานิ.
๗๒. อถชฺชุนิ นิริเย สตฺติสุเล
 อวิสิโร ปติโต อทฺฐปาโท^๒
 อังคิรสิ โคตมํ หฺเขยิตฺวา
 ขนฺตี ตปฺสฺสี จิรพฺรหฺมจฺริ.
๗๓. โย ขณฺุทฺโส ปพฺพชิตํ อเนทยิ
 ขนฺตี วทนฺตี สมนฺํ อทฺฐกํ
 กลาพฺุวิจฺจํ อฺุปฺชฺช ปจฺจติ
 มหาปตาปํ^๓ กฺุฏกํ ภยानกํ.
๗๔. เอตานิ สุตฺวา นิริยานิ ปณฺุชิตฺโต
 อญฺญานิ ปาปิฏฺฐตฺรานิ เจตฺถ
 ฌมฺมญฺจเร สมนฺพฺรหฺมณฺเส
 เอวํกุโร สคฺคมฺเปติ จานํ.
๗๑. พระเจ้านาลิกีระใด ได้เบียดเบียน
 บรรพชิตทั้งหลาย ผู้สำรวมแล้ว
 ผู้กล่าวธรรม สงบระงับ ไม่ประทุษ
 ร้ายใครๆ สุนัขทั้งหลายในโลกหน้า
 ย่อมรวมกันกัดกิน พระเจ้านาลิกีระ
 นั้น ผู้ดิ้นรนอยู่.
๗๒. อนึ่ง พระเจ้าอชชุนะมีพระเคียรลง
 พระบาทขึ้น ตกลงในสัตติสูลนรก
 (นรกอันเต็มไปด้วยหอก และหลาว)
 เพราะเบียดเบียนฤๅษีอังคิรสโคตม
 ผู้มีขันติ มีตบะ ประพฤติพรหมจรรย์
 มานาน.
๗๓. พระเจ้ากลาพฺุใด ได้ทรงเชือดเฉือน
 บรรพชิตชื่อขันตีวาที ผู้สงบระงับ
 ไม่ประทุษร้าย โดยเป็นชิ้นเล็ก
 ชิ้นน้อย พระเจ้ากลาพฺุนั้น เข้าถึง
 อเวจีนรกอันร้อนมาก มีเวทนา
 เผ็ดร้อนน่ากลัว หมกไหม้อยู่.
๗๔. บัณฑิตได้ฟังนรกเหล่านี้ และนรก
 เหล่าอื่น อันชั่วช้ากว่านี้ ในที่นี้
 แล้ว ควรประพฤติธรรมในสมณะ
 และพรหมณ์ทั้งหลาย ผู้กระทำ
 อย่างนี้แล้ว ย่อมเข้าถึงแดนสวรรค์.

^๑ อ. อวญฺจสิ.^๒ อ. อทฺฐปาโท.^๓ อ. มหาภิตาย.

๗๕. สุภาสิตนุเต ออนุเมทียาน
 อญฺญนฺตํ ปุจฺฉามิ ตทิงฺสม พุรุหิ
 กถํวโร สีสฺวณฺตํ วทนฺติ
 กถํวโร ปญฺญวณฺตํ วทนฺติ
 กถํวโร สปุปฺริสํ วทนฺติ
 กถํวโร โน สิริ โน ชหาติ.

๗๖. กาเยน วาจา ย โยธ^๑ สญฺญโต
 มนสา จ กิณฺจิ น กโรติ ปาปํ
 น อตฺตเหตุ อลิโก ภณฺนาติ^๒
 ตถาวโร สีสฺวณฺตํ วทนฺติ.

๗๗. คมฺภีรปญฺหิ มนสาภิจินฺตยํ^๓
 นจฺจาหิตํ กมฺม กโรติ ลุฑฺฑํ
 กาลาคตํ^๔ อตฺถปทํ น วิญฺจติ
 ตถาวโร ปญฺญวณฺตํ วทนฺติ.

๗๘. โย เว กตญฺญู กตเวทิ ธีโร
 กลฺยาณมิตฺโต ทฬฺหภตฺติ จ โหติ
 ทุกฺขิตสฺส สกุกฺจ กโรติ กิจฺจํ
 ตถาวโร สปุปฺริสํ วทนฺติ.

๗๕. ข้าพเจ้า ขออนุเมทนาคำสุภาษิต
 ของท่าน ขอถามปัญหาอื่นของท่าน
 ขอเชิญท่านกล่าวปัญหานั้น บัณฑิต
 ทั้งหลาย เรียกคนชนิดไหนว่ามีศีล
 เรียกคนชนิดไหนว่ามีปัญญา เรียก
 คนชนิดไหนว่าสัตบุรุษ คนชนิด
 ไหนหนอ สิริจะไม่ละไป.

๗๖. คนใดในโลกนี้เป็นผู้สำรวมด้วยกาย
 ด้วยวาจาและด้วยใจ ไม่กระทำ
 ความชั่วอะไร ไม่พูดเหลวไหล
 เพราะเหตุแห่งตน บัณฑิตเรียก
 คนเช่นนั้นว่าเป็นผู้มีศีล.

๗๗. บุคคลใด คิดปัญหาสิ่งใดด้วยใจ
 ไม่กระทำกรรมอันไม่เป็นประโยชน์
 เกื้อกูลยิ่ง อันหยาบช้า ไม่ปิดทาง
 ประโยชน์อันมาถึงตามกาลนักปราชญ์
 เรียกบุคคลเช่นนั้นว่ามีปัญญา.

๗๘. บุคคลใดเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวที
 มีปัญญา เป็นผู้ที่มีกัลยาณมิตรและ
 มีความภักดีมั่นคง ช่วยทำกิจของ
 คนผู้ถึงทุกข์ โดยความเคารพ
 นักปราชญ์ทั้งหลาย เรียกบุคคล
 เช่นนั้นว่าสัตบุรุษ.

^๑ อ. โย จ.

^๒ อ. ภณฺเนติ.

^๓ ส. มนสา วิจฺจินฺตยํ.

^๔ อ. กาลาภตํ.

๗๙. เอเตหิ สพฺเพหิ कुณฺหุเปโต
 สทฺโธ มุทุ^๑ สํวิภาคี วทญฺญ
 สงฺคาหํ สขิลํ สณฺหฺวาจํ
 ตถาวริํ ใน สิริ ใน ชหาติ.

๘๐. สุภาสิตนฺเต อนฺุโมทียาน
 อญฺญนฺตํ ปุจฺฉามิ ตทิงฺฆ มุรุหิ
 สิลํ สิริญฺจาปี สตญฺจ ฐมฺมํ
 ปญฺญญจ กํ เสฏฺฐตฺโร วทนฺติ.

๘๑. ปญฺญา หิ เสฏฺฐา กุสลา วทนฺติ
 นกฺขตฺตราชาริว ตารกานํ
 สิลํ สิริ จาปี สตญฺจ ฐมฺโม^๒
 อนฺุวาเยกา ปญฺญวโต ภวนฺติ.

๘๒. สุภาสิตนฺเต อนฺุโมทียาน
 อญฺญนฺตํ ปุจฺฉามิ ตทิงฺฆ มุรุหิ
 กถฺงฺกโร กิณฺุติกโร กิมาจฺริ
 กิ เสวมาโน ลภตฺติธ ปญฺญํ

๗๙. บุคคลใด เข้าถึงด้วยคุณเหล่านี้
 ทั้งหมด มีศรัทธา อ่อนโยน จำแนก
 ทานด้วยดี เข้าใจถ้อยคำ สิริย่อมน
 ไม่ละบุคคลเช่นนั้นหนอ ผู้มีความ
 สงเคราะห์ มีวาจาอ่อนหวาน
 สละสลวย.

๘๐. ข้าพเจ้าอนุโมทนา คำสุภาษิต
 ของท่าน ขอถามปัญหาอื่นกะท่าน
 ขอเชิญท่านกล่าวปัญหานั้น ด้วย
 นักปราชญ์ทั้งหลาย ย่อมกล่าวคือ
 สิริ ธรรมของสัตบุรุษ และปัญญา
 ว่าข้อไหนประเสริฐกว่ากัน.

๘๑. แท้จริง ท่านผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าว
 ว่า ปัญญาประเสริฐสุด ดุจดัง
 พระจันทร์ ประเสริฐกว่าดวงดาว
 ทั้งหมด ฉะนั้นคือ สิริ และธรรม
 ของสัตบุรุษ ย่อมเป็นไปตามบุคคล
 ผู้มีปัญญา.

๘๒. ข้าพเจ้าอนุโมทนา คำสุภาษิต
 ของท่าน ขอถามปัญหาอื่นกะท่าน
 ขอเชิญท่านกล่าวปัญหานั้น บุคคล
 ในโลกนี้ทำอย่างไร ทำด้วยอุบาย

^๑ ฉ. มุทุ.

^๒ อี. ฐมฺมา.

ปณฺณายทานิปปฺปฏิปท^๑ วเทหิ
กถงฺกโร ปณฺณวา โหติ มจฺใจ.

๘๓. เสเวถ พุทฺธ^๒ นิปุณฺเณ พหุสฺสุเต
อุคฺคาหโก จปฺปริปุจฺจโก สียา
สุณฺณยฺย สกฺกจฺจ สุภาสิตานิ
เอวํกโร ปณฺณวา โหติ มจฺใจ.

๘๔. ส ปณฺณวา กามคฺุณฺเณ อเวกฺขติ
อนิจฺจโต ทฺกฺขโต โรคฺโต จ
เอวํวิปฺสฺสี ปชฺหาติ ฉนฺทํ
ทฺกฺขเชสฺสุ กามेषฺสุ มหพฺภเยสฺสุ.

๘๕. ส วีตฺราโค ส วิเนยฺย^๓ โทสํ
เมตฺตจิตฺตํ ภาเวยฺย^๔ อปฺปมาณํ
สพฺเพสฺสุ ภูเตสฺสุ นิธาย ทณฺฑํ
อนินฺทิตฺโต พุรหฺมมฺุเปติ จานํ.

อย่างไร ประพฤติอะไร เสพอะไร
ยอมได้ปัญญา ท่านจงโปรดบอก
ปฏิบัติแห่งปัญญาในบัดนี้ นรชน
ทำอย่างไร จึงจะเป็นผู้มีปัญญา.

๘๓. บุคคลพึงคบหาท่านผู้รู้ละเอียดอ่อน
เป็นพหูสูต บุคคล ควรเป็นทั้ง
นักเรียน ทั้งนักสอบถาม พึงตั้งใจ
ฟังคำสุภาสิต โดยเคารพ นรชน
ทำอย่างนี้ จึงจะเป็นผู้มีปัญญา.

๘๔. บุคคลผู้มีปัญญานั้น ย่อมเพ่งพินิจ
กามคุณทั้งหลาย โดยความไม่เที่ยง
โดยความเป็นทุกข์ และโดยความ
เป็นโรค ผู้เห็นแจ้งอย่างนี้ ย่อมละ
ความพอใจ ในกามทั้งหลาย
อันเป็นทุกข์ เป็นภัยใหญ่ได้.

๘๕. คนผู้นั้นปราศจากราคะกำจัดโทษ
ได้ พึงเจริญเมตตาจิตไม่มีประมาณ
วางอาชญา ในสัตว์ทุกจำพวกแล้ว
ไม่ถูกตีเตียน ย่อมเข้าถึงพรหม-
สถาน.

^๑ จ. ปณฺณาย ทานิปปฺปฏิป.

^๒ จ. พุทฺธ.

^๓ จ. ปวิเนยฺย.

^๔ จ. เมตฺตํ จิตฺตํ ภาเวย.

ยถา คตินุเต อภิสมฺภเวม.

๙๐. กตาย^๑ วจฺจสฺส กิสฺสสฺส ปุชา
คจฺจนฺตฺ โภนฺโต อีสโย สาธฺฐปา
ฉาเน รตา โหถ สทา สมหิตา
เอสา รตี ปพฺพชิตสฺส เสฏฺฐา.

๙๑. สุตฺวาน คาถา ปรมตฺถสญฺหิตา
สุภาสิตา อีสินา ปณฺฑิตฺเตน
เต เวทชาตา อนฺุเมทมานา
ปกฺกามุ เทวา เทวปุริ ยสฺสสฺสิน.

๙๒. คาถา อีมา อตฺถวตี สฺพยุญฺชนา
สุภาสิตา อีสินา ปณฺฑิตฺเตน
โยโกจิมฺหา อฏฺฐิกตฺวา สฺุณฺเอย
ลภถ ปุพฺพปาปริยํ วิเสสํ
ลทฺธาน ปุพฺพปาปริยํ วิเสสํ
อทฺสสนํ มจฺจุราชสฺส คจฺเจ.

ไพบูลย์ อย่างที่พวกข้าพเจ้าจะ
พึงรู้ทางดำเนินของท่านได้.

๙๐. ดูกรท่านผู้เจริญทั้งหลาย ฤาษี
ทั้งหลาย ผู้มีความดี ทำการบูชา
แก่กีสวัจจดาบสแล้ว จงไปยังสถานที่
ที่อยู่ของตน ๆ เกิด ท่านทั้งหลาย
จงเป็นผู้ยินดีในฉาน มีจิตตั้งมั่น
ทุกเมื่อ ความยินดีนี้ เป็นของ
ประเสริฐสุดของบรรพชิต.

๙๑. ชนเหล่านั้น สดับคาถาอันประกอบ
ด้วยประโยชน์อย่างยิ่ง อันฤาษี
ผู้เป็นบัณฑิตกล่าวดีแล้ว เกิดความรู้
พากันอนุเมทนา เทวดาทั้งหลาย
ผู้มียศ พากันหลีกไปยังเทพบุรี.

๙๒. คาถาเหล่านี้ มีอรรถพญฺญชนะดี
อันฤาษี ผู้เป็นบัณฑิตกล่าวดีแล้ว
คนใดคนหนึ่ง พึงคาถาเหล่านี้
ทำให้มีประโยชน์ พึงได้คุณวิเศษ
ทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย ครั้นได้
คุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย
แล้ว พึงบรรลุถึงธรรม ที่มีจจุราช
มองไม่เห็น.

^๑ ส. อ. กตาย.

๙๓. สาลิสสุโร สาริปุตโต
 เมณฑิสสุโร จ กสุสโป
 ปพพโต อนรุทโท จ
 กจฺจายโน จ เทวโล.^๑

๙๔. อนุสิสฺโส จ อานนุโท
 กีสวจฺฉโน จ โกลิตโต
 (นารโท อุทายี เถโร^๒
 ปริสา พุทฺธปริสา)
 สรรณฺโค โพิธิตฺโต^๓
 เอวํ ธาเรถ ชาตกนฺ"ติ.

สรรพคุณชาดก ทูติย์.

๙๓. สาลิสสรดาบสในครั้งนั้น เป็น
 สาริปุตฺร เมณฑิสสรดาบสใน
 ครั้งนั้นเป็นกัศสปะ ปัพพตดาบส
 ในครั้งนั้นเป็นอนรุทระ เทวิลดาบส
 ในครั้งนั้นเป็นกัจจายนะ.

๙๔. อนุสิสดาบสในครั้งนั้น เป็น
 อานนท กีสวัจฉดาบสในครั้งนั้น
 เป็นโกลิตะ (นารทดาบสในครั้งนั้น
 เป็นอุทายีเถระ บริษัทในครั้งนั้น
 เป็นพุทฺธบริษัท) สรรณฺคดาบส-
 โพิธิสฺตฺว ในครั้งนั้น คือเราตถาคต
 ท่านทั้งหลาย จงทรงจำชาดกไว้
 อย่างนี้แล".

สรรพคุณชาดก ที่ ๒.

^๑ จ. เทวโล.

^๒ ส. นารโท ปุณฺณิน มนุทานิปุตโต.

^๓ จ. โลกนาโ.

๒. สรรพชาติกถา(๕๒๒)

อลงกตา กุณฑลโน สุตตภาติ
อิทํ สตถา เขตวเน วิหรนุโต
มหาโมคคัลลานตเถรสฺส ปรีนิพพานํ
อารพฺภ กเถสิ.

สารีปุตฺตตเถโร กิร ตถาคตํ
เขตวเน วิหรนุตํ ปรีนิพพานํ
อนุชานาเปตฺวา คนฺตฺวา นาลนุทคามเก
ชาโตวรเก ปรีนิพพายิ. ตสฺส
ปรีนิพพุตภาวํ สุตฺวา สตถา ราชคหํ
คนฺตฺวา เวพฺพวเน วิหาสิ. ตทา
มหาโมคคัลลานตเถโร อีสึคิลิปลฺสเส
กาฬสิลาเย วิหริติ.

โส ปน อิทธิพลเน โภฏิปฺปตฺตภาเว
เทวจาริกญจ อุตฺตทจาริกญจ จรติ.
เทวโลเก พุทฺธสาวกานํ มหนตํ
อิสฺสรียํ ทิสฺวา อุตฺตทนิรเยสุ จ
ติตฺถิสสาวกานํ มหนตํ ทุกฺขํ ทิสฺวา
มนุสฺสโลกํ อากนฺตฺวา “อสุโก อุปาสโก
อสุกา จ อุปาสิกา อสุกสมิ นาม
เทวโลเก นิพฺพตฺติตฺวา มหาสมฺปตฺติ

๒. พรรณนาสรภังคชาดก(๕๒๓)

พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ใน
พระเชตวันวิหาร ทรงปรารภการ
ปรีนิพพานของพระมหาโมคคัลลานเถระ
ตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า ท่านทั้งหลาย
ผู้ประดับแล้วสวมใส่กุณฑล นุ่งห่มผ้า
งดงาม ดังนี้ เป็นต้น.

ได้ยินว่า เมื่อพระตถาคตเจ้าประทับ
อยู่ในพระเชตวันวิหาร พระสารีบุตรเถระ
ทูลขออนุญาตปรีนิพพาน แล้วไป
ปรีนิพพาน ณ ห้องน้อยอันเป็นที่เกิด
ในหมู่บ้านนาลันทาคาม. พระศาสดาครั้น
ทรงสดับความที่พระเถระปรีนิพพานแล้ว
จึงเสด็จไปยังนครราชคฤห์ ประทับอยู่
ในพระเวฬุวันวิหาร. เวลานั้นพระมหา-
โมคคัลลานเถระ พักอยู่ที่บ้านกาฬสิลา
ข้างเขาอิสึคิลิ.

แต่ท่านเที่ยวจาริกไปยังเทวโลก และ
อุตฺตทนรก เพราะความเป็นผู้ถึงที่สุดด้วย
กำลังฤทธิ์. ท่านเห็นความเป็นผู้ยิ่งใหญ่
ของพุทฺธสาวกทั้งหลายในเทวโลก และ
เห็นความลำบากอย่างมากของสาวกเดียรฉัตร
ในอุตฺตทนรก แล้วกลับมาสู่มนุษยโลก
บอกกล่าวแก่มนุษย์ทั้งหลายว่า “อุปาสก
คนนั้นและอุปาสิกาคนนั้นบังเกิดแล้วใน

เนตฺวา โจรานิ อญฺจิตาการิ กตฺวา
 มาตาปิตโร ไปเถติ ปหฺรติ จ.

เต จกฺขุทฺทพฺพลตาย รูปทสฺสนรหิตา
 ตํ อตฺตโน ปุตฺตํ อสฺสชานนฺตวา
 “โจรา เอเต”ติ สญฺญาย “ตาด
 อสุกา นาม โจรา โน ชมาญฺญติ
 ตวํ ปฏิกกมาหิ”ติ ตสฺสเสวตฺถาย
 ปรีเทวีสฺส. โส จินฺตสฺส “อิมม มยา
 ไปถียมานาปี มยฺหํเยวตฺถาย ปรีเทวนฺติ
 อยฺตฺตํ กมฺมํ กโรมี”ติ. อถ เน
 อสฺสสาเสตฺวา โจรานิ ปลายนาการิ
 ทสฺสเสตฺวา เตสํ หตฺถปาเท
 สมฺพาเหตุวา “อมฺมตาดา มา
 ภายิตฺถ โจรา ปลาตา”ติ วตฺวา
 ปุณ อตฺตโน เคนเมว อาเนสิ.

ตํ กมฺมํ เอตฺตํ กาลิ โโอกาสํ
 อลภิตฺวา ภสฺสมปฺปิจฺฉนฺโน อคฺคิราสิ
 วีย จตฺวา อิมํ อนฺติมสรีริ
 อุปธาวิตฺวา คณฺหิ. ยถา หิ ปน
 สุนฺขลฺลทฺทเกน มิคํ ทิสฺวา สุนฺโข
 วิสฺขุชิตฺวา อิมํ อนฺุพนฺธิตฺวา ยสฺมี
 จาเน ปาปฺณาติ ตสฺมีเยว คณฺหาติ

ไปสุป่าด้วยยานน้อย กระทำอาการดูจ
 ใจรเข้าปล้นแล้วโดยตีมารดาบิดา.

มารดาบิดาทั้งสองนั้น ชาดกกรมองเห็น
 รูป เพราะความเป็นผู้มีจักขุทฺทพฺพลภาพ
 จำบุตรของตนก็ไม่ได้ ด้วยความสำคัญ
 ว่า “ชนพวกนั้นเป็นโจร” จึงคร่ำครวญ
 เพื่อประโยชน์ต่อบุตรอย่างเดียวกันว่า “ลูก
 เอ๋ย ให้พวกโจรชื่อนั้น ชำพ่อแม่เถิด
 เจ้าจงหลบหลีกไป.” บุตรชายนั้นคิดว่า
 “มารดาบิดาของเรา แม้จะถูกเราทุบตี
 ก็ยังคร่ำครวญรำพัน เพื่อประโยชน์แก่
 เราผู้เดียว เราทำกรรมไม่สมควรแล้ว”.
 ลำดับนั้น เขาก็ปลอมขวัญมารดาบิดา
 เหล่านั้น แสดงอาการดูจพวกโจรหนีไป
 แล้วได้นวดเฟ้นมือและเท้าของท่านทั้งสอง
 จึงพูดว่า “แม่จ๋าพ่อจ๋า อย่างกลัวเลย
 พวกโจรหนีไปแล้ว” จึงนำกลับไปยังเรือน
 ของตนตามเดิม.

กรรมนั้นไม่ได้โอกาสตลอดเวลาประมาณ
 เท่านี้ตั้งอยู่เหมือนกองเพลิงถูกเถ้ากลบไว้
 ฉะนั้น จึงวิ่งเข้าไปยี้ดร่างกายครั้งสุดท้าย
 นี้. กรรมนี้ได้โอกาสในที่ใด ย่อมให้ผลใน
 ที่นั้น เปรียบเหมือนนายพรานสุนัข

โมคคัลลาน มยห์ ฌมมึ กเถตฺวา
 ยานิ ตาทิสฺสฺส หิ สวากฺสฺส อิทานิ
 ทสฺสนํ นตฺถิ”ติ.

โส “เอวํ กริสฺสามิ ภาณฺเต”ติ
 สตุถาริ วนฺทิตฺวา ตาลปฺปมาณํ
 อากาเส อุปฺปตฺติวา ปรีนินฺพพานทิวเส
 สาริปฺุตฺตตฺเถโร วีย นานปฺปการา
 อิทฺธิโย กตฺวา ฌมมึ กเถตฺวา
 สตุถาริ วนฺทิตฺวา ภาฬฺสีลาญํ อฏฺฐวียํ
 ปรีนินฺพพายิ.

ติขณฺณญเณว ฉ ทเวโลกา
 เอกโกลาหลา อเหสฺสุ “อมุหากํ กิร
 อัจฉริโย ปรีนินฺพฺพุโต”ติ ทิพฺพคนฺธ-
 มาลา วาสฺตฺฐปจฺนุทฺทจฺณฺเณ เจว
 นานาทารุณี จ คเหตุวา อาคมฺีสุ.
 เอกฺกนฺสตรตฺตจฺนุทฺทจิตกา อโหสิ.

ข้าพระองค์จักปรีนินพพาน”. พระศาสดา
 ตรัสถามว่า “แน่โมคคัลลานะ เธอจัก
 ปรีนินพพานหรือ”. พระเถระทูลตอบว่า
 “เป็นเช่นนั้นพระเจ้าข้า”. พระศาสดาตรัส
 ถามว่า “จักปรีนินพพานที่ไหน”. พระเถระ
 ตอบว่า “ปรีนินพพานที่แผ่นดินในถ้ำ
 ภาฬสีลาพระเจ้าข้า”. พระศาสดาตรัสว่า
 “โมคคัลลานะ ถ้าเช่นนั้นเธอจงกล่าว
 ธรรมแก่เราก่อนแล้วจึงไป เพราะว่า
 แต่บัดนี้ไป จะไม่ได้พบเห็นสาวกเช่นเธอ”.

พระมหาโมคคัลลานะกราบทูลว่า “ข้าแต่
 พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักทำอย่าง
 นั้น” ถวายบังคมพระศาสดาแล้ว เหาะ
 ขึ้นไปในอากาศ สูงประมาณชั่วลำตาล
 หนึ่ง แสดงฤทธิ์มีประการต่าง ๆ เหมือน
 พระสาริปุตฺรเถระ ในวันที่จะปรีนินพพาน
 กล่าวธรรมกถา ถวายบังคมพระศาสดา
 แล้ว ปรีนินพพานในดงที่ภาฬสีลาประเทศ.

ในขณะนั้นนั่นเองเทวโลกทั้ง ๖ ชั้น
 ได้เกิดโกลาหลเป็นอันเดียวกันว่า “ข่าวว่า
 ท่านอาจารย์ของพวกเราปรีนินพพานแล้ว”
 พากันถือของหอมดอกไม้ เครื่องอบ ฐูป
 และจันท์อันเป็นทิพย์ ทั้งพื้นชนิด
 ต่าง ๆ พากันมาแล้ว. จิตกาธาน
 แล้วด้วยจันท์แดงสูง ๙๙ ศอก ได้
 ปรากฏแล้ว.

สตถา เณรสสุ สนฺติเก จตฺวา
 สรีรนิคุเขปี้ กาวเรสิ. อาฬานนฺต
 สมนฺตโต โยชนมตฺเต ปเทเส ปุปฺพวสุ
 วสุสิ. เทวานํ อนฺตเร มนฺตฺสา
 มนฺตฺसानมฺตเร เทวา อเหสิ.
 ยถานุกฺกเมน เทวานมฺตเร ยกฺขา
 ติฏฺฐนฺติ. ยกฺขานมฺตเร คณฺฐพฺพา
 ติฏฺฐนฺติ. คณฺฐพฺพานมฺตเร นาคา
 ติฏฺฐนฺติ. นาคานมฺตเร เวนเตยฺยา
 ติฏฺฐนฺติ. เวนเตยฺยานมฺตเร กิณฺนรา
 ติฏฺฐนฺติ. กิณฺนรานมฺตเร กิปรุสฺสา
 ติฏฺฐนฺติ. กิปรุसानมฺตเร จตฺตา
 ติฏฺฐนฺติ. จตฺตานมฺตเร สุวณฺณจามรา
 ติฏฺฐนฺติ. สุวณฺณจามรานมฺตเร ธชา
 ติฏฺฐนฺติ. ธชานมฺตเร ปฏากา
 ติฏฺฐนฺติ. สตฺต ทิวสานิ สารุกีฬิ
 กีฬิสฺสุ. สตฺตา เณรสสุ ธาตุ
 คาหาเปตฺวา เวฬุวนทวารโกฏฺฐเก
 เจตีย์ การาเปสิ.

ตทา ธมฺมสภายํ กถิ สมฺภูชาเปสิ
 "อาวุโส สารีปฺตฺตฺเตโร ตถาคตฺตฺส
 สนฺติเก อปรินิพฺพุตฺตฺตา พุทฺธานํ
 สนฺติเก มหฺนตฺติ สมฺมานํ น ลภิ
 มหาโมคคฺคฺลฺลานตฺเตโร พุทฺธานํ สมิเป
 ปรินิพฺพุตฺตฺตา มหาสมฺมานํ ลภตี"ติ.
 สตฺตา อาคนฺตฺวา "กายนฺตฺถ ภิกฺขเว

พระศาสดา ประทับยืนอยู่ที่ใกล้ศพ
 พระเถระ รับสั่งให้ปลงศพพระเถระ. โดย
 รอบสุสาน ฝนดอกไม้โปรยตกลงมาใน
 เขตแดน ประมาณโยชน์หนึ่ง. ได้มีมนุษย์
 อยู่ในระหว่างเทวดา เทวดาอยู่ในระหว่าง
 มนุษย์. ถัดพวกเทวดาโดยลำดับ พวก
 ยักษ์ยืนอยู่ ถัดพวกยักษ์มา พวกคนธรรพ์
 ยืนอยู่ ถัดพวกคนธรรพ์มา พวกนาค
 ยืนอยู่ ถัดพวกนาคมา พวกครุฑยืนอยู่
 ถัดจากพวกครุฑ พวกกินนรียืนอยู่
 ถัดจากพวกกินนรมา พวกกินนรียืนอยู่
 ถัดจากพวกกินนรมา จัตรีทั้งหลายตั้งอยู่
 ถัดจากจัตรีมา สุวรรณจามรตั้งอยู่
 ถัดจากสุวรรณจามรมา ธงชายตั้งอยู่
 ถัดธงชายมา ธงแผ่นผ้าตั้งอยู่ พวก
 เหล่านั้น พากันเล่นสารุกีฬาตลอด ๗
 วัน. พระศาสดารับสั่งให้เก็บธาตุของ
 พระเถระ ให้ก่อพระเจดีย์บรรจุไว้ที่ซุ้ม
 ประตูพระเวฬุวันวิหาร.

ในครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายสนทนากันใน
 โรงธรรมสภาว่า "แน่ะคุณ พระสารีบุตร
 เถระ ไม่ได้การยกย่องอันใหญ่ในสำนัก
 ของพระพุทธเจ้า เพราะท่านมิได้
 ปรีนิพพานในที่ใกล้พระตถาคตเจ้า พระ
 มหาโมคคัลลนเถระได้การยกย่องอัน
 ใหญ่ เพราะท่านปรีนิพพานในที่ใกล้พระ

ธรรมกษัตริย์ ขุททกนิกาย. ปท. ๒๑-๖

เอตริหิ กถาย สนฺนิสินฺนา"ติ ปุจฺฉิตฺวา
 "อิมา ย นามา"ติ วุตฺเต "น ภิกฺขเว
 โมคคฺลลาโน อิทาเนว มม สนฺติกา
 สมฺมานํ ลภี ปุพฺเพปิ ลภีเยวา"ติ
 วุตฺวา อตีตํ อารี.

อตีเต พาราณสียํ พุรหมทตฺเต
 รชฺชํ กาเรนฺเต โพิสฺตฺโต ปุโรหิตสฺส
 พุราหมณียา กุจฺฉิสฺมี ปฏิสฺนฺธี
 คณฺหิตฺวา ทสฺมาสจฺเจเนน ปจฺจุสฺสมเย
 มาตฺกุจฺฉิตฺโต นิกฺขมิ. ตสฺมี ขณฺ
 ทฺวาทสโยชนิกเก พาราณสีนคเร
 สพุพาวุธานิ ปชฺชลีสฺสุ.

ปุโรหิตโต ปุตฺตสฺส ชาตฺกฺขณฺเ พหิ
 นิกฺขมิตฺวา อากาสํ โอลิเกนฺโต
 นกฺขตฺตโยคํ ทิสฺวา "อิมินา นกฺขตฺเตน
 ชาตตฺตา เอส กุมารโ สกฺลชมพุทฺธิเป
 ธนฺคฺคหานํ อคฺโค ภวิสฺสตี"ติ ฅตฺวา
 กาลสฺเสว ราชกฺลํ คณฺตฺวา ราชานํ
 สฺขสยิตภาวํ ปุจฺฉิ.

พุทธเจ้า". พระศาสดาเสด็จมา ตรัสถาม
 ว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเธอ
 ประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไรหนอ"
 เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า "เรื่องชื่อนี้"
 ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย โมคคัลลานะได้
 การยกย่องจากสำนักของเรา ในบัดนี้
 เท่านั้นหามิได้ แม้ในชาติก่อน ก็ได้เหมือน
 กัน" แล้วทรงนำอดีตนิทานมาว่า.

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัต
 เสวยราชสมบัติ ในพระนครพาราณสี
 พระโพิสตร์ถือปฏิสนธิในครรภ์ของนาง
 พุราหมณีภรรยาของปุโรหิต โดยเวลา
 ล่วงไป ๑๐ เดือน ก็คลอดจากครรภ์
 ของมารดาในเวลาใกล้รุ่ง. ขณะนั้นอาวุ
 ทัตทั้งปวงในพระนครพาราณสี ๑๒ โยชน์
 ก็รุ่งโรจน์เป็นประกาย.

ปุโรหิตออกไปภายนอก ในขณะที่บุตร
 คลอด มองดูอากาศ เห็นนิมิตเครื่อง
 ประกอบนักษัตรแล้วรู้ว่า "กุมารนี้จัก
 เป็นผู้เลิศกว่านายขมังธนูทั้งหลาย ใน
 ชมพูทวีปทั้งสิ้น เพราะเกิดแล้วโดย
 นักษัตรนี้" จึงไปสู่ราชตระกูลแต่เข้าตรู
 กราบทูลถามความที่พระราชอาบรรทม
 เป็นสุข.

“กุโธ อัจฉริย สฺขํ อชฺช สกลนิเวสเน
 อารุธานิ ปชฺชลิตานี”ติ วุตฺเต “มา
 ภายิ เทว น ตุมฺหากํ นิเวสเนเยว,
 สกลนคเรปิ ปชฺชลีสฺสเยว อชฺช อมฺหากํ
 เคเห กุมารสฺส ชาตตฺตา เอวํ
 อโหสิ”ติ. “อัจฉริย เอวํ ชาตกุมารสฺส
 ปน ก็ ภวิสฺสตี”ติ. “น ก็ญฺจิ
 มหาราช โส ปน สกลชมฺพุทฺธิเป
 ธนฺคฺคหานํ อคฺโค ภวิสฺสตี”ติ “สาธ
 อัจฉริย เตนหิ นํ ปฏิชคฺคิตฺวา
 วยปฺปตฺตกาเล อมฺหากํ ทเพยฺยาสี”ติ
 วตฺวา ชีรฺมุลํ ตาว สหสฺสํ ทาเปสิ.

เมื่อพระราชชาติว่า “แน่ะอาจารย์
 ความสุขจะมีแต่ที่ไหน ในวันนี้ อารุ
 ทัชหลายในนิเวศน์ทั่วไปส่องแสงรุ่งโรจน์”
 ปุโรहितกราบทูลว่า “ขอเดชะ พระองค์
 อย่าทรงกลัวเลย มิใช่อารุจะรุ่งโรจน์
 ในพระราชนิเวศน์เท่านั้น แม้ในพระนคร
 ทุกแห่งก็รุ่งโรจน์เหมือนกัน เหตุเป็น
 อย่างนั้น เพราะกุมารเกิดแล้วในเรือน
 ของข้าพระองค์ในวันนี้”. พระราชชาติ
 ถามว่า “แน่ะท่านอาจารย์ ก็อะไรจักมี
 แก่กุมารผู้เกิดอย่างนี้”. ปุโรहितกราบทูล
 ว่า “ข้าแต่มหาราชเจ้า ไม่มีเหตุการณ์
 อะไรเกิดขึ้น แต่ว่ากุมารนั้นจักเป็นผู้เลิศ
 กว่านายขมังธนูทั้งหลาย ในชมพูทวีป
 ทั้งสิ้น”. พระราชชาติว่า “ดีละท่าน
 อาจารย์ ถ้าเช่นนั้น ท่านจงเลี้ยงดูเขา
 แล้วพึงยกให้เราในเวลาที่เขาเจริญวัย” จึง
 รับสั่งให้พระราชทานทรัพย์ ๑,๐๐๐ เป็น
 ค่าน้ำนมก่อน.

ปุโรหิตโต ตํ คเหตุวา นิเวสนํ
 คนฺตฺวา พฺราหฺมณียา ทตฺวา ปุตฺตสฺส
 นามคฺคหณทิวเส ชาตกฺขณเ อารุธานํ
 ปชฺชลิตตฺตา “โชติปาโล”ติสฺส นามํ
 อกาสิ.

ปุโรหิตรับทรัพย์นั้นแล้ว ไปสู่ที่อยู่ มอบ
 ทรัพย์แก่นางพราหมณี ในวันตั้งชื่อบุตร
 ชาย ได้ขนานนามแก่เขาว่า “โชติปาละ”
 เพราะในขณะที่กุมารคลอด อารุ
 ทัชหลายมีแสงเปล่งปลั่ง.

โส มหนุเตน ปริวารเณ
 วฑฒมาโน โสฬสวสุสกาเล อุตตมรูปโร
 อโหสิ. อถสุส ปิตา สิริรสุมปตฺตี
 โอลิเกตุวา สหสฺสํ ทตฺวา "ตาด
 ตกุกสิลํ คนฺตุวา ทิสปาโมกฺขสุส
 สนฺติเก สิปปิ อุกฺคณฺหาหิ"ติ อาน.

โส "สาธฺว"ติ สมฺปญฺจิตุวา อจฺริย-
 ภาคํ คเหตุวา มาตาปิตโร วฺนฺทิตฺวา
 ตตฺถ คนฺตุวา สหสฺสํ ทตฺวา สิปปิ
 ปญฺจเปตฺวา สตฺตาเหเนว นิปฺพตฺตี
 ปาปฺณิ.

อถสุส อจฺริโย ตฺสฺสิตฺวา อตฺตโน
 สนฺตกํ ขคฺครตฺนํ สนฺธิยุตฺตํ
 เมณฺฑทกสิญฺคธฺนุํ สนฺธิยุตฺตํ ตฺนุทิสฺริ
 อตฺตโน สนฺนาหกญฺจกํ อฺนุหีสญฺจ
 ทตฺวา "ตาด ไชติปาล อหิ มหฺลลโก
 อิทานิ ตฺวํ อิเม มาณวเก
 สิฏฺษาเปหิ"ติ ปญฺจสเต มาณวเกปิ
 ตสฺเสว นิยฺยาเทสิ. โพรสิตฺโต สพฺพิ
 อฺปกรณํ คเหตุวา อจฺริยํ วฺนฺทิตฺวา
 พาราณสีเมว อากนฺตุวา มาตาปิตโร
 ปสฺสิตฺวา อญฺจาสิ.

อถ นํ วฺนฺทิตฺวา จิตํ ปิตา อโวจ
 "อฺคฺคหิตนฺเต ตาด สิปปนฺ"ติ. "อาม

ไชติปาลกุมารนั้น เจริญวัยด้วย
 ปริวารเป็นอันมาก ในเวลาที่มีอายุครบ ๑๖
 ปี เป็นผู้ที่มีรูปทรงอันอุดม. ครั้งนั้น บิดา
 ของไชติปาลกุมารเห็นสิริสมบัติแล้ว จึง
 มอบทรัพย์ให้ ๑,๐๐๐ แล้วบอกว่า "ลูกเอ๋ย
 เจ้าจงไปเมืองตักกสิลา เรียนศิลปศาสตร์
 ในสำนักของอาจารย์ทิสปาโมกข์เถิด".

ไชติปาลกุมารรับว่า "ดีละ" แล้วถือเอา
 ทรัพย์อันเป็นส่วนหนึ่งของอาจารย์ ไหว้มารดา
 บิดาแล้วลาไป ณ เมืองตักกสิลานั้น มอบ
 ทรัพย์ ๑,๐๐๐ ให้ แล้วเริ่มเรียนศิลปวิทยา
 ถึงความสำเร็จ โดยเวลา ๗ วันเท่านั้น.

ลำดับนั้น อาจารย์ยินดีแล้ว จึงให้พระ-
 ขรรค์แก้ว ธนุเขาแพะอันประกอบต่อกัน
 แล่งธนูอันประกอบต่อกัน ซึ่งมีอยู่ของตน
 กับเสื้อเกราะและกรอบหน้าของตนแล้ว
 มอบมาณพ ๕๐๐ แก่ไชติปาลกุมารนั้น
 ว่า "แน่ะพ่อไชติपालะ จันแก่แล้ว บัดนี้
 เจ้าจงช่วยให้มาณพเหล่านี้ศึกษาเถิด".
 พระโพธิสัตว์รับเอาเครื่องอุปกรณ์ทุกอย่าง
 แล้วไหว้ลาอาจารย์ กลับมายังพระนคร
 พาราณสีตามเดิม เยี่ยมมารดาและบิดา
 ยืนอยู่.

ลำดับนั้น บิดาได้ถามไชติปาลกุมาร ซึ่ง
 ไหว้แล้วยืนอยู่นั้นว่า "ดูกรลูกรัก เจ้า

ตาตา"ติ. โส ตสฺส วจันํ สุตฺวา
 ราชกุลํ คนฺตฺวา "ปฺตุโต เม เทว
 สิปปิํ สิทธิจิตฺวา อาคโต ก็ กโรติ
 เทวา"ติ. อาน. "อาจริย อเมห
 อฺปฺนฺจหนฺตฺ"ติ. "ปริพฺพยมสฺส ชานาถ
 เทวา"ติ. "โส เทวสิกํ เทวสิกํ สหสฺสํ
 ลภตฺ"ติ. โส "สาธฺ"ติ สมฺปฺนฺจิจิตฺวา
 เคนฺทํ คนฺตฺวา กุมาริํ ปกฺโกเสาเปตฺวา
 "ตาต ตฺวํ ราชานํ อฺปฺนฺจหา"ติ
 อาน. โส ตโต ปฺนฺจาย เทวสิกํ
 เทวสิกํ สหสฺสํ ลภิตฺวา ราชานํ
 อฺปฺนฺจหิ.

ราชปาทมุลิกา อชฺฐมาเยสุ "มยํ
 โชติปาเลน กตกมฺมํ น ปสฺสาม
 เทวสิกํ เทวสิกํ สหสฺสํ คนฺตฺหติ
 มยมสฺส สิปปิํ ปสฺสิตฺกามา"ติ. ราชา
 เตสํ วจันํ สุตฺวา ปุโรหิตสฺส กเถสิ.
 ปุโรหิต "สาธฺ เทวา"ติ สมฺปฺนฺจิจิตฺวา
 ปฺตุตสฺส อารโจะสิ.

เรียนศิลปวิทยาจบแล้วหรือ". โชติปาละ
 ตอบว่า "ขอรับ คุณพ่อ". บิดาได้ฟังคำ
 ของกุมารแล้ว ไปสู่ราชตระกูล กราบทูล
 ว่า "ขอเดชะ บุตรของข้าพระองค์เรียน
 ศิลปวิทยากลับมาแล้ว เขาจะกระทำ
 อะไรพระเจ้าข้า". พระราชาตรัสว่า "ท่าน
 อาจารย์ เขาจะมาบำรุงเราเถิด". ปุโรหิต
 กราบทูลว่า "ขอเดชะ ฯ พระองค์โปรด
 ทรงรู้เบี้ยเลี้ยงของบุตรข้าพระองค์". พระ
 ราชาตรัสว่า "เขาจะได้เบี้ยเลี้ยง ๑,๐๐๐
 ทุก ๆ วันไป". ปุโรหิตรับว่า "ดีละ
 พระเจ้าข้า" จึงไปเรือนให้เรียกกุมารมา
 กล่าวว่ "ดูกรลูกรัก เจ้าจงบำรุงรับใช้
 พระราชาเถิด". จำเดิมแต่นั้นมา
 โชติपालกุมารนั้น จึงบำรุงพระราชา
 ได้ทรัพย์วันละพัน ๆ.

พวกข้าบาทมุลิกาของราชาพากัน
 ยกโทษว่า "พวกเราไม่เห็นการงานที่
 โชติปาละกระทำแล้วแต่เขาได้รับเบี้ยเลี้ยง
 ๑,๐๐๐ ทุกวันไป พวกเราอยากจะได้
 ศิลปวิทยาของเขา". พระราชาทรงสดับ
 ถ้อยคำของคนพวกนั้น จึงตรัสบอก
 ปุโรหิต. ปุโรหิตรับพระราชดำรัสว่า
 "ดีแล้ว พระพุทธเจ้าข้า" แล้วบอกแก่
 บุตรของตน.

โส "สาธุ ตาต อิตโต สตุตเม
ทิวเส ทสฺเสสฺสามิ สิปปิ อปิ
ราชา อตุตโน วิชิตे ธนุคฺคเห
สนฺนิปาตาเปตฺตุ"ติ อาห. ปุโรหิตโต ตํ
สุตฺวา คนฺตฺวา รมฺโถ ตมตฺถํ
อาโรเจสิ. นคเร ราชา เภริญ-
จาราเปตฺวา ธนุคฺคเห สนฺนิปาตาเปสิ.

สมฺภูจิสฺสหา ธนุคฺคหา สนฺนิปตฺติสุ.
ราชา เตสํ สนฺนิปตฺติภาวํ ญตฺวา
"นครวาสินอ ไชติपालสฺส สิปปิ
ปสฺสนฺตฺตุ"ติ เภริญจาราเปตฺวา ราชนฺคณํ
สชฺชาเปตฺวา มหาชนปริวฺโต ปลฺลงฺกเว
นีสิตฺตฺวา ธนุคฺคเห ปกฺโกสาเปตฺวา
"ไชติปาโล อาคฺจฺจตฺตุ"ติ เปเสสิ.
โส อัจริเยน ทินฺนํ ธนฺตฺตฺนุทิสฺริ
สนฺนาหกญฺจํ อญฺหีสญฺจ นิवासนฺนตฺเร
จเปตฺวา ขคฺคํ คาหาเปตฺวา
ปกฺติเวเสน รมฺโถ สนฺติกํ คนฺตฺวา
เอกมนฺตํ อญฺจาสิ.

ไชติपालกุมารนั้นพูดว่า "ดีแล้ว คุณพ่อ
แต่นี้ไปในวันที่ ๗ ผมจักแสดงศิลปะ
หนึ่ง ขอพระราชาโปรดรับสั่งให้นาย
ขมังธนูในแคว้นแคว้นของพระองค์มา
ประชุมกัน". ปุโรหิตได้ฟังดังนั้น จึงไป
กราบทูลเนื้อความนั้น แต่พระราชา.
พระราชาโปรดให้ตีกลองเที่ยวประกาศ
ไปในพระนครให้นายขมังธนูทั้งหลาย
มาประชุมกัน.

นายขมังธนูมีจำนวน ๖ หมื่นคน มา
ประชุมพร้อมกัน. พระราชาทรงทราบว่า
พวกนายขมังธนูเหล่านั้น มาประชุม
พร้อมแล้ว จึงโปรดให้ตีกลองเที่ยว
ประกาศว่า "ชาวพระนครทั้งหลาย จงไป
ดูศิลปะของไชติपालกุมาร" ทรงให้
ตระเตรียมพระลานหลวง แวดล้อมด้วย
มหาชน ประทับนั่งเหนือบัลลังก์ อัน
ประเสริฐ รับสั่งให้เรียกนายขมังธนูมา
ทรงส่งไปว่า "ไชติपालกุมารจงมาเถิด".
ไชติपालกุมารนั้น จึงชวนธนู แล่งธนู
เลื้อยเกราะ และกรอบหน้าที่อาจารย์ให้ไว้
ในระหว่างผ้าถุง ให้คนถือพระขรรค์
เดินไปยังสำนักของพระราชา ด้วยท่าทาง
ปรกติ ได้ยืนอยู่ที่ควรส่วนหนึ่ง.

อนุคฺคหา "ไซติปาโล กิร
 อนุสิปปี ทสฺเสตฺถุ อาคโต ฐนุ
 อคฺเหตุวา ปน อาคโต อมฺหากํ
 หตฺถโต ฐนุ คเหตุกาโม ภวิสฺสตี
 นาสุส ทสฺสามา"ติ กตฺถิ กวีสุ. ราชา
 ไซติपालํ อามนฺเตตฺวา "สิปปี ทสฺเสหิ"ติ
 อาห. โส สาณิ ปริกฺขิปาเปตฺวา
 อนุโตสาณิยํ จิตฺตํ สาฏกํ อปเนตฺวา
 สมนฺนาหกฺกญฺจํ ปเวเสตฺวา อุณฺหิสี
 สีเส ปฏิมุญฺจิตฺวา เมณฺฑกฺกสิญฺจคฺคณฺมุหิ
 ปพาลวณฺณํ ชียํ อารोเปตฺวา ตฺถุชิสฺริ
 ปิฏฺเฐ พนฺธิตฺวา ขคฺคํ วามโต
 กตฺวา วชิรคฺคํ นาราจํ นขปิฏฺเฐน
 ปริวตฺเตนฺโต สาณิ วิวริตฺวา ปจฺวี
 ภินฺทิตฺวา อลงฺกตนาคฺกุมารो วิย
 นิฏฺขมิตฺวา คนฺตฺวา รณฺโถ อปฺจิตฺติ
 ทสฺเสตฺวา อฏฺฐาสิ. ตํ ทิสฺวา มหาชนา
 วคฺคณฺติ นทฺนฺติ อปฺโปเจนฺติ. ราชา
 "ทสฺเสหิ ไซติपाल สิปฺปนุ"ติ อาห.
 "เทว ตฺมฺหากํ อนุคฺคเหสุ อกฺขณ-
 เวธิพาลเวธิสทฺทเวธิสรเวธิโน จตฺตาโร
 อนุคฺคเห ปกฺโกสาเปหิ"ติ ราชา
 ปกฺโกสาเปสิ.

พวกนายขมังธนูทำการนัดหมายว่า
 "ได้ยืมว่าไซติपालกุมารมา เพื่อแสดง
 ศิลปธนู แต่ไม่ได้ถือธนูมา คงจักเป็นผู้
 ออยากจะถือเอาธนูจากมือของเรา
 พวกเราจักไม่ให้ธนูแก่ไซติपालกุมารนั้น".
 พระราชาตรัสเรียกไซติपालกุมารมารับสั่ง
 ว่า "เจ้าจงแสดงศิลปปะเถิด" ไซติपाल
 กุมาร จึงให้กัณฺธานแล้วยืนภายในม่าน
 คลี่ผ้าสาฎกออก สวมเสื้อเกราะ แล้วสวม
 อุณฺหิสบนศีรษะ ยกสายมีวรรณะดุษฎี
 ประพาฬ ที่ธนูเขาแพะผูกแล่งธนูไว้
 เบื้องหลัง เหน็บพระขรรค์ไว้เบื้องซ้าย
 เอาหลังเลียบดวงลูกธนูมีปลายดุษฎีเพชร
 แหวกม่านออกมา เหมือนนาคกุมารผู้
 ประดับตักแต่งแล้ว ข้าแรกแผ่นดินออกมา
 ฉะนั้น เดินไปแสดงความนอบน้อมแด่
 พระราชา ยืนอยู่. มหาชนเห็นกุมารนั้นแล้ว
 ต่างให้ร้องบันลือปรบมือ. พระราชาตรัส
 ว่า "ดูกรไซติपालะ เจ้าจงแสดงศิลปปะเถิด".
 ไซติपालะกราบทูลว่า "ข้าแต่สมมติเทพ
 บรรดานายขมังธนูของพระองค์ โปรด
 รับสั่งให้หานายขมังธนูมา ๔ คน คือคน
 ที่ยิงเร็วดุจฟ้าแลบ คนที่ยิงแม่นแม้ชน
 ทรายก็ไม่ผิด คนที่ยิงตามเสียงที่ได้ยิน
 และคนที่ยิงสวนไปตามลูกศรที่ยิงมา".
 พระราชาก็โปรดให้เรียกมาแล้ว.

มหาสตุโต ราชกุมเณ จตุรสสุ-
 ปริจเฉทพภนฺตเร มณฺทปปี กตฺวา จตุสสุ
 กณฺเณสฺสุ จตฺตารโ ฐนฺคฺคเห จเปตฺวา
 เอเกกสฺสุ ตีส ตีส กณฺทสทสฺसानิ
 ทาเปตฺวา เอเกกสฺสุ สนฺติเก
 กณฺททายเก จเปตฺวา สยํ วชิรคฺคํ
 นารัจํ คเหตุวํ มณฺทปมชฺฌเณ จตฺวา
 "มหาราช อิเม จตฺตารโ ฐนฺคฺคหา
 เอกปฺปหาเรเนว สเร ชิปิตฺวา มํ
 วิชฺฌนฺตฺ อหํ เอเตหิ ชิตฺตกณฺทานิ
 นิวาเรสฺสามิ"ติ อาน. ราชชา "เอวํ
 กโรถา"ติ อาณาเปสิ. ฐนฺคฺคหา อานํสฺ
 "มหาราช มยํ ฐนฺคฺคหา อกฺขณ-
 เเวธิพาลเวธิสทฺทเวธิสรวเวธิโน โชติปาโล
 ตรุณทวารโก น มยํ วิชฺฌนิสฺสามา"ติ.

มหาสตุโต "สเจ สกฺโกถ วิชฺฌณ
 มนฺ"ติ อาน. เต "สาธฺ"ติ
 สมฺปฺปฏิจฺจิตฺวา เอกปฺปหาเรเนว กณฺทานิ
 ชิปีสฺ. มหาสตุโต ตานิ ตานิ
 นาราเจเน ปหริตฺวาน ยถา วา
 ตถา วา ปาเตสิ. โโพธิโกฏฺจกํ ปน
 ปริกฺชิปฺนฺโต วิย ตาเลน ตาลํ วาเลน

พระมหาสัตว์ จัดทำมณฑปภายใน
 กำหนดสี่เหลี่ยมในพระลานหลวง ให้นาย
 ชมังธนูทั้ง ๔ ยืนอยู่ที่สี่มุมสั่งให้ลูกธนู
 แก่นายชมังธนูคนละสามหมื่น ให้คน
 สำหรับส่งลูกธนูยืนอยู่ใกล้ ๆ นายชมังธนู
 แต่ละคน แล้วตนเองถือเอาลูกธนู มี
 ปลายดุจเพชร ยืนอยู่ท่ามกลางมณฑป
 กราบทูลพระราชาว่า "ข้าแต่มหाराชเจ้า
 นายชมังธนูทั้ง ๔ เหล่านี้จงปล่อยลูกธนู
 ยิงข้าพระพุทธเจ้า พร้อมกันเถิด ข้าพระ-
 พุทธเจ้าจักห้ามลูกธนูที่พวกเขาเหล่านั้น
 ยิงมา". พระราชารับสั่งบังคับว่า "พวก
 ท่านจงกระทำอย่างนี้". พวกนายชมังธนู
 จึงกราบทูลว่า "ขอเดชะมหाराชเจ้า
 พวกข้าพระพุทธเจ้าเป็นนายชมังธนูยิงได้
 เร็วดุจฟ้าแลบ ยิงแม่นยำจนทรายก็ไม่ผิด
 ยิงได้ตามเสียงที่ได้ยิน และยิงสวนไป
 ตามลูกศรที่ยิงมา โชติपालะเป็นเด็กหนุ่ม
 พวกข้าพระพุทธเจ้าจักไม่ยิง".

พระมหาสัตว์จึงกล่าวว่า "ถ้าพวกท่าน
 สามารถก็ยิงเราเถิด". พวกนายชมังธนู
 รับพร้อมกันว่า "ดีละ" จึงยิงลูกธนูไป
 โดยการประหารครั้งเดียวเท่านั้น. พระ
 มหาสัตว์ปิดลูกธนูเหล่านั้น ๆ ด้วยลูกศร
 ให้ตกไปตามความปรารถนา. ก็เหมือน
 แวดล้อมชุ่มโพธิพฤกษ์ชั้ดดอกธนูไปตาม

วาล์ ทณฺฑน ทณฺฑํ วาเชน วาชี
อนตฺตักกมนฺโต ชีปิตฺวา สรคพฺภํ อกาสิ.
ธนฺคคหํ กณฺทานิ ชีณานิ. โส
เตสํ ชีณภาวํ ฅตฺวา สรคพฺภํ
อวินาเสนฺโตว อฺปฺปติตฺวา คนฺตฺวา
รณฺโณ สนฺติเก อญฺจาสิ.

มหาชนโน วคฺคนฺโต นทนฺโต
อฺปฺโปเจนฺโต เสเลนฺโต อจฺจริ ปหรนฺโต
มหาโกลาหลํ กตฺวา วตฺถาภรณานิ
ชีปี. เอวํ ราสิภูตํ อญฺจารสโกฏิสงฺขยํ
ธนํ อโหสิ.

อถ นํ ราชานํ ปุจฺฉิ "กึ สิปฺปี
นามเต ชิตฺติปาละ"ติ. "สรปฺปฏิพาหนํ
นาม เทวา"ติ. "อณฺเณ เอวํ
ชานนฺตา อตฺถิ"ติ. "สกลชมฺพฺทึเป มํ
จเปตฺวา อณฺโณ นตฺถิ เทวา"ติ.
"อปรํ ทสฺเสหิ ตาตา"ติ วทติ. "เทว
สเจ เอเต ตาว จตฺตุสุ โกณฺเณสุ

ดอกธนู ขนทรายลูกธนูไปตามขนทราย
ลูกธนู ตัวธนูไปตามตัวธนู พู่ลูกธนูไปตาม
พู่ลูกธนู ไม่ก้าวก้าวกัน ได้กระทำให้เป็น
ห้องลูกศร. ลูกธนูของนายขมังธนูหมดสิ้น
แล้ว. พระมหาสัตว์นั้นรู้ความที่ลูกธนู
ของนายขมังธนูทั้งหลายนั้นสิ้นแล้ว ไม่
ยังห้องลูกธนูให้ทลาย กระโดดไปยืนเฝ้า
อยู่ในที่ใกล้พระราชาน.

มหาชนพากันให้ร้อง บันลือปรบมือ
ดีดนิ้ว กระทำมหาโกลาหล โยนผ้าและ
เครื่องอาภรณ์ขึ้นไป. ได้มีทรัพย์นับได้
๑๘ โกฎิ เป็นกองอยู่อย่างนี้.

ครั้งนั้น พระราชานัดารัสถาม
ชิตฺติपालกุมารนั้นว่า "แน่ะชิตฺติปาละนี้
ชื่อศิลปะอะไร". ชิตฺติปาละกราบทูลว่า
"ขอเดชะชื่อสรปฺปฏิพาหนะ (ชื่อศิลปะห้าม
ลูกศร) พระพุทธเจ้าข้า". พระราชานตรัส
ถามว่า "คนเหล่านี้ผู้รู้อย่างนี้ มีอยู่หรือ".
ชิตฺติปาละกราบทูลว่า "ขอเดชะ เว้นข้า
พระพุทธเจ้าแล้วคนอื่นในชมฺพฺทึวิปทังสิ้น
ย่อมไม่มี พระพุทธเจ้าข้า". พระราชาน
ตรัสว่า "พ่อชิตฺติปาละ เจ้าจงแสดงศิลปะ
อื่นต่อไป". ชิตฺติपालกราบทูลว่า "ขอเดชะ
ถ้านายขมังธนู ๔ นาย เหล่า นั้น ยืน

จตุวา จตุตาโรปี ชนา มํ วิชฺฌิตุ
 นาสกฺขีสุ อหํ ปเนเต จตุสุ โภณฺณสุ
 จิตฺเต เอเกเนว สเรณ วิชฺฌิตฺตสฺสามิ"ติ.
 ธนุคฺคหา จาตุํ น วิสฺสเหิสฺสุ.

มหาสตุโต จตุสุ โภณฺณสุ จตฺตฺสโต
 กทฺลียํ จปาเปตฺวา นาราจปฺกฺเช^๑
 วัตฺตฺสตุตฺตํ พนฺธิตฺวา เอกํ กทฺลียํ
 สนฺธาย ชิปฺปี. นาราจํ ตํ กทฺลียํ
 วิชฺฌิตฺวา ตโต ทฺตฺติยํ ตโต ตตฺติยํ
 ตโต จตฺตฺตํ ตโต ปจฺมํ วิทฺธเมว
 วิชฺฌิตฺวา ปฺน หตฺถเยว ปตฺติฏฺจฺหิ.
 กทฺลียํ สุตฺตปฺริกฺขิตฺตา อฏฺฐจฺสิ.
 มหาชนํ อุนฺนาทสฺสฺสานิ ปวตฺเตสิ.
 ราชานํ "กํ สีปฺปํ นามเต ตาตา"ติ.
 "จกฺกวิทฺธิ นาม เทวา"ติ. "อปฺริปิ
 ทสฺเสหิ ตาตา"ติ.

มหาสตุโต สรลฺภูจฺสิ นาม สรรชฺชํ.
 นาม สรเวณี นาม ทสฺเสสิ
 สรปาสาทํ นาม สรมณฺทปํ นาม
 สรโสปานํ นาม สรมณฺทลํ นาม

อยู่ที่มุมทั้ง ๔ ก่อน ไม่สามารถยิง
 ข้าพระองค์ได้ไซ้ไร แต่ข้าพระพุทธเจ้า
 จะยิงพวกนี้ ซึ่งยืนอยู่ที่มุมทั้ง ๔ ด้วย
 ลูกศรลูกเดียวเท่านั้น". พวกนายขมังธนู
 ไม่กล้าจะยืนอยู่ได้.

พระมหาสัตว์ จึงให้ตั้งต้นกล้วยไว้ ๔ ต้น
 ที่มุมทั้ง ๔ แล้วผูกด้ายแดงที่ลูกธนู ยิงไป
 หมายต้นกล้วยต้นหนึ่ง. ลูกธนูแทง
 ต้นกล้วยนั้นแล้วทะลุไป ต่อจากนั้นไป
 ทะลุต้นที่ ๒ ต่อจากต้นที่สอง ไปทะลุ
 ต้นที่ ๓ ต่อจากต้นที่ ๓ ไปทะลุต้นที่ ๔
 ต่อจากต้นที่ ๔ ย้อนกลับไปทะลุต้น
 ที่ ๑ ที่แทงแล้วทะลุไปอยู่ในมือตามเดิม.
 ต้นกล้วยทั้งหลายอันด้ายร้อยแล้วตั้งอยู่.
 มหาชนให้การบันลือพันครั้งเป็นไปแล้ว.
 พระราชาตรัสถามว่า "นี่ชื่อศิลปะอะไร
 พ่อคุณ". โชติपालะ กราบทูลว่า "ขอ
 เดชะ ชื่อจักกวิทฺธิ (ศิลปะแห่งจักร)
 พระพุทธเจ้าข้า". พระราชาตรัสว่า "เจ้า
 แสดงศิลปะแม้อย่างอื่นเกิดพ่อคุณ".

พระมหาสัตว์ จึงแสดงศิลปะชื่อสรลฺภูจฺสิ
 (คือศิลปะรูปไม้เท้าแล้วด้วยลูกศร) ชื่อ
 สรรชฺชํ (คือศิลปะรูปเข็อกลูกศร) ชื่อ
 สรเวณี (คือศิลปะมวยผมแล้วด้วยลูกศร)

^๑ ฉ. นาราจปฺกฺเช. ส. นาราจปฺกฺเช.

จตุอุสมภัง ฤเล อฏฐอุสมภัง จานัง กณฺหํ
เปเสสิ. วาติงฺคนสญฺญาย อุสมมตฺถเก
พาลัง วิชฺฌมิ. ตสฺส เอตฺตกานิ
สิปฺปานิ ทสฺเสนุตสฺเสว สุริโย
อตฺตงฺคโต.

อถสฺส ราชฯ เสนาปติภูจฺจํ
ปฏฺิชาเนตฺวา "ไซติปาล อชฺช วิกาโล
เสว เสนาปติภูจฺจานสฺสกาโร คณฺหิสฺสสิ
เกสมสฺสุ กาทฺเตวฯ นหาตฺวา เอหิ"ติ
ตี ทิวสํ ปรีพฺพตฺถาย สตสฺสสฺส
อทาสิ.

มหาสตุโต "มยุหิ อิมินา อตุโ
นตฺถิ"ติ อฏฺฐารสโกฏฺฐิสงฺขมฺ ฌนํ
สามิกานํเยว ทตฺวา มหฺนฺเตน
ปรีวารเณ นหายิตฺตุ คนฺตฺวา เกสมสฺสุ
กาเรตฺวา นหาตฺวา สพฺพาลงฺการ -
ปฏฺิมณฺหิตฺโต อโนปมาย สิรียา ปเวสนํ
ปวีสิตฺวา นานคฺครสโกชนํ ภูตฺชิตฺวา
สิริสยนํ อภฺริหิตฺวา นิปนฺโน เทว
ยามะ สยิตฺวา ปจฺฉิมยามะ ปพฺพุโ
อฏฺฐาย ปลฺลงฺกํ อามุชิตฺวา
สยนปฏฺิเจ นิสินฺโนว อตฺตโน สิปฺปสฺส
อาทิมชฺฌมปรีโยสานํ โอลิเกนฺโต "มม
สิปฺปสฺส อาทิตฺว ปรมารณํ

ยิงฺลูกฺธฺนุไปเนน้ำสุที่ ๔ อุสมะ ยิงฺลูกฺธฺนุ
ไปบนบกสุที่ ๘ อุสมะ ยิงฺชนทฺรายใน
ที่สุดอุสมะหนึ่ง ด้วยสัญญาณผลมะแว้ง
เครือ. เมื่อไซติปาลกุมารนั้นแสดงศิลปะ
มีประมาณเท่านี้อยู่ พระอาทิตย์อัสดงคต
ไปแล้ว.

ลำดับนั้น พระราชารับสั่งให้
กำหนดตำแหน่งเสนาบดีแก่เขา ตรัสว่า
"ไซติปาละ วันนี้ค้ำเสียแล้ว พรุ่งนี้ เจ้า
จักได้รับสักการะ คือตำแหน่งเสนาบดี
เจ้าจงให้ช่างตัดผมโกนหนวด อาบน้ำ
มาเถิด". วันนั้นได้พระราชทานทรัพย์
หนึ่งแสน เพื่อเป็นค่าเบี้ยเลี้ยง.

พระมหาสัตว์คิดว่า "เราไม่มีความ
ต้องการด้วยทรัพย์นี้" จึงคืนทรัพย์จำนวน
๑๘ โกฏิ แก่พวกเจ้าของเดิม แล้วไป
อาบน้ำกับบริวารเป็นอันมาก ให้ช่าง
ตัดผม โกนหนวด อาบน้ำ แล้วประดับ
ด้วยเครื่องอลังการทุกอย่าง แล้วเข้าไป
ยังเรือนด้วยสิริ หาที่เบรียบมิได้ บริโภค
โภชนะมีรสเลิศต่าง ๆ แล้ว ขึ้นนอนบน
ที่นอนอันมีสิริ นอนตลอดสองยาม ตื่น
ในเวลาปัจฉิมยาม ลุกขึ้นนั่งคู้บัลลังก์
บนที่นอนแล้ว ตรววจดูเบื้องต้น ท่ามกลาง
และที่สุด แห่งศิลปะของตน คิดว่า "การ
ทำผู้อื่นให้ตายย่อมปรากฏแต่ต้นแห่งศิลปะ

มหาสตุโต ตัม ชานัม ปตฺวา เอกปทิกมคฺคํ
 ทิสฺวา “ปพฺพชิตานัน วสณฺญาเนน
 ภวิตพฺพนุ”ติ เตน มคฺเคน ตตฺถ
 คนฺตฺวา กิณฺจึ อปสฺสนฺตฺวา ปณฺณสาลํ
 ปวิสิตฺวา ปพฺพชิตปริกฺษาเร ทิสฺวา
 “สกุโก เทวราชา มม นิกฺขนฺตภาวํ
 อณฺณาสี มณฺเฒ”ติ จินฺตเตตฺวา สากฺก
 อปเนตฺวา รตฺตวากจิริ นินฺวาเสตฺวา
 จ ปารุเปตฺวา จ อชินฺจมุम्मํ เอกํสี
 อกาสิ ชฎามณฺฑลํ พนฺธิตฺวา ชาริกาชํ
 อํเส กตฺวา กตฺตรทณฺฑํ คเหตฺวา
 ปณฺณสาลโต นิกฺขมิตฺวา จงฺกมํ อารุห
 กติปฺยวาเร อปราปรํ จงฺกมิตฺวา
 ปพฺพชฺชาสิริยา อุปฺโสภยมาโน กสิณ-
 ปริกมมํ กตฺวา ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺจาย
 สตฺตเม ทิวเส อฏฺจสมาปตฺติโย
 ปญฺจาภิณฺดาโย นินฺพพฺตเตตฺวา
 อุณฺณาจริยาย วนฺมูลผลาหาโร เอกโกว
 วิहाสิ. มาตาปิตโร มิตฺตสฺหชฺชาทโย
 ณาติวคฺคาปิสฺส ตัม อปสฺสนฺตฺวา
 โรทฺนตฺวา ปริเทวนฺตฺวา วิจฺรณฺติ.

อเถโก วนฺจโร อรณฺณ
 ปวิสิตฺวา กปิฏฺจอสฺสมปเท นิสินฺนํ
 มหาสตุตํ ทิสฺวา ตัม สณฺชานิตฺวา
 เตน สทฺธิ ปฏฺิสณฺจาริ กตฺวา นคริ

พระมหาสัตว์ไปถึงสถานที่นั้นแล้ว เห็น
 ทางเข้าเดินได้คนเดียวคิดว่า “สถานที่อยู่
 ของบรรพชิตจะพึงมี” จึงเดินตามทาง
 นั้นไปในที่นั้น เมื่อไม่พบใครจึงเข้าไปสู่
 บรรณศาลา เห็นบริวารของบรรพชิต
 คิดว่า “ชะรอยทำวสัฏกเทวราช จะทรง
 ทราบความที่เราออกอภิเนษกรรมณ” จึง
 เปลื้องผ้าสาฎกออก นุ่งห่มผ้าคากรอง
 สีแดง กระทำหนังสือเจวียงป่าข้างหนึ่ง
 ม้วนมณฑลชฎายกหาบสาแหวกไว้บนป่า
 ถือไม้เท้าออกจากบรรณศาลา ขึ้นสู่ที่
 จงกรรม แล้วจงกรรมไป ๆ มา ๆ สิ้นวาระ
 เล็กน้อย ยังป่าให้งดงามด้วยสิริคือ
 บรรพชา กระทำกสิณบริกรรม ในวันที่
 ที่ ๗ จำเดิมแต่กาลที่ตนบวชแล้ว ยัง
 สมบัติ ๘ อภิญา ๕ ให้เกิดแล้ว
 เป็นผู้มียผลหมากรากไม้เป็นอาหาร ยับยั้ง
 อยู่เฉพาะผู้เดียว ด้วยการเที่ยว
 ภิขาจาร. มารดา บิดา มิตรสหาย
 เป็นต้น แม้นญาติและพรรคพวกของ
 โชติपालกุมารนั้น เมื่อไม่เห็นเธอพากัน
 ร่ำไห้ คร่ำครวญ เทียวไป.

ครั้งนั้น พรานป่าคนหนึ่งเข้าไปสู่ป่า
 พบพระมหาสัตว์นั่งอยู่ในอาศรมบท
 ป่ามะขวิด จำท่านได้ กระทำปฏิสันถาร
 กับท่านแล้ว (กลับ) ไปยังพระนครแล้ว

คนุตวา ตสฺส มาตาปิตุณฺ อโรเจสิ.
 เต รญฺเอย อโรเจสุ. ราชานํ "เอถ
 ตํ ปสฺสิสฺสามา"ติ ตสฺส มาตาปิตโร
 คเหตุวา มหาชนปริวฺโต วนจรเกณ
 เทสิเตน มคฺเคน โคธาวรีนทีตีริ
 ปาปฺณิ. โพิสฺสโต นทีตีริ อากนุตฺวา
 อากาเส นิสฺนุโน ฐมฺมํ เทเสตุวา
 เต สพฺเพ อสฺสมํ ปเวเสตุวา
 ตตฺราปิ เตสํ อากาเส นิสฺนุโน
 กามेषฺ อาทินฺวํ ปกาเสตุวา ฐมฺมํ
 เทเสสิ. ราชานํ อาทิ กตฺวา สพฺเพ
 ปพฺพชฺชิสฺส.

โพิสฺสโต อีสฺสคณฺปริวฺโต ตตฺเถว วสิ.
 อถสฺส ตตฺถ วสิตภาโว สกฺลชมฺพุทฺธิเป
 ปากญฺ อโหสิ. อญฺเอย ราชานํ
 รญฺจวาสีหิ สทฺธิ อากนุตฺวา ตสฺส
 สนฺติเก ปพฺพชฺชิสฺส. สมากโม มหา
 อโหสิ. อญฺปุพฺเพน อเนกสฺสทสฺสปริสา
 อโหสิ. โย กามวิตกฺกํ วา พยาบาท-
 วิตกฺกํ วา วิหีสาวิตกฺกํ วา วิตกฺเกติ
 มหาสฺสโต ตตฺถ คนุตฺวา ตสฺส ปฺรโต
 อากาเส นิสฺสิตฺตฺวา ฐมฺมํ เทเสสิ
 กสิณฺปริกมฺมํ อากิจฺชิ. ตสฺสโสภาเท
 จตฺวา อญฺจสฺมาปตฺติโย อฺปปาเทตุวา
 ฌานนฺิปฺตฺติ ปตฺตา. สาลิสฺสโร
 เมณฺฑิสฺสโร ปพฺพโต กาลเทวโล

บอกมารดาบิดาของท่าน. มารดาบิดา
 จึงกราบทูลพระราชา. พระราชาตรัส
 ว่า "พวกท่านมาเถิด เราจักไปเยี่ยม
 โชติपालดาบสนั้น" แล้วพามารดาบิดา
 ของท่านแวดล้อมด้วยมหาชน เสด็จถึงฝั่ง
 แม่น้ำโคธาวรีตามทางที่นายพราหมณ์แสดง
 พระโพธิสัตว์มายังฝั่งแม่น้ำ นั่งในอากาศ
 แสดงธรรม เชิญชวนทั้งหมดให้เข้าไปสู่
 อาศรม นั่งในอากาศนั่นเองประกาศ
 โทษในกามทั้งหลาย แล้วแสดงธรรมแก่
 ชนเหล่านั้นแม้ในที่นั้น. ชนทั้งหมด
 รวมพระราชาเป็นต้นพากันบวชแล้ว.

พระโพธิสัตว์มีพวกฤาษีเป็นบริวารอยู่ใน
 ที่นั้น. ต่อมา ความที่พระดาบสอยู่ใน
 ที่นั้น ได้ปรากฏไปในชมพูทวีปทั้งสิ้น.
 พระราชาองค์อื่น ได้เสด็จมาพร้อมกับชาว
 แคว้นแคว้น พากันบวชในสำนักของพระ-
 มหาสัสตรว์นั้น. ได้เป็นสมาคมใหญ่แล้ว.
 บริษัทจำนวนหลายแสนได้มีแล้ว โดย
 ลำดับ. ผู้ใดตรึกถึงกามวิตก พยาบาท
 วิตกหรือวิหีสาวิตก พระมหาสัสตรว์ไปใน
 ที่นั้น นั่งในอากาศ แสดงธรรมบอก
 กสิณบริกรรมข้างหน้าผู้นั้น. บริษัท
 ทั้งหมดตั้งอยู่ในโอวาทของพระมหาสัสตรว์
 แล้ว ยังสมาบัติ ๘ ให้เกิดขึ้น ถึงความ
 สำเร็จฌาน. ได้มีอันเตवासิกผู้ใหญ่ ๗

ตมฺปนีสุสาย วสาหี"ติ เปเสสิ. ปฺน
กปิฏจอสฺสโม ปริปุริ. ปญฺจสุ จาเนสุ
อนฺกสฺตสฺสหา อีสึคณา อเหสุ.
กีสฺวจฺโฉ ปน มหาสตุตฺติ อปุจฺฉิตฺวา
ทณฺฑทกัรฺญโถ วิชิตฺเต กุมฺภาวตึนคเร
เสนาปตี อฺปนีสุสาย อฺยฺยานเน วิหาสิ.
นารโท มชฺฌิมเทเส อญฺชนคิรินามเก
ปพฺพเต ปพฺพตชาลนฺตเร วิหาสิ.
อนฺุสิสฺสโต ปน มหาสตุตฺตสฺส สนฺตฺติเกเยว
อโหสิ.

ตสฺมี กाले ทณฺฑทกัรฺราชา เอกํ
ลทฺธสฺสกาโร คณิกํ จานา จาเวสิ.
สา อตุตฺตโน ธมฺมตาย วิจฺรนฺตี
อฺยฺยานํ คนฺตุวา กีสฺวจฺฉตาปสฺสิ ทิสฺวา
"อโย กาทฺพิกณฺเณ ภาวิสฺสตี อิมสฺส
สรีเร กลี ปวาเหตุวา นหาตุวา
คมิสฺสสามี"ติ ทนฺตกภูจํ ชาทิตฺวา
สพฺพปจฺมํ ตสฺสุปฺริ พนฺลเชพฺ
นิฏฺฐภนฺตี กีสฺวจฺฉตาปสฺสสฺส ชญฺญนฺตเร
นิฏฺฐภิตฺวา ทนฺตกภูจํปิสฺส สีสฺเสเยว
ชปีตฺวา สยํ สีสํ นหายิตฺวา คตา.

เรียกกาลเทวดาบรรพมา ส่งไปว่า "ดูกร
กาลเทวดะ ในแคว้นอวันตีในทักษิณาปถ
มีภูเขาศี้อชมนเสลบรรพต ท่านจง (พาหมู่
ฤาษี) เข้าไปอาศัยบรรพตนั้นอยู่เถิด".
อาศรมปามะขวิด ก็เต็มเพียบอีก. ใน
สถานที่ทั้ง ๕ แห่ง ได้มีหมู่ฤาษี
จำนวนหลายแสน. ส่วนกีสวัจฉดาบส
ลาพระมหาสัตว์เข้าไปอาศัยเสนาบดี
อยู่ในอุทยานที่พระนครกุมภาวดี แคว้นแคว้น
ของพระราชาทันฑกั. นารทดาบสอยู่
ในระหว่างแนวบรรพต ณ ภูเขามีนาม
ว่า อัญชนคีรี ในมัชฌิมประเทศ.
ส่วนอนุสิสสดาบส ได้อยู่ในสำนักของ
พระมหาสัตว์นั่นเอง.

ในกาลนั้น พระเจ้าทันฑกั ทรง
ปลดหญิงแพศยาคนหนึ่ง ซึ่งได้ลักการะ
แล้วจากตำแหน่ง. นางนั้นเที่ยวไปตาม
ธรรมดาแห่งตน เดินไปสู่พระราชอุทยาน
เห็นกีสวัจฉดาบส คิดว่า "ผู้นี้คงจักเป็น
คนกาลกรรณี เราจักลอยตัวกลี (สิ่ง
ชั่วร้าย) ในสรีระของผู้นี้ อาบน้ำแล้ว
จักไป" จึงเคี้ยวไม้สีฟัน ถ่มเชพะหนา ๆ
บนสรีระของดาบสนั้นก่อนทั้งหมด ถ่มไป
ในระหว่างชฎาของกีสวัจฉดาบสแล้ว โยน
ไม้สีฟันไปบนศีรษะของท่านกีสวัจฉดาบส
นั้นอีก ตนเองล้างศีรษะแล้วไป.

ตโต ราชานปี ตั สริตฺวา ปากติกเมว
 อกาลสิ. สภา โมหมุพฺพา หุตฺวา
 “กาฬกณฺณิสรีเร กลี ปวาเหตุวา มํปิ
 ราชาน ปุน จานเน จเปสิ มยา ยโส
 ลทฺโธ”ติ สญฺญมกาลสิ. ตโต น
 จิรสฺเสว ราชาน ปุโรหิตํ จานโต
 จาเวสิ. โส ตสฺสา สนฺติกํ คนฺตฺวา
 “ตฺวํ เกน การณน ปุน จานํ
 ลภสิ”ติ ปุจฺฉิ. อถ สภา “ราชุชฺชยานเน
 กาฬกณฺณิสรีเร กลีสฺส ปวาหิตตฺตา”ติ
 อาโรเจสิ. ปุโรหิตอ คนฺตฺวา ตเถว
 ตสฺส สรีเร กลี ปวาเหสิ. ตํปิ
 ราชาน ปุน จานเน จเปสิ.

อถสฺส อปรภาเค ปจฺจนฺโต กุปฺปิโต.
 โส เสนางคปริวฺโต ยุตฺถาย นิกฺขมิ.
 อถ นํ โมหมุพฺโห ปุโรหิตอ
 “มหाराช กิ ตฺเมห ชยํ อิจฺฉถ
 อุตฺทานุ ปราชยนฺ”ติ ปุจฺฉิตฺวา “ชยนฺ”ติ
 วุตฺเต “เตนหิ ราชุชฺชยานเน กาฬกณฺณี
 วสตี ตสฺส สรีเร กลี ปวาเหตุวา
 ยานี”ติ. โส ตสฺส กถํ คเหตุวา
 “เย มยา สทฺธิ คจฺจนฺตา อชฺชยานเน

ต่อมาแม้พระราชา ทรงระลึกถึงนางแล้ว
 ได้ทรงสถาปนาไว้ตามปกติเดิม. นาง
 เป็นคนหลงมกมาย ได้ทำความสำคัญว่า
 “เพราะเราลอยตัวกลิ้งไว้ในสระ ของคน
 กาลกรรณี พระราชาจึงทรงสถาปนา
 เราไว้ในตำแหน่งเดิม เราได้ยศแล้ว”.
 ต่อมาไม่นานนัก พระราชาทรงปลด
 ปุโรหิตจากตำแหน่ง. ปุโรหิตนั้นจึงไป
 สู่นักของหญิงคนิกานั้น ถามว่า
 “เพราะเหตุไร ท่านจึงได้ตำแหน่งคืน”
 ลำดับนั้น หญิงคนิกานั้น จึงบอกว่า
 “เพราะดิฉันลอยกลิ้งโทษบนสระของ
 คนกาลกรรณี ในพระราชอุทยาน”.
 ปุโรหิต จึงไปลอยกลิ้งโทษบนสระ
 ของกีสวัจฉดาบสอย่างนั้นเหมือนกัน.
 พระราชาทรงสถาปนาแม้ปุโรหิตนั้นไว้ใน
 ตำแหน่งอีก.

ต่อมาภายหลัง ชายแดนประเทศของ
 พระเจ้าทัณฑกีนันเกิดจลาจล. พระองค์
 แวดล้อมด้วยองค์เสนา เสด็จออกเพื่อ
 การรบ. ลำดับนั้นปุโรหิตผู้หลงมกมาย
 กราบทูลถามพระราชาขึ้นว่า “ข้าแต่
 มหาราชเจ้า พระองค์ปรารถนาชัยชนะ
 หรือว่าความปราชัย” เมื่อพระราชา
 ตรัสว่า “ปรารถนาชัยชนะ” จึงกราบทูล
 ว่า “ถ้าเช่นนั้นคนกาลกรรณี อยู่ใน

กาฬกณฺณิสรีเร กลี ปวาเหฺนตุ"ติ
 วตฺวา อฺยฺยานํ ปวิสิตฺวา ทนฺตกฏฺจํ
 ขาทิตฺวา สพฺพปจฺมํ สยเมว ตสฺส
 ชฎนฺตเร เขฬฺโอบุจ ทนฺตกฏฺจบุจ
 ขิปิตฺวา สีสํ นหายิ. พลกาโยปิ
 ตสฺส ตถา อกาสิ.

ตสฺมี ปกฺกนฺเต เสนาปติ
 อาคนฺตฺวา ตาปสฺสิ ทิสฺวา
 ทนฺตกฏฺจาทีนึ หริตฺวา สาธุกํ
 นหาเปตฺวา "ภนฺเต รณฺโอบุ กิ
 ภวิสฺสตี"ติ ปุจฺฉิ. "อาวฺโส มยฺหํ
 มโนปโทโส นตฺถิ เทวตา ปน
 กุปฺปิตา อิตฺโต สตฺตเม ทิวเส
 สกฺลรฏฺจํ อรฏฺจกํ กริสฺสตี ตฺวํ สีสํ
 ปลายิตฺวา อณฺุณตฺถ คจฺฉนาหิ"ติ. โส
 ภิตตฺสิตฺโต คนฺตฺวา รณฺโอบุ อาโรเจสิ.

ราชา ตสฺส วจฺนํ สุตฺวา น
 คนฺหิ. โส นินฺวตฺติตฺวา อตฺตโน เคนฺหิ

พระราชอุทฺยานํ พระองค์โปรดให้ลอย
 กลีโทษที่สรีระของคณกาลกรรณีนั่นแล้ว
 เสด็จไปเถิด". พระราชานั้นทรงเชื่อ
 ถ้อยคำของปุโรหิตนั้น ตรัสว่า "ชนเหล่าใด
 จะไปกับเรา จงพากันลอยกลีโทษที่สรีระ
 ของคณกาลกรรณีในพระราชอุทฺยาน"

แล้วเสด็จเข้าไปยังพระราชอุทฺยาน ทรง
 เคี้ยวไม้สีฟันบ้วนน้ำลายและโยนไม้สีฟัน
 ในระหว่างชฎาของท่านก็สวัจฉดาบส
 นั้นเอง ทรงสนานศึระษาก่อนใครทั้งหมด.
 แม้พลนิกายของพระราชานั้นได้กระทำ
 แล้วอย่างนั้น.

เมื่อพระราชานั้นเสด็จหลีกไปแล้ว
 เสนาบดีมาเห็นพระดาบสแล้วนำไม้สีฟัน
 เป็นต้นทึง นิมนต์ท่านให้สรงน้ำดีแล้ว
 เรียนถามท่านว่า "ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
 เหตุอะไรจักมีแก่พระราช". ท่านก็สวัจฉ-
 ดาบสตอบว่า "ขอเจริญพร ความคิด
 ประทุษร้ายในใจของอาตมาไม่มี แต่
 เทวดาท้งหลายพากันโกรธเคือง จากนี้
 ไป ๗ วัน จักกระทำแวนแคว้นทั้งสิ้นไม่
 ให้เป็นแวนแคว้น ท่านจงหนีไปอยู่ที่อื่น
 โดยเร็วเถิด". เสนาบดีนั้นสะดุ้งตกใจกลัว
 ไปกราบทูลพระราช.

พระราชาทรงสดับถ้อยคำของเสนาบดี
 แล้วไม่ทรงเชื่อ. เสนาบดีนั้นกลับยังเรือน

๑๐๓ พรรณนาสมรภัคชาดก

คนุตวา ปุตตทาร์ อาทาย ปลายิตวา
 อณฺเฏ รฏฺฉิ อคมาสิ. สรภงฺคสตุถา
 ตํ การณํ ฌตฺวา เทว ตรุณตาปเส
 เปเสตฺวา กิสฺวจฺฉิ มณฺจสิวิกาย
 อากาเสน อานาเปสิ. ราชา ยฺชฺฌิตฺวา
 โจเร คเหตุวา นครเมว ปจฺจาคมิ.
 ตสฺมี อาคเต เทวตา ปจฺฉิ เทว
 วสุสาปยีสฺสุ. วสุโสเมเน สพฺพกฺุณเปสฺสุ
 อวหรนฺเตสฺสุ สฺุทฺธพาลุกาวสุสฺสิ วสุสิ.
 วาลุกามตฺถเก ทิพฺพปฺุฒวสุสฺสิ วสุสิ.
 ปฺุฒมตฺถเก มาสกวสุสฺสิ วสุสิ.
 มาสกมตฺถเก กหาปณวสุสฺสิ วสุสิ.
 กหาปณมตฺถเก ทิพฺพพารณวสุสฺสิ วสุสิ.

มนุสฺสา โสมนสุสฺสปฺตฺตา หิริญฺญ-
 สุวณฺณนาภรณานิ คณฺหิตฺุ อารภิสฺสุ.
 อถ เนสฺสิ สรีเร สมฺปชฺชลิตี
 นานปฺุการิ อารุทฺทวสุสฺสิ วสุสิ. มนุสฺสา
 ขณฺฑาขณฺฑิกิ ฉิขฺชิสฺสุ. อถ เนสฺสิ
 อฺุปริ มหฺนฺตมหฺนฺตานิ วิตฺตจฺฉิตฺตฺคารานิ
 ปตีสุ. เตสฺสิ อฺุปริ มหฺนฺตมหฺนฺตานิ
 ปชฺชลิตปพฺพตฺกฺุฏานิ ปตีสุ. เตสฺสิ
 อฺุปริ สฺกุจฺฉิหตฺตฺกฺุฏานิ ปฺุรยณฺตี
 สุขุมวาลุกาวสุสฺสิ วสุสิ. เหว
 สฺกุจฺฉิโยชนฺกฺุฏานิ อรฏฺฉิ อโหสิ. ตสฺสุ

ของตน พาเอาบุตรภรรยาหนีไปสู่
 แคว้นอื่น. ท่านสรภังคศาสดารู้เหตุนี้
 แล้วส่งดาบสนุ่มไปสองรูปให้ใช้วอเตียง
 รับเอากิสวัจฉดาบสมาโดยทางอากาศ.
 พระราชาทรงรบจับใจได้แล้ว เสด็จกลับ
 พระนครทีเดียว. เมื่อพระราชานั้นเสด็จ
 มาแล้ว เทวดาทั้งหลายบันดาลฝนให้
 ตกก่อน. เมื่อศพทั้งหมดถูกห้วงน้ำฝน
 พัดไปอยู่ ฝนทรายสะอาดก็ตกลง ฝน
 ดอกไม้ทิพย์ก็ตกลงเหนือกองทราย. ฝน
 มาสกก็ตกลงเหนือกองดอกไม้. ฝน
 กหาปณะก็ตกลงเหนือกองมาสก. ฝน
 อามรณทิพย์ก็ตกลงเหนือกองกหาปณะ.

มนุษย์ทั้งหลายถึงความดีใจ เริ่มถือเอา
 เงินทองและเครื่องอามรณ. ต่อมา ฝน
 อารุทฺทมีโชติช่วงมีประการต่าง ๆ ตกลง
 มาเหนือสรีระของมนุษย์เหล่านั้น. มนุษย์
 ทั้งหลาย ขาดเป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่.
 ลำดับนั้น ถ่านเพลิงปราศจากเปลวใหญ่โต
 ตกลงมาเบื้องบนของมนุษย์เหล่านั้น.
 ยอดบรรพตที่ลุกโพลงใหญ่โต ตกลงมา
 เบื้องบนของมนุษย์เหล่านั้น. ฝนทรายอัน
 ละเอียดยดที่มีประมาณ ๖๐ ศอกให้เต็ม
 ตกลงเบื้องบนของมนุษย์เหล่านั้น. สถานที่
 ๖๐ โยชน์ไม่ได้เป็นแวนแคว้น ด้วยอาการ

เอวี่ วินภูจภาโว สกลชมพูที่เป
ปากโฏ อโหสิ.

อถ ตสฺส รฏฺจสฺส อนนฺตร-
รฏฺจาริปฺติโน กาลิงฺโค อฏฺจโก
ภีมฺรโถติ ตโย ราชานิ จินฺตยีสฺ
“ปุพฺเพ ‘พาราณสี’ ยมฺ กลาพุกาสีราช
ขนฺติวาทิตาปเส อปรชฺชิตฺวา ปจฺวี
ปวิฏฺโจ’ติ สฺยฺยติ ตถา นาลิกีโร
ราชา ตาปเส สุนฺเข ขาทาเปตฺวา
สหสฺสพานุ อชฺชฺชฺโน จ อังคีรสตาปเส
อปรชฺชิตฺวา อิทานิ ทณฺฑกักราชา
กัสฺสวจฺเจ อปรชฺชิตฺวา สห รฏฺเจน
วินาสํ ปตฺโตติ สฺยฺยติ อิมสฺ
จตฺตุนฺนํ ราชุนฺนํ นิพฺพตฺตฏฺจานํ มยฺ
น ชานาม ตํ โน จเปตฺวา
สรมฺภคสฺสตุถาริ อญฺโถ กเถตุ
สมตฺโถ นาม นตฺถิ อฺปสงฺกมิตฺวา
อิม ปญฺเห ปุจฺฉิสฺสามา”ติ.

เต ตโยปี มหนฺตฺเตน ปรีวาเรน
ปญฺหปุจฺฉนฺตฺถาย นิกฺขมึสฺ. เต ปน
“อสุโกปี นิกฺขนฺโต”ติ อชานนฺตา

อย่างนี้. ความที่แวนแคว้นนั้นพินาศไป
อย่างนี้ ได้ปรากฏไปในชมพูทวีปทั้งสิ้น.

ครั้งนั้น พระราชา ๓ พระองค์ คือ
พระเจ้ากาลิงคะ ๑ พระเจ้าอัฐภุคะ ๑
พระเจ้าภีมระ ๑ ซึ่งเป็นใหญ่ในแวนแคว้น
ติดต่อกันกับแวนแคว้นนั้น คิดกันว่า
“ได้ยินว่า ‘ในปางก่อน พระเจ้ากลาพุกา-
สึราช ในพระนครพาราณสี ผิดใน
ท่านขันตีวาทีดาบสแล้ว ถูกแผ่นดินสูบ’
พระเจ้านาลิกีรราช ให้สุนัขเคี้ยวกินพระ
ดาบส และพระเจ้าอชชุนะ ผู้ทรงกำลัง
แขน ๑,๐๐๐ ผิดในท่านอังกีรสตาปส
แผ่นดินสูบเหมือนกัน ได้ยินว่า คราวนี้
พระเจ้าทณฑกั ผิดในท่านกัสสวจจดาบส
แล้วถึงความพินาศพร้อมด้วยแวนแคว้น
พวกเรายังไม่รู้สถานที่เกิดของพระราชา
ทั้ง ๔ เหล่านี้ เว้นท่านสรกัศสาสดา
แล้ว คนอื่น ชื่อว่าเป็นผู้สามารถแจ้ง
เรื่องนั้นแก่เรา ไม่มี พวกเราจักเข้าไป
ถามปัญหาเหล่านี้”.

พระราชา แม้ทั้ง ๓ พระองค์นั้น
พร้อมบริวารเป็นอันมาก เสด็จออกไป
เพื่อจะทรงถามปัญหา. แต่พระราชา
ทั้ง ๓ พระองค์นั้น ไม่ทรงทราบว่ “พระ
ราชา แม้พระองค์นั้น เสด็จออกแล้ว”

“เอกโกว อหเมว คจฺฉามี”ติ
มณฺเฑนฺติ. เตสํ โคธาวรีนทิตฺโต อวิทุเร
สมาคโม อโหสิ. เต รเถหิ โอตริตฺวา
ตโยปิ เอกเมว รถํ อภิรฺหิตฺวา
โคธาวรีตีริ สมฺปาปฺณิสฺสุ.

ตสมฺมึ ขณฺเณ สกฺโก ปณฺฑิตฺกมฺพล-
สิลาสนฺเน นิสินฺโน สตฺต ปณฺเฑห
จินฺเตตฺตฺวา “อิมํ ปณฺเฑห จเปตฺตฺวา
สรณฺจฺคสฺตฺถาริ อญฺโฌ สเทวเก โลก
กเถตุํ สมตฺถโต นาม นตฺถิ ตํ อิมํ
ปณฺเฑห ปุจฺฉิสฺสุสามิ อิมํปิ ตโย
ราชาโน สรณฺจฺคสฺตฺถาริ ปณฺเฑห
ปุจฺฉิตฺตุํ โคธาวรีตีริ ปตฺตฺวา เอเตสํ
ปณฺเฑหปิ อหเมว ปุจฺฉิสฺสุสามิ”ติ ทฺวิสฺสุ
เทวโลเกสฺสุ เทวตานิ ปริวฺโต เทวโลกา
โอตริ.

ตํ ทิวสเมว กีสฺวจฺจโณ กาลมกาสิ.
ตสฺส สรีริกฺจจํ กาคฺตุํ จตฺตฺสฺ จาเนสฺสุ
อเนกสฺสหา อิสฺโย ตตฺถเถว คนฺตฺตฺวา
มณฺฑปญฺจ กาทเรตฺตฺวา ปญฺจสฺสุ จาเนสฺสุ
อเนกสฺสหา อีสฺสิคณา กีสฺวจฺจสฺส
ตาปสฺสสฺส สรีรสฺส จนฺทนจิตกํ กตฺตฺวา
สรีริ ฌาเปสฺสุ. อาพาหนสฺส สมนฺตฺตา

ทรงสำคัญว่า “เราคนเดียวเท่านั้นจะไป”.
สมาคมแห่งกษัตริย์เหล่านั้น ได้มีแล้ว
ไม่ไกลจากแม่น้ำโคธาวรี. พระราชา
เหล่านั้น เสด็จลงจากรถพระองค์ละคัน
แล้ว แม่ทั้ง ๓ พระองค์ เสด็จขึ้นรถคัน
เดียวกันไปถึงฝั่งแม่น้ำโคธาวรี.

ขณะนั้น ท้าวสักกเทวราชประทับ
นั่งบนพระแท่นบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์
ทรงคิดแต่งปัญหาขึ้น ๗ ข้อ แล้วทรง
รำพึงว่า “เว้นสร้งคศาสดาเสียแล้ว
คนอื่นในมนุษยโลก พร้อมทั้งเทวโลก
ที่ชื่อว่า สามารถเพื่อจะแก้ปัญหานี้ ไม่มี
เราจักถามปัญหาเหล่านี้ กะท่านศาสดา
นั้น พระราชา ๓ พระองค์แม่เหล่านี้
เสด็จถึงฝั่งแม่น้ำโคธาวรี เพื่อจะถาม
ปัญหาของท่านสร้งคศาสดา เราเอง(ท้าว
สักกะ) จักถาม แม่ปัญหาของพระราชา
เหล่านั้น” อันเทวดาทั้งหลายในเทวโลก
ทั้งสองแวดล้อมแล้ว เสด็จลงจากเทวโลก.

ในวันนั้นเอง ท่านกีสวัจจดาบส ได้ทำ
กาลกิริยา. พวกฤาษีทั้งหลายมีจำนวน
หลายพันในที่ทั้ง ๔ ไปในที่นั้นเหมือนกัน
เพื่อทำการปลงศพของท่านกีสวัจจดาบส
นั้น ให้ทำมณฑปไว้ และพวกฤาษีหลาย
พันในที่ทั้ง ๕ ช่วยกันทำจิตกาธาน
ด้วยไม้จันทน์ เพื่อตั้งสรีระของท่าน

อหุตมโยชนมตเต จาเน ทิพุกุสมวสุสั
 วสุสิ. มหาสตุโต ตสุส สิริริณุกุเขปี
 กาเรตฺวา อสุสมิ ปวิสิตฺวา เตหิ
 อสิคเณหิ ปริวฺโต นิสิหิ. เตสัปี
 ราชุนิ นทีตีริ อาคตกาเล มหาเสนา-
 พาหนตฺริยสทฺโท อโหสิ. มหาสตุโต
 ตั สทฺทํ สุตฺวา อนุสิสฺสํ ตาปลั
 อามนฺเตตฺวา "ตาท ตฺวํ คนฺตฺวา
 ตาว ชานาหิ ก็ สทฺโท นามะโส"ติ
 อาห. โส ปานียฆฺฏํ อาทาย ตตฺถ
 คนฺตฺวา เต ราชาเน ทิสฺวา
 ปุจฺจนวเสน ปจฺมํ คาถมาห

๕๐. "อลงฺกตา กุณฺฑลฺลโน สฺวตฺถา
 เวฬุริยมุตฺตาทฺตารุชคฺคพฺนุธา
 รเถสฺภา ติฏฺฐถ เก นุ ตฺมุเห
 กถั โว ชานนฺติ มนุสฺสโลเก"ติ.

ตตฺถ เวฬุริยมุตฺตาทฺตารุชคฺคพฺนุธาติ
 เวฬุริยมณฺีหิ เจว มุตฺตาลมฺพเกหิ จ
 อลงฺกตถฺรหิ ชคฺครตเนหิ สมฺนฺนาคตา.

ก็สัจฉดาบส แล้วพากันเผาสุริยระศพ.
 ฝนโกสมทิพย์ตกลงในที่ประมาณครึ่ง
 โยชน์รอบสุสาน. พระมหาสัตว์ให้จัดการ
 เก็บสุริยธาตุของท่านก็สัจฉดาบสแล้ว
 เข้าไปสู่อาศรม แวดล้อมด้วยหมู่ฤาษี
 เหล่านั้นนั่งอยู่. ในกาลเมื่อพระราช
 เหล่านั้นมาถึงฝั่งแม่น้ำ เสียงแห่งกองทัพ
 ใหญ่เสียงพาดหะและเสียงดนตรีได้มีแล้ว.
 พระมหาสัตว์ได้สดับเสียงนั้น จึงเรียก
 อนุสิสสดาบสมาพูดว่า "แน่ะพ่อ ท่านจง
 ไปดูให้รู้ก่อนว่า นั่นชื่อว่าเสียงอะไรกัน".
 ท่านอนุสิสสดาบสนั้น ถือหม้อน้ำดื่มไป
 ในที่นั้น เห็นพระราชทั้ง ๓ พระองค์
 จึงกล่าวคาถาที่ ๑ ด้วยอำนาจการถามว่า

๕๐. "ท่านทั้งหลาย ผู้ประดับแล้วสวมใส่
 กุณฑล นุ่งห่มผ้าดงาม ผู้กษัตริย์
 พระขรรค์มีด้ามประดับด้วยแก้วไพฑูรย์
 และแก้วมุกดา เป็นจอมพลร
 ยืนอยู่ ท่านทั้งหลายเป็นใครหนอ
 คนทั้งหลายในมนุษย์โลก จะรู้จัก
 ท่านทั้งหลายอย่างไร".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ผู้
 พระขรรค์มีด้ามประดับด้วยแก้วไพฑูรย์
 และแก้วมุกดา คือประกอบด้วย
 พระขรรค์แก้ว มีด้ามประกอบด้วย
 แก้วไพฑูรย์และพู่พวงแก้วมุกดา.

ติฏฐณตติ เอกสมิ รเถ ติฏฐณ.
เก นุตติ เก นาม ตุมเห กถ
โว สญชานนุตติ.

เต ตสฺส วจันํ สุตฺวา รถา
โตนริตฺวา วนฺทิตฺวา อฏฺฐจฺสุ. เตสุ
อฏฺฐกฺราชา เตน สทฺธิ สลฺลปนฺโต
ทฺตฺยํ คากฺมาห

๕๑. "อหฺมฏฺจโก ภิมฺรโถ ปนํยํ
กาลิงฺคราชา ปน อุกฺคโต อญํ
สุสญฺญตํ อีสินํ ทสฺสนาย
อิธาคตา ปุจฺฉิตาเยมฺห ปญฺเฬห"ติ.

ตตฺถ อุกฺคโตติ จนฺโท วีย
สุริโย วีย จ ปากฺโข ปญฺญาโต.

สุสญฺญตํ อีสินนฺติ ภนฺเต น
มยํ วนฺทิตฺวาที่นฺมตฺถาย อาคตา
อถโข กายาที่หิ สุสญฺญตํ
สีลวฺนฺตํ อีสินํ ทสฺสนาย
อิธาคตา.

คำว่า ยืนอยู่ คือยืนอยู่ในรถคันเดียวกัน.
คำว่า ใครหนอ ความว่า ท่านทั้งหลาย
ชื่ออะไร คนในมนุษยโลกทั้งหลาย จะรู้
จักพวกท่านได้อย่างไร".

พระราชาทัง ๓ นั้น ทรงสดับคำ
ของพระดาบสนั้นแล้ว เสด็จลงจากรถ
ถวายนมัสการแล้วประทับยืนอยู่. บรรดา
พระราชานเหล่านั้น พระเจ้าอฏฐกกราช
เมื่อจะทรงสนทนากับท่านอนุสิสสดาบส
นั้น จึงตรัสคาถาที่ ๒ ว่า

๕๑. "ข้าพเจ้า เป็นกษัตริย์ชื่ออฏฐก
แต่ท่านผู้นี้ คือพระเจ้าภิมรณะ
ส่วนท่านผู้นี้ คือพระเจ้ากาลิงคะ
ผู้มีเดชฟุ้งเฟื่อง พวกข้าพเจ้ามา
ที่นี่ เพื่อเยี่ยมท่านฤาษีทั้งหลาย
ผู้สำรวมดีแล้ว และเพื่อถาม
ปัญหา".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ผู้มีเดช
ฟุ้งเฟื่อง คือปรากฏ ได้แก่ ประชาชน
รู้ทั่ว ดุจพระจันทร์และพระอาทิตย์.

คำว่า ฤาษีทั้งหลายผู้สำรวมดี ความว่า
ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พวกเรามา เพื่อต้องการ
ประพาสป่าเป็นต้น ก็หาไม่ ที่แท้พวก
เรามาในที่นี้ เพื่อเยี่ยมฤาษีทั้งหลาย
ผู้สำรวมดีแล้วทางกายเป็นต้น ผู้มีศีล.

ปุรุชิตาเยมฺห ปณฺเฑติ สรณฺกสฺตถาริ
 ปณฺเฑห ปุรุชิตุ อเมห อาคตา อมฺหาติ
 อตุโธ. ยกาโร พยณฺชนสนฺธิกโรติ
 เวทิตพฺโพ.

อถ เน ตาปโส "สาธุ มหาราช
 อาคนฺตพฺพฏฺจาเนเยว อาคตตฺถ เตนหิ
 นหาตฺวา อสฺสมปทํ ปวิสิตฺวา อีสึคณฺ
 วนฺทิตฺวา สตฺถาริ ปณฺหิ ปุรุชฺธา"ติ
 เตหิ สทฺธิ ปฏฺิสนฺถาริ กตฺวา
 ปานีเยมฺภุ อุกฺขิปิตฺวา อุกฺกเถเว
 ปุณฺณนฺโต อากาสํ โอลิเกนฺโต สกฺกํ
 เทวราชานํ เทวคณฺปวิรุตฺติ เอราวณ-
 ชนฺธวรคตฺติ โอตฺรนฺตํ ทิสฺวา เตน
 สทฺธิ สลฺลปนฺโต ตติยํ คาถมาห

๕๒. "เวหาสยํ ติฏฺฐสฺสิ อนฺตลิกฺเข
 ปถทฺฐโน ปณฺณรเสว จนฺโท
 ปุรุชฺยามิ ตํ ยกฺข มหानฺฎาวิ
 กถนฺตํ ชานนฺติ มนฺุสฺสโลเก"ติ.

คำว่า และเพื่อถามปัญหา ความว่า
 เราทั้งหลายมา เพื่อถามปัญหาพระกษัตริย์
 ศาสตรา. ย อักษร ในบทว่า ปุรุชิตาเยมฺห
 นี้ ฟังทราบว่าเป็นท่านกระทำการต่อ
 พยัญชนะ.

ลำดับนั้น ดาบสจึงทูลพระราชา
 เหล่านั้นว่า "ข้าแต่มหาราชเจ้า ดีแล้ว
 พระองค์ทั้งหลาย เป็นผู้เสด็จมาแล้ว
 ในสถานที่ควรเสด็จมาทีเดียว ถ้าเช่นนั้น
 เชิญทรงสนทนากับข้าพเจ้าแล้วตรัสถาม
 ปัญหา กะท่านศาสดาเถิด" ครั้นทำ
 ปฏิสันถารกับพระราชาเหล่านั้นแล้ว จึง
 ยกหม้อน้ำดื่มขึ้น เช็ดหยาดน้ำมองดู
 อากาศ เห็นท้าวสักกเทวราช แวดล้อม
 ด้วยหมู่เทพเจ้า ประทับเหนือคอช้าง
 เอราวัณตัวประเสริฐ กำลังเสด็จลงมา
 เมื่อจะสนทนา กับท้าวสักกเทวราชนั้น
 จึงกล่าวคาถา ที่ ๓ ว่า

๕๒. "ท่านเหาะลอยอยู่ในเวหา ดุจดั่ง
 พระจันทร์ลอยเด่น อยู่ท่ามกลาง
 ท้องฟ้า ในวันที่ ๑๕ ค่ำ ดูรยักรัษ
 ข้าพเจ้าขอถามท่าน ผู้มีอำนาจ
 มาก ชนทั้งหลายในมนุษย์โลก
 จะรู้จักท่านได้อย่างไร".

ตตถ เวหาสยนฺติ อพฺภุคฺคณฺตฺวา
อนฺตลิกฺเข อากาเส ติฏฺฐสฺสี.

ปถทฺฐโนติ ปถทฺฐคโต อทฺฐปถ
คคณมชฺฌเม จิตฺติ อตฺถเ.

ตํ สุตฺวา สกฺโก จตฺตํ คาถมาห

๕๓. "ยมาหุ เทเวสุ สุขุมปตีติ
มชฺวาติ ตํ อานุ มนุสฺสโลก
ส เทวราชา อิทมชฺช ปตฺโต
สุสณฺณตานิ อีสํ ทสฺสนายา"ติ.

ตตถ ส เทวราชาติ โส อหํ
สกฺโก เทวราชา.

อิทมชฺช ปตฺโตติ อิทํ จานํ อิต
อาคโต. ทสฺสนายาติ ทสฺสนตฺถาย
วณฺทตฺถาย สรณฺคสฺตถารณฺจ ปณฺหํ
ปฺจจฺจนตฺถายาติ อาน.

อถ นํ อนุสฺสฺโส "สาธุ
มหาราช ตฺเมห ปจฺฉา อาคจฺฉตา"ติ
วตฺวา ปานียมฺภุ อาทาย อสุสมํ

ในคำเหล่านั้น คำว่า อยู่ในเวหา
ความว่า ท่านเหาะลอยอยู่ในท่ามกลาง
ท้องฟ้า คืออากาศ.

คำว่า ลอยเด่นอยู่ ความว่า เหมือน
พระจันทร์ไปสู่คลองอันไกล คือตั้งอยู่ใน
ท่ามกลาง ท้องฟ้าอันเป็นแดนไกล ฉะนั้น.

ท้าวสักกเทวราช ครั้นทรงสดับคำนั้นแล้ว
จึงตรัสคาถาที่ ๔ ว่า

๕๓. "ในเทวโลก เขาเรียกข้าพเจ้าว่า
ท้าวสุขุมบดี ในมนุษยโลกเขา
เรียกว่า ท้าวมชฺวาน ข้าพเจ้านั้น
คือท้าวเทวราช วันนี้มาถึงที่นี่
เพื่อเยี่ยมท่านฤาษีผู้สำรวมดีแล้ว".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ข้าพเจ้า
นั้น คือท้าวเทวราช ความว่า ข้าพเจ้านั้น
คือท้าวสักกเทวราช.

คำว่า วันนี้มาถึงที่นี่ คือมาสู่สถานที่นี้
ในวันนี้. คำว่า เพื่อเยี่ยม ท้าวสักก-
เทวราชกล่าวไว้ เพื่อต้องการเยี่ยม เพื่อ
ต้องการไหว้ และเพื่อต้องการถามปัญหา
ท่านสรณังคศาสดา.

ลำดับนั้น ท่านอนุสฺสฺสดาบสจึงทูล
ท้าวสักกเทวราชนั้นว่า "ดีละมหาราชเจ้า
พระองค์โปรดเสด็จภายหลัง" ถือน้ำดื่ม

ปวิสิตวา ปานียฆฏฺฐิ ปฏิสาเมตฺวา
 ตินฺนุณฺโณ ราชนฺโณ เทวราชสุตฺต ๑ ปญฺเฑห
 ปุจฺจนตฺถาย อาคตภาวํ มหาสตุตฺตสุตฺต
 อารโจะสิ. โส อีสึคณฺปิวิภูโต
 มหาวิสาละมาฬเก นิสึทึ. ตโย ราชานโ
 อาคนฺตฺวา อีสึคณฺโณ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ
 นิสึทึสุ. สกฺโกปิ โอตริตฺวา อีสึคณฺโณ
 อุตฺตมฺมิตฺวา อญฺชลิ ปคฺคยฺห จิตฺโต
 อีสึคณฺโณ วณฺณเนตฺวา วนฺทมาโน ปญฺจมํ
 คาทมาห

๕๔. "ทฺวเร สุตฺตา โน อีสโย สมากตฺตา
 มหิตฺตฺติกา อิตฺตฺติคฺคณฺอุปฺปนฺนา
 วนฺทามิ เต อยิเร ปสนฺนจิตฺโต
 เย ชีวโลกเตตฺถ มนุสฺสเสฏฺฐจา"ติ.

ตตฺถ ทฺวเร สุตฺตา โนติ ภาณฺเต
 ตฺวเมห อเมหฺหิ ทฺวเร เทวโลก
 จิตฺตฺติเยว สุตฺตาติ มมายนฺโต เอวมาห.

เข้าไปสู่อาศรม กับหม้อน้ำดื่ม แล้วกราบ
 เรือนพระมหาสัตว์ถึงความที่พระราชชา ๓
 พระองค์ และท้าวสักกเทวราชเสด็จมา
 เพื่อต้องการถามปัญหา. พระมหาสัตว์นั้น
 แวดล้อมไปด้วยหมู่ฤาษี นั่งอยู่ในปะรำ
 อันกว้างใหญ่. พระราชาทั้ง ๓ พระองค์
 เสด็จมาไหว้หมู่พระฤาษีแล้ว ประทับนั่ง
 ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง. ฝ่ายท้าวสักก-
 เทวราช เสด็จลงมาแล้ว เข้าไปหา
 หมู่พระฤาษี ประทับยื่นประคองอัญชลิ
 เมื่อจะทรงสรรเสริญหมู่ฤาษี จึงถวาย
 วันทนาการ ตรัสคาถาที่ ๕ ว่า

๕๔. "พระฤาษีทั้งหลาย ของข้าพเจ้า
 ผู้มีฤทธิ์มาก เข้าถึงอิทธิคุณ
 มาประชุมกันแล้ว ปราภฏในทีไกล
 ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใสในพระคุณเจ้า
 ขอไหว้พระคุณเจ้าทั้งหลาย ที่เป็น
 ผู้ประเสริฐกว่ามนุษย์ในชีวลโลกนี้".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า พระฤาษี
 ทั้งหมดของข้าพเจ้าปราภฏในทีไกล
 ท้าวสักกเทวราช เมื่อจะแสดงความนับถือ
 จึงตรัสอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ
 ท่านทั้งหลาย อันพวกข้าพเจ้า ผู้สถิตอยู่
 ในเทวโลกอันไกลได้ฟังแล้ว.

อิทํ วุตตํ โหติ อิเม อิธ สมากตา
อมุหากํ อีสโย ทูเร สุตา ยาว
พฺรหฺมโลกา วิสุสุตา ปากฺกฺวาติ.

มhitฺติกาติ มหानุภาวา. อิทธิ-
คุณฺอุปฺนนาติ ปญฺจวิเชน อิทธิคุณฺ
สมนฺนาคตา. อยิเรติ อยฺเย. เยติ
ตุเมห อิมสฺมี ชีวโลกे มนุสฺเสสุ
เสฏฺฐาติ.

เอวํ อีสึคนํ วนฺณเนตฺวา สกฺโก
ณ นิสฺซุชฺโทเส ปฺริหรนฺโต เอกมฺนตฺ
นีสึทึ. อถ นํ อีสึนํ อโธวาเต
นีสึนฺนํ ทิสฺวา อนุสึสฺโส ฉฏฺฐคาถมาห

๕๕. "คนฺโธ อีสึนํ จิรทกฺขิตานํ
กายา จฺโต คจฺจติ มาลฺุเตน
อิโต ปฏิกฺกมฺม สหสฺสเนตฺต
คนฺโธ อีสึนํ อสุจึ เทวราชา"ติ.

ตตฺถ จิรทกฺขิตานนฺติ จิร-

คำนี้ ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า พระฤๅษี
ทั้งหลาย ของพวกเราเหล่านี้ มาประชุม
กัน ณ ที่นี้ พวกเราได้ยินแล้วในที่ไกล
คือปรากฏระบือไปจนถึงพรหมโลก.

คำว่า ผู้มีฤทธิ์มาก คือเป็นผู้มีอำนาจ
มาก. คำว่า เข้าถึงอิทธิคุณ ได้แก่
ประกอบด้วยอิทธิคุณ ๕ อย่าง. คำว่า
ในพระคุณเจ้า คือในพระผู้เป็นเจ้า.
คำว่า ที่เป็น คือพระคุณเจ้าทั้งหลาย.
เป็นผู้ประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์ในชีวลโลกนี้.

ท้าวสักกเทวราช ตรัสสรรเสริญ
หมู่ฤๅษีอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงเสด็จ
โทษแห่งการนั่ง ๖ อย่าง จึงประทับนั่ง
ในที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ลำดับนั้น ท่าน
อนุสึสตาบส เห็นท้าวสักกเทวราชนั้น
ประทับนั่ง ณ ที่ได้ลม ของฤๅษีทั้งหลาย
จึงกล่าวคาถาที่ ๖ ว่า

๕๕. "กลิ่นแห่งฤๅษีทั้งหลาย ผู้บวชนาน
แล้ว ย่อมออกจากกายไปตามลม
ดูกรท้าวสหัสเนตร พระองค์จง
ถอยไปจากที่นี่ ดูกรท้าวเทวราช
กลิ่นของฤๅษีทั้งหลาย ไม่สะอาด".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ผู้บวช
นานแล้ว คือของผู้บวชสิ้นกาลนาน.

ปพฺพชิตานํ. ปฏิกุมฺมาติ ปฏิกุม
อเปหิ. สหสฺสเนตฺตาทิ อาลปนเมตฺ.

สกุโก หิ อมจฺจสหสฺเสหิ จินฺติตตตฺถํ
เอกโกว ปสฺสตี ตสฺมา "สหสฺส-
เนตฺโต"ติ วุจฺจตี. อถวา สหสฺสเนตฺตานิ
ปน เทวานํ ทสฺสนฺนุปรจาราติกฺกมณ-
สมตฺถิติ สหสฺสเนตฺโต.

อสุจฺติ เสทมลาทิปริภาวิตตฺตา ทฺคฺคฺนุโ
ตุเมห จ สุจิกามา เตน โว เอส
คฺนุโ พาทตีติ.

ตํ สุตฺวา สกุโก อิตริ คาถมาห

๕๖. "คฺนุโ อีสํ จิรทกฺขิตานํ
กายา จฺโต คจฺจตุ มาลฺเตน
วิจิตฺรปฺปมํ สฺรภิว มาลํ
คฺนุถนฺจ เอตํ ปฏิกงฺขาม ภนฺเต
น เหตุถ เทวา ปฏิกงฺกุลสฺสณฺณิน"ติ.

คำว่า จงถอยไป คือโปรดถอยไป ได้แก่
เสด็จหลีกไป. คำว่า ดูกรท้าวสหัสเนตร
นี้เป็นอาลปนนะ.

แท้จริง ท้าวสักกะองค์เดียวเท่านั้น ทรง
เห็นเนื้อความที่อำมาตย์พันคนคิดกันแล้ว
เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า "ท้าวสหัสเนตร".
อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ท้าวสหัสเนตร.
เพราะเป็นผู้สามารถก้าวล่วงอุปจารแห่ง
การเห็นของเหล่าเทวดา ผู้มีเนตรพันดวง.

คำว่า ไม่สะอาด ความว่า ชื่อว่า มี
กลิ่นเหม็น เพราะอบอยู่ด้วยเหงื่อไคล
และมลทินเป็นต้น อนึ่ง ท่านทั้งหลาย
เป็นผู้ใคร่ความสะอาด เพราะเหตุนี้
กลิ่นนี้ ย่อมเบียดเบียนท่านทั้งหลาย.

ท้าวสักกเทวราช ครั้นดับคำนั้น
จึงตรัสคาถาต่อไปว่า

๕๖. "กลิ่นแห่งฤๅษีทั้งหลาย ผู้บรรพชา
แล้ว จงออกจากกายไปตามลมเกิด
ช้าแต่ท่านผู้เจริญ พวกข้าพเจ้า
ย่อมหวังกลิ่นนี้ ดุจดังพวงดอก
สารภี อันเป็นดอกไม้งามวิจิตร
เพราะว่า เทวดาทั้งหลาย มิได้
มีความสำคัญ ในกลิ่นนี้ว่าเป็น
ของปฏิภูล".

ตตถ คจฺจตุติ ยถาสุขํ ปวตฺตตุ
นาสาปฺภุํ ใน ปรีหฺรตุติ อตฺถเ.
ปฏิกงฺขามาติ อิจฺฉาม ปตฺถेम.

เอตฺถาติ เอตฺถมฺมี คนฺธเ ทเวา
เชคฺจฺจสญฺญิโน น โหนฺติ ทุสฺสีเลเยว
หิ ทเวา ชิคฺจฺจนฺติ น สีลวฺนฺเตติ.

เอวญฺจ ปน วตฺวา "ภนฺเต
อนุสิสฺส อหํ มหนฺเตน อุตฺสาเหน
ปณฺหํ ปุจฺฉิตฺุ อาคโต โโอกาสํ
เม กโรหิ"ติ อาน.

โส ตสฺส วจฺนํ สุตฺวา อญฺจายาสนา
อิสฺสคณฺโณ โอกาสํ กาเรนฺโต คาถา-
ทวยมาห

๕๗. "ปุรินฺทโท ภูตฺปติ ยสฺสสฺสี
เทวานมินฺโท มชฺวา สุขุมฺปติ
ส เทวราชา อสุร(คณ)ปฺปมทฺทโน
โอกาสมาทฺขติ ปณฺห ปุจฺฉิตฺุ.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า จงไป
คือจงเป็นไปตามสบายเถิด อธิบายว่า
จงกระทบช่องจมูกของพวกข้าพเจ้าเถิด.
คำว่า ย่อมหวัง คือย่อมต้องการ ได้แก่
ปรารถนา.

คำว่า ในกลืนนี้ ความว่า เทวดา
ทั้งหลาย ไม่มีความสำคัญในกลืนนี้ว่า
น่าเกลียด เพราะว่าพวกเทวดาพากัน
รังเกียจในคนทุศีลพวกเดียว ไม่รังเกียจ
คนมีศีล.

ก็แล ครั้นท้าวสักกเทวราชทรง
กล่าวอย่างนี้แล้ว จึงตรัสว่า "ข้าแต่
ท่านอนุสิสสดาบสผู้เจริญ ข้าพเจ้ามาแล้ว
ด้วยความอุตสาหะอันใหญ่ เพื่อจะ
ถามปัญหา ขอท่านโปรดทำโอกาสแก่
ข้าพเจ้าด้วย".

ท่านอนุสิสสดาบสนั้น ฟังดำรัสของ
ท้าวสักกเทวราชนั้นแล้ว จึงลุกขึ้นจาก
อาสนะ เมื่อจะยังหมู่ฤาษีให้กระทำโอกาส
จึงกล่าว ๒ คาถาว่า

๕๗. "ท้าวสักกเทวราช องค์ปุรินททะ
ผู้เป็นเจ้าแห่งภูตนิกาย มีพระยศ
เป็นจอมแห่งทวยเทพ ท้าวมชวาน
ท้าวสุขัมบดีนั้น ทรงย้ายหมู่อสุร
คอยโอกาส เพื่อจะตรัสถามปัญหา.

๕๘. โก เนวิเมส อธิ ปณฺชิตานํ
ปณฺห ปุญฺโง นิปุณฺเน พุยากริสฺสติ
ติณฺณณฺจ รณฺณํ มนุชาธิปานํ
เทวานมินุทสฺส จ วาสวสฺสา”ติ.

ตตฺถ ปุริทุทโทติ อาทีนึ
สกุทสฺเสว คุณโต นามานึ. โส หึ
ปุเร ทานํ ทินฺนตฺตา ปุริทุทโท ภูเตสฺ
เชฏฺฐกตฺตา ภูตปติ ปริวารสมฺปทาย
ยสฺสึ ปรมิสฺสรตาย เทวานมินุโท
สตุตฺตุนํ วตฺตปทานํ สฺฐสฺ กตฺตฺตา
สกุโก ปุริมชาตีวเสน มชฺวา สฺชาตาย
อสุรกณฺเฑาย ปติภาเวน สฺขมฺปติ
เทวานํ มนฺรณฺชตาย เทวราชา.

โกเนวาติ โก นุ เอว. นิปุณฺเนติ
สณฺเฑห สฺขมฺปณฺเฑห รณฺณนฺติ ราชนึ.

“อิมสึ ปน จตฺตุนํ ราชนึ มนํ
คเหตุวา โก อิมสึ ปณฺชิตานํ

๕๘. บรรดาฤาษี ผู้เป็นบัณฑิตเหล่านี้
ในที่นี่ ใครเล่าหนอ ถูกถามแล้ว
จักพยากรณ์ปัญหา อันละเอียด
ของพระราชา ๓ พระองค์ ผู้เป็นใหญ่
ในหมู่มนุษย์ และของท้าววาสวะ
ผู้เป็นจอมแห่งทวยเทพได้”.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า องค์-
ปุริทุททะ เป็นต้น เป็นคุณนามของท้าวสักกะ
นั่นเอง. แท้จริง ท้าวสักกเทวราชนั้น ชื่อว่า
ปุริทุททะ เพราะพระองค์ให้ทานในภพ
ก่อน ชื่อว่า ภูตปติ เพราะเป็นใหญ่ใน
หมู่ภูตนิกาย ชื่อว่า มียศ เพราะถึงพร้อม
ด้วยบริวาร ชื่อว่า เทวานมินุทะ เพราะ
ความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ชื่อว่า สักกะ เพราะ
ทรงทำวัตรบท ๗ ประการด้วยดี ชื่อว่า
มชฺวา ด้วยสามารถนามในชาติก่อน
ชื่อว่า สฺขัมปติ เพราะความเป็นสามีของ
นางสุชาดาอสุรกัญญา ชื่อว่า เทวราชา
เพราะเป็นผู้ยิ่งใหญ่ของทวยเทพให้ยินดี.

คำว่า โกเนว ตัดบทเป็น โก นุ เอว
แปลว่า ใครเล่าหนอ. คำว่า อันละเอียด
คือปัญหาอันละเอียดสุขุม. คำว่า ของ
พระราชา คือพระราชาทั้งหลาย.

ฝ่ายอนุสิสฺสดาบส กล่าวว่ “บรรดา
ท่านฤาษีผู้เป็นบัณฑิตเหล่านี้ ใครจักยึด

อิสินี ปณฺเฑห กถสฺสติ ปณฺหิ เตสํ
กถตุํ สมตฺถํ ชานาถา"ติ วทติ.

ตี สุตฺวา อิลิณฺเณ "มาริส
อนฺุสิสฺส ตฺวํ ปจฺวิยํ จตฺวา ปจฺวิ
อปฺสฺสนฺุโต วิย กถสิ จเปตฺวา
สรภฺงคสฺตถารํ โโก อญฺโอบ เตสํ
ปณฺหิ กถตุํ สมตฺถ"ติ วตฺวา
คาถมาห

๕๙. "อัยํ อิลิ สรภฺงโค ตปฺสฺสี
ยโต ชาโต วิรโต เมถฺนสมฺมา
อาเจรปฺตฺโต สฺวีนีตรฺุโป
โส เตสํ ปณฺหานิ วิยากริสฺสตี"ติ.

ตตฺถ สรภฺงโคติ สเร ขิปิตฺวา
อากาเส สรปากราทีนิ กตฺวา ปฺน
เอเกน สเรน เต สเร ปาเตนฺุโต วิย
ภคฺควิภคฺเค อกาสีติ สรภฺงโค.

เมถฺนสมฺมาติ เมถฺนธมฺมโต. โส กิร
เมถฺนํ อเสวิตฺวา ปพฺพชิตฺ.

พระทัยของพระราชาทัง ๔ องค์นี้ จัก
แก้ปัญหาคือท่านทั้งหลายจงรู้ความ
สามารถ เพื่อแก้ปัญหของพระราช
เหล่านั้น".

หมู่ฤาษีได้ยินคำนั้น จึงกล่าวว่า
"ท่านอนุสิสสะผู้นิรทุกข์ ท่านยืนพูดอยู่
บนแผ่นดินเหมือนไม่เห็นแผ่นดิน เว้น
ท่านสรภังคศาสดาเสีย คนอื่นใครเล่า
จะเป็นผู้สามารถ เพื่อจะแก้ปัญหของ
พระราชเหล่านั้นได้" จึงกล่าวคาถาว่า

๕๙. "ท่านสรภังคฤาษี ผู้มีตบะนี้ เว้น
จากเมถุน ตั้งแต่เกิดมา เป็นบุตร
ของอาจารย์ ได้รับการแนะนำ
มาเป็นอย่างดี ท่านจักพยากรณ์
ปัญหา ของพระราชเหล่านั้นได้".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า สรภังค-
ฤาษี ความว่า พระฤาษียิงธนูแล้ว กระทำ
คิลปะมีก่าแพงลูกศรเป็นต้นในอากาศ ได้
กระทำลูกศรให้แยกหักไป ดุจยังลูกศร
เหล่านั้นให้ตกไป โดยธนูลูกเดียวอีก
เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า สรภังคะ.

คำว่า จากเมถุน คือ(เว้น)จากเมถุน-
ธรรม. ได้ยินว่า ท่านสรภังคะนั้นยังไม่
ได้เสพเมถุนธรรมบวชแล้ว.

อาเจรปุตุโตติ รณโณ อาจริยสุส
ปุโรหิตสุส ปุตุโต.

คำว่า บุตรของอาจารย์ คือเป็นบุตรของ
ปุโรหิต ผู้เป็นพระอาจารย์ของพระราชา.

เอวณฺจ ปน วตฺวา อีสฺสคณฺเณ
อนุสิสฺสํ อาม "มาริสฺส ตฺวเมว
สตุถารํ วนฺทิตฺวา อีสฺสคณฺสุส วจเนน
สกุเกน ปุจฺฉิตฺตปณฺหกถนายน โອกาสํ
กาเรหิ"ติ. โส "สาธฺว"ติ สมฺปฏฺิจฺฉิตฺวา
สตุถารํ วนฺทิตฺวา โອกาสํ การณฺโต
อนนฺตรํ คาถมาห

ก็แลหมู่ฤาษี ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว
จึงบอกท่านอนุสิสสดาบสว่า "ท่านผู้
นิรทุกข์ ก็ท่านนั้นแหละไหว้ท่านศาสดา
แล้ว ขอให้โอกาส เพื่อจะแก้ปัญหานั้น
ทำวสัฏกะถามแล้ว ตามถ้อยคำของหมู่
ฤาษี". ท่านอนุสิสสดาบสรับว่า "ดีละ"
จึงไหว้ท่านสร้งคศาสดา เมื่อจะให้ทำ
โอกาส จึงกล่าวคาถาลำดับต่อไปว่า

๖๐. โทณฺทณฺณ ปณฺหานิ วิทยาโรหิ
ยาจนฺติ ตํ อีสฺโย สาธฺวปา
โทณฺทณฺณ เอโส มนุเชสุ ธมฺโม
ยํ วุฑฺฒมาคฺจฺฉติ เอส ภาโร"ติ.

๖๐. "ข้าแต่ท่านโทณทัณฺณะ ท่าน
โปรดพยากรณ์ปัญหา ฤาษี
ทั้งหลาย ผู้ยังประโยชน์ให้สำเร็จ
พากันขอร้องท่าน ข้าแต่ท่าน
โทณทัณฺณะ ภาระนี้มาถึงท่าน
ผู้เจริญ(ด้วยปัญญา) นี้เป็นธรรมดา
ในหมู่มนุษย์".

ตตฺถ โทณฺทณฺณวาติ ตํ
โคตฺเตนาลปติ. ธมฺโมติ สภาโว. ยํ
วุฑฺฒนฺติ ยํ ปณฺณาวุฑฺฒํ ปุริสํ
เอส ปณฺหานํ วิสฺซุชฺชนภาโว นาม
อาคฺจฺฉติ เอโส มนุเชสุ สภาโว
ตสฺมา จนฺทิมสุริยสฺหสุสํ อฏฺฐจาเปนฺโต

ท่านอนุสิสสดาบส เรียกท่าน
สร้งคศาสดานั้นโดยโคตรว่าโทณทัณฺณะ
ในพระคานานั้น. คำว่า เป็นธรรมดา
คือเป็นความจริง. คำว่า ผู้เจริญ ความว่า
ขึ้นชื่อว่าความเป็น คือการแก้ปัญหานี้
ย่อมมาถึง บุรุษผู้เจริญด้วยปัญญา นั้น
เป็นความจริงในหมู่มนุษย์ เพราะฉะนั้น
ท่านโปรดแก้ปัญหา ของท้าวเทวราช

วีย ปากฏี กตฺวา เทวณฺโณ
ปณฺหิ กเถหิตฺติ.

ตโต มหาปุริโส โອกาสํ กโรนฺโต
อนนฺตรํ คาถมาห

๖๑. "กตาวกาสา ปุจฺจนฺตุ โภนฺโต
ยงฺกิญฺจ ปณฺหิ มนฺสาภิปตฺถิตํ
อหํ หิ ตํ ตํ โว วียากริสฺสํ
ณตฺวา สยํ โลกมิมํ ปฺรณฺจา"ติ.

ตตถ ยํ กิญฺจิตฺติ น เกวลํ
ตฺมฺหากํเยว สเทวกสฺสาปิ โลกสฺส ยํ
มนฺสาภิปตฺถิตํ ตํ มํ ภวนฺโต ปุจฺจนฺตุ
อหํ หิ โว อิตฺโถกนินฺสฺสิตํ วา
ปฺรโลกนินฺสฺสิตํ วา ตํ สพฺพปณฺหิ
อิมญฺจ โลกํ ปฺรณฺจ โลกํ สยํ
ปณฺญา ย สจฺจิกตฺวา กเถสฺสามิตฺติ
สพฺพณฺญาปวารณํ ปวาเรสิ.

เอวณฺเตน โອกาเส กเต สกฺโก
อตฺตนา อภิสงฺขตํ ปณฺหิ ปุจฺฉิ.
ตมตฺถํ ปกาเสนฺโต สตฺถา อาห

กระทำให้ปรากฏ เหมือนยังพระจันทร์
และพระอาทิตย์พันดวงให้ตั้งขึ้น ฉะนั้น.

ลำดับนั้น พระมหาบุรุษ เมื่อจะ
ทำโอกาส จึงกล่าวคาถาลำดับต่อไปว่า

๖๑. "ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ข้าพเจ้าให้
โอกาสแล้ว เชิญถามปัญหาอย่างใด
อย่างหนึ่ง ตามใจปรารถนาเถิด
ก็ข้าพเจ้ารู้โลกนี้ และโลกหน้าเอง
แล้ว จักพยากรณ์ปัญหานั้น ๆ แก่
พระองค์ทั้งหลาย".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า อย่างไร
อย่างไร ความว่า ท่านสร้งคดาบส
พิจารณาอย่างพระสัพพัญญูว่า ปัญหาใด
ไม่ใช่ของพวกท่านอย่างเดียวเท่านั้น เป็น
ปัญหาของโลกกับทั้งเทวโลกที่ปรารถนา
ไว้ด้วยใจ ท่านผู้เจริญทั้งหลาย จงถาม
ปัญหานั้นแก่ข้าพเจ้าเถิด เพราะว่าปัญหา
ทั้งหมดนั้น อันอาศัยโลกนี้ก็ตาม
อาศัยโลกหน้าก็ตาม ข้าพเจ้าจักกล่าว
แก้ให้ชัดเจน ด้วยปัญญาเอง ทั้งโลกนี้
และโลกหน้าแก่ท่านทั้งหลาย.

เมื่อสร้งคดาบสนั้น กระทำโอกาส
อย่างนี้แล้ว ท้าวสักกเทวราชจึงตรัสถาม
ปัญหาที่พระองค์ทรงแต่งมา พระศาสดา
เมื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงตรัสว่า

๖๒. “ตโต จ มชวา สกุโก
 อตตทสฺสี ปฺรินฺทโท
 อปุจฺฉิ ปจฺมํ ปญฺหํ
 ยญฺจาสิ อภิปตฺถิตํ.

๖๓. กิสุ วธิตฺวา น กทาจิ โสจติ
 กิสฺสปฺพานํ อิสโย วณฺณยฺนฺติ
 กสฺสีธ วุตฺตํ ผรฺสํ ชเมถ
 อกฺขาทิ เม โกณฺทญฺญ เอตมตฺถนฺ”ติ.

ตตฺถ ยญฺจาสิติ ยํ ตตฺถ มนฺสา
 อภิปตฺถิตํ อาสิ ตํ ปุจฺฉิตฺติ อตฺถ.
 เอตฺนฺติ เอตํ มยา ปุจฺฉิตํ อตฺถ
 อกฺขาทิ เมติ.

เอกาย คาถาย ตโย ปญฺเฬห ปุจฺฉิ.

ตโต ปรี พฺยากรโณโต อาท

๖๔. “โกธํ วธิตฺวา น กทาจิ โสจติ
 มกฺขปฺพานํ อิสโย วณฺณยฺนฺติ

๖๒. “ลำดับนั้น ทำมชวาน สักกเทวราช
 ปฺรินททะ ทรงเห็นประโยชน์ ได้
 ตรัสถามปัญหาอันเป็นปฐม ดัง
 พระทัยปรารถนาว่า.

๖๓. บุคคลฆ่าอะไรสิ่ง จึงจะไม่เศร้าโศก
 ในกาลไหน ๆ ฤๅษีทั้งหลาย
 สรรเสริญการละอะไรสิ่ง บุคคลพึง
 อดทนคำหยาบ ที่ใคร ๆ ในโลกนี้
 กล่าว ข้าแต่ท่านโกณฑัญญะ
 ขอท่านโปรดบอก ข้อความนี้
 แก่ข้าพเจ้าเถิด”.

บรรดาคำเหล่านั้นคำว่า ปัญหาใด
 ความว่า ในปัญหาเหล่านั้น ปัญหาใด
 ที่ทรงปรารถนาเฉพาะด้วยพระทัย ทำว
 สักกเทวราช ทรงถามปัญหานั้น คำว่า
 ข้อความนี้ ความว่า ท่านจงบอก
 เนื้อความที่ข้าพเจ้าถามนี้แก่ข้าพเจ้า.

ทำวสักกเทวราช ทรงถามปัญหา ๓ ข้อ
 โดยคาถาเดียว.

เบื้องหน้าแต่นั้น สรรกษาศาสตรา
 เมื่อจะพยากรณ์ จึงกล่าวว่า

๖๔. “บุคคลฆ่าความโกรธได้แล้ว จึงจะ
 ไม่เศร้าโศก ในกาลไหน ๆ ฤๅษี

สพฺเพสํ วุตฺตํ ผรุสํ ขเมถ
เอตํ ขนฺตี อุตฺตมมาหุ สฺนฺโต”ติ.

ตตฺถ โภธํ วธิตุวาติ โภธํ
มเรตฺวา. โสจฺนฺโต หิ ปฏฺิขจิตฺเตเนว
โสจติ โภธาภาวา กฺโต โสโก.

เตน วุตฺตํ น กทาจิ โสจตีติ.

มกฺขปฺปหานนฺติ ปเรหิ อตฺตโน
กตคฺคุณมกฺขลกฺขณสฺส อกตญฺญภาว-
สงฺฆาตสฺส มกฺขสฺส ปหานํ อิสโย
วณฺณยนฺติ. **สพฺเพสนฺติ** หีน-
มชฺฌิมกฺกฏฺจานํ. **สพฺเพสํ**ปี ผรุสฺวจฺนํ
ขเมถ. **สนฺโต**ติ ปฺราณกปณฺทิตา
เอวํ กถณฺติ.

สกฺโก อหา

๖๕. “สกฺกา อฺภินฺนํ วจฺนํ ติตฺติกฺขิตฺตํ
สทิสฺสสฺส วา เสฏฺฐตฺรสฺส วาปี

ทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญการละ
ความลบลหู่ บุคคลควรอดทน
คำหยาบที่ชนทั้งปวงกล่าว สัตบุรุษ
ทั้งหลาย กล่าวความอดทนนี้ว่า
สูงสุด”.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ฆ่าความ**
โกรธได้แล้ว คือยังความโกรธให้ตาย.
จริงอยู่ บุคคลเมื่อเศร้าโศก ก็ย่อมโศก
ด้วยจิตคับแค้นนั่นเอง เพราะไม่มีความ
โกรธ ความโศกจักมีแต่ที่ไหน.

เพราะเหตุนั้น ท่านสรภังคศาสดา จึง
กล่าวว่า ย่อมไม่เศร้าโศกในกาลไหน ๆ.

คำว่า **การละความลบลหู่** ความว่า
ฤาษีทั้งหลาย สรรเสริญการละความ
ลบลหู่ กล่าวคือความเป็นคนอกตัญญู
มีการหลู่คุณที่ผู้อื่นทำแล้วแก้ตนเป็น
ลักษณะ. คำว่า **ชนทั้งปวง** ความว่า
พึงอดทน คำหยาบของคนแม้ทุกคน
ทั้งชั้นเลว ชั้นกลางและชั้นสูง. คำว่า
สัตบุรุษทั้งหลาย ความว่า บัณฑิตใน
ครั้งเก่าก่อนทั้งหลายย่อมกล่าวอย่างนี้.

ท้าวสักกเทวราช ตรัสว่า

๖๕. “บุคคลอาจอดทนถ้อยคำ ของคน
ทั้งสองพวกได้ คือคนเสมอกัน ๑

กถิ นุ หีนสุส วโจ ขเมถ
อกุขานิ เม โกณทุญญ เอตมตถนุติ.

คนที่ประเสริฐกว่าตน ๑ จะฟัง
อดทนถ้อยคำ ของคนเลวได้
อย่างไรหนอ ข้าแต่ท่านโกณฑัญญะ
ขอท่านจงบอก ความข้อนี้
แก่ข้าพเจ้าเถิด”.

ธรรมโก อาห

ธรรมโกดาบส กล่าววว่า

๖๖. “ภยา หิ เสฏฐสุส วโจ ขเมถ
สารมภเหตุ ปน สาทิสสุส
โย จีธ หีนสุส วโจ ขเมถ
เอตัง ขนุติ อุตตมมาหุ สนุโต”ติ.

๖๖. “ก็บุคคล ฟังอดทนถ้อยคำของคน
ผู้ประเสริฐกว่าได้ เพราะความกลัว
อดทนถ้อยคำ ของคนเสมอกันได้
เพราะความแข่งขันเป็นเหตุ ส่วน
ผู้ใดในโลกนี้ ฟังอดทนถ้อยคำ
ของคนเลวกว่าได้ สัตบุรุษทั้งหลาย
กล่าวความอดทนนั้น ว่าสูงสุด”.

เอวมาทีนัง คาทานัง วจนปฏิวจนวเสน
สมพนุโร เวทิตพโพ.

ฟังทราบการเชื่อมความแห่งคาถา มี
อย่างนี้เป็นต้น ด้วยอำนาจกล่าวได้ตอบ.

ตตถ อกุขานิ เมติ ฆนุเต
โกณทุญญ ตุมะหิ เทว ปญหา
สุกถิตา เอโก เม จิตตัง น
คณหาติ กถิ สกุกา อตตโน
หีนตรสุส วจนัง อธิวาเสตุ ตัง เม
อกุขานีติ ปุจจนุโต เอวมาห.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ขอ
ท่านจงบอกแก่ข้าพเจ้า ความว่า
ท้าวสักกเทวราช เมื่อจะตรัสถาม จึง
ดำรัสอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านโกณฑัญญะ
ผู้เจริญ ปัญหา ๒ ข้อ ท่านกล่าวดีแล้ว
แต่ข้อหนึ่ง ยังไม่จับใจข้าพเจ้า คนเรา
สามารถจะอดทนถ้อยคำ ของคนเลว
กว่าตนได้อย่างไร ท่านจงบอกข้อความ
นั้นแก่ข้าพเจ้า.

เอตํ ขนฺตฺตํ ยํ เอตํ ชาตฺตํ โคตฺตํ ทิ
 หีนํ สฺส วจฺนํ ขมฺนํ เอตํ ขนฺตฺตํ
 อุตฺตมํ นุตฺติ โปราณกปณฺทิตา วทนฺติ.
 ยํ ปเนตํ ชาตฺตํ ทิ สฺส สฺส
 ภเยน สทิสฺส กณฺตฺตํ ตรียลฺกขณ
 สारมฺภ อาทินวทสฺสเนน ขมฺนํ เนสา
 อธิวาสนฺตํ นามาติ อตฺถโ.

เอวํ วุตฺเต สกฺโก มหาสत्ตํ
 อาห "ภนฺเต ปจฺฉมํ ตฺวเมห สพฺเพสํ
 วุตฺตํ ผุสํ ขเมถ เอตํ ขนฺตฺตํ
 อุตฺตมมาหฺวติ วตฺวา อิทานิ 'โย
 จิธ หีนํ สฺส วโจ ขเมถ เอตํ ขนฺตฺตํ
 อุตฺตมมาหฺวติ วทณ น โว วจฺนํ
 ปุริเมน ปจฺฉิมํ สเมตํ"ติ.

อถ นํ มหาสत्ตํ "สกฺก ปจฺฉิมํ
 มยา 'อโย หีนํ'ติ วตฺวา ตสฺส
 ผุสวจฺนํ อธิวาสนฺตสฺส วเสน วุตฺตํ
 ยสฺมา ปน น สกฺกา รุพทสฺสนมตฺเตน
 สत्ตํ สฺส สทิสฺส ทิภาโว ภาตํ ตสฺมา
 ปุริมํ วุตฺตํ"ติ วตฺวา สत्ตํ

คำว่า ความอดทนนั้น ความว่า การ
 อดทนคำพูดของคนเร็วกว่าด้วยชาติและ
 โคตรเป็นต้นนั้นใด ไบราณกบัณฑิตทั้งหลาย
 กล่าวการอดทนนั้นว่าสูงสุด. อนึ่ง การ
 อดทนต่อถ้อยคำ ของคนประเสริฐกว่าด้วย
 ชาติเป็นต้น เพราะความกลัวและการอดทน
 ต่อถ้อยคำของคนเสมอกัน เพราะการเห็น
 โทษในการแข่งดี อันมีการทำให้ยิ่งกว่า
 เป็นลักษณะ นี้หาชื่อว่าอธิวาสนขันติไม่.

เมื่อพระมหาสัตว์ ตรัสอย่างนี้แล้ว
 ท้าวสักกเทวราช จึงตรัสกะพระมหาสัตว์
 ว่า "ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ที่แรกท่านพูดว่า
 คนเรา ควรอดทนคำหยาบคายที่คน
 ทุกประเภทกล่าว ไบราณกบัณฑิตกล่าว
 ความอดทนนั้นว่า สูงสุด' ดังนี้ บัดนี้
 พูดว่า 'ผู้ใดในโลกนี้ อดทนถ้อยคำ
 ของคนเร็วกว่าได้ ท่านกล่าวความอดทน
 นั้น ว่าสูงสุด' ดังนี้ คำพูดของท่าน
 คำหลัง ไม่สมกับคำก่อน".

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงกล่าวกับท้าว
 สักกเทวราชว่า "ดูกรท้าวสักกะ คำหลัง
 อาตมากล่าวด้วยอำนาจแห่งบุคคลผู้รู้ว่า
 'ผู้นี้เป็นคนเร็ว' แล้วอดกลั้นคำหยาบของ
 เขาได้ ก็เพราะใครๆ ไม่สามารถเพื่อจะ
 รู้ความที่สัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้ประเสริฐ

อเนกตร สัมมาสา รูปทสฺสนมตฺเตน
 เสฏฺฐาภิภาวสฺส ทฺวิญญฺเอยยตฺ
 ปกาเสนฺโต คาทมาห

๖๗. “กถิ วิชฺฌณา จตฺตมฺภูจฺจรูปิ
 เสฏฺฐิ สฺริกฺขิ อถวาปิ หินฺนิ
 วิรูปฺฐเปเน จรณฺติ สนฺโต
 ตสฺมา หิ สพฺเพส วโจ ขเมถา”ติ.

ตตฺถ จตฺตมฺภูจฺจรูปนฺติ จตฺตหิ
 อิริยาบถหิ ปฏิจฺจนฺนสภาวํ. วิรูปฺฐเปนาติ
 วิรูปานํ ลามกานํ ปุคฺคฺลานํ รูปเน
 อุตฺตมคฺคฺณา สนฺโต วิจรณฺติ. อิมสฺมิ
 ปเนตฺถ มชฺฌนฺตีกตฺเถรสฺส วตฺถ
 กเถตพฺพ.

ติ สุตฺวา สกฺโก นิกฺกงฺโข
 หุตฺวา “ภนฺเต เอตาย โน ขนฺติยา
 อานิสฺสํ กเถถา”ติ ยาจิ.

เป็นต้น ด้วยเพียงเห็นรูปร่าง ฉะนั้น
 จึงกล่าวคำก่อนไว้” เมื่อจะประกาศความ
 ที่สัตว์เป็นผู้ประเสริฐเป็นต้น ฟังรู้ได้ยาก
 ด้วยเพียงเห็นรูปร่าง เว้นจากการอยู่
 ร่วมกัน ของสัตว์ทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาว่า

๖๗. “ไหนจึงจะรู้จัก คนประเสริฐกว่า
 คนเสมอกัน หรือคนที่เร็วกว่า ซึ่งมี
 อิริยาบถ ๔ ปกปิดไว้ เพราะว่า
 สัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมเที่ยวไป
 ด้วยรูปของคนชั่วได้ เพราะเหตุนั้น
 แล จึงควรอดทนถ้อยคำของคน
 ทั้งปวง”.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ซึ่งมี
 อิริยาบถ ๔ ปกปิดไว้ ความว่า มีสภาพ
 ปกปิดด้วยอิริยาบถทั้ง ๔. คำว่า ด้วย
 รูปของคนชั่ว ความว่า สัตบุรุษทั้งหลาย
 ผู้มีคุณอันอุดม ย่อมเที่ยวไปด้วยรูปของ
 บุคคลผู้ลามกผิดรูปได้. ก็ในความข้อนี้
 ควรแสดงถึงเรื่องของพระมัชฌันติกเถระ.

ท้าวสักกเทวราช ครั้นทรงสดับ
 คำนั้นแล้ว เป็นผู้ไม่มีความสงสัย จึง
 อาราธนาว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่าน
 โปรดแสดงอานิสงส์ แห่งความอดทนนี้
 แก่พวกข้าพเจ้าเถิด”.

อถสฺส มหาสตุโต คาถมาห

๖๘. "น เอตมตถํ มหตีปี เสนา
สราชีกา ยฺชฺชณฺมาณา ลเภถ
ยํ ขนฺติมา สปุปริโส ลเภถ
ขนฺติพลสฺสุปสมนฺติ เวรา"ติ.

ตตถ เอตมตถนฺติ เอตํ เวร-
วุปสมนปฏิกฺขมาภาวสงฺขาตํ อตถํ.

เอวํ มหาสตุเตน ขนฺติยา कुณ
กถิตเต เต ราชาโน จินฺตยีสฺสุ "สกุโก
อตุตโน ปญฺเห ปุจฺจติ อมฺหากํ
ปุจฺจโนกาสิ น ทสฺสตี"ติ. อถ เนสิ
อชฺชณาสยํ วิทิตฺวา สกุโก อตุตนา
อภิสงฺขเต จตฺตาริ ปญฺเห จเปตฺวา
เตสิ กงฺขํ ปุจฺจนฺโต คาถมาห

๖๙. "สุภาสิตนฺเต อนฺุโมทียาน
อณฺุณนฺตํ ปุจฺจามิ ตทิงฺฆ พุริหิ
ยถา อหุ ทณฺุทกึ นาลิกึโร

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงกล่าว
คาถาแก้ท้าวสักกเทวราชนั้นว่า

๖๘. "สัตบุรุษ ผู้มีความอดทน ย่อมได้
ประโยชน์ใด เสนาแม่ใหญ่โต พร้อม
ด้วยพระราชารบอยู่ ก็ไม่พึงได้
ประโยชน์นั้น เวรทั้งหลาย ย่อม
สงบระงับได้ ด้วยกำลังขันติ".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ประโยชน์
นี้ ได้แก่ประโยชน์ กล่าวคือ ความไม่มี
ความขัดใจเข้าไปสงบเวรนี้.

เมื่อพระมหาสัตว์กล่าวถึงคุณแห่ง
ขันติอย่างนี้แล้ว. พระราชาเหล่านั้น
ต่างทรงรำพึงว่า "ท้าวสักกะตรัสถาม
แต่ปัญหาของพระองค์ คงจักไม่ประทาน
โอกาสถามแก่พวกเรา". ครั้งนั้น ท้าว
สักกะทรงทราบพระอัธยาศัย ของ
พระราชาเหล่านั้น จึงทรงตั้งปัญหา ๔ ข้อ
ที่พระองค์แต่งไว้ เมื่อจะตรัสถามความ
สงสัยแห่งปัญหาเหล่านั้น จึงตรัส
พระคาถาว่า

๖๙. "ข้าพเจ้าขออนุโมทนา คำสุภาสิต
ของท่าน แต่จะขอถามปัญหาอื่น
แก่ท่าน ขอเชิญท่านตอบปัญหานั้น
โดยที่มีพระราชา ๔ พระองค์
คือ พระเจ้าทัณฑกั ๑ พระเจ้า

๗๑. โย สญฺเจเต ปพฺพชิตฺเต อหฺเสยิ
ธมฺมํ ภาณนฺเต สมณฺเณ อทฺฐสเก
ตํ นาลิกีรํ สุนฺหา ปฺรตฺถ
สงฺคมฺม ขาทนฺติ วิมฺนุทฺมานํ.

๗๒. อถชฺชฺโน นิริเย สตฺติสฺสุเล
อํสิโร ปติโต อุตฺธปาโท
องฺคิรฺสํ โคตมํ หฺเสยิตฺวา
ขนฺตี ตปฺสฺสี จิรฺพฺรหฺมจฺวาริ.

๗๓. โย ขนฺุทฺโส ปพฺพชิตํ อเนทฺยิ
ขนฺตี วทนฺตี สมณํ อทฺฐสํ
กลาพฺวีจิ อฺปฺปชฺช ปจฺจติ
มหาปตาปี กฏฺกํ ภายานํ.

๗๔. เอตานิ สุตฺวา นิริยานิ ปณฺหิตฺโต
อญฺญานิ ปาปิฏจฺตรานิ เจตฺถ
ธมฺมญฺจเร สมณฺพฺราหฺมณฺเส
เอวํกโร สคฺคฺมุเปติ จานนฺ"ติ.

ตตฺถ กิสนฺติ อปฺปมํสโลหิตตฺตา
กิสนฺตริ. อวกริยาติ อวกริตฺวา

๗๑. พระเจ้านาลิกีระใด ได้เบียดเบียน
บรรพชิตทั้งหลาย ผู้สำรวมแล้ว
ผู้กล่าวธรรม สงบระงับ ไม่ประทุษ
ร้ายใครๆ สุนัขทั้งหลายในโลกหน้า
ย่อมรวมกันกัดกิน พระเจ้านาลิกีระ
นั้น ผู้ดิ้นรนอยู่.

๗๒. อนึ่ง พระเจ้าอชฺชฺนะมีพระเคียรลง
พระบาทขึ้น ตกลงในสัตติสฺสุลนรก
(นรกอันเต็มไปด้วยดอก และหลาว)
เพราะเบียดเบียนฤๅษีอังกิรสโคดม
ผู้มีขันติ มีตบะ ประพฤติพรหมจรรย์
มานาน.

๗๓. พระเจ้ากลาพฺโใด ได้ทรงเชือดเชื่อน
บรรพชิตชื่อขันตีวาที ผู้สงบระงับ
ไม่ประทุษร้าย โดยเป็นชั้นเล็ก
ชั้นน้อย พระเจ้ากลาพฺุนั้น เข้าถึง
อเวจีนรกอันร้อนมาก มีเวทนา
เผ็ดร้อนน่ากลัว หมกใหม่อยู่.

๗๔. บัณฑิตได้ฟังนรกเหล่านี้ และนรก
เหล่านี้ อันชั่วช้ากว่านี้ ในที่นี้
แล้ว ควรประพฤติธรรมในสมณะ
และพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้กระทำ
อย่างนี้แล้ว ย่อมเข้าถึงแดนสวรรค์".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า กิสนฺตริ-
ดาบส ความว่า ท่านมีร่างกายผอม

นิมฺภุจฺจนทนต์กฏฐปาตเนน ตสฺส สรีเร
กลี ปวาเหตุวา.

เพราะความเป็นผู้มีเนื้อและโลหิตน้อย.
คำว่า ทรงลงโทษ ความว่า เร็ยรายโทษ
คือลอยโทษลงในร่างกายของดาบสนั้น
ด้วยการถ่มเขฬะรดและทิ้งไม้สีฟันลง.

อุจฺฉินฺนมุโลติ อุจฺฉินฺนมุโล หุตฺวา.
สขโนติ สปริโส.

คำว่า เป็นผู้ขาดสูญมูลราก คือเป็น
ผู้มีมูลรากตัดขาดแล้ว. คำว่า พร้อมทั้ง
ประชาชน คือ พร้อมทั้งบริษัท.

กุกฺกุณฺนาม นิรยมุหิตี ตโยชนสฺตปฺปมาณ
กปฺเปน สณฺุจิตฺเต อุณฺุหฺวาริกนิรเย.
มุลฺลึงฺคาตี วิตฺตจฺฉิตฺตํคารา ตสฺส กิร
ตตฺถ อุณฺุหฺกุกฺกุเล นิมฺมุคฺคสฺส นวหิ
วณฺมุเขหิ อุณฺุหฺวาริกา ปวิสนฺุติ สีเส
มหนฺตมหนฺตา อญฺุคารา นิปตฺนฺุติ เตสฺส
ปตฺนกาเล สกฺลสรีริ ปทีปรุกฺโข วย
ปชฺชลตี พฺลวเวทนา ปวตฺตฺนฺุติ.

คำว่า ในนรกแท้จริง คือในนรกมีเก้า
อันร้อนตั้งอยู่โดยกัป ในที่ประมาณ
๓๐๐ โยชน์. คำว่า ประกายไฟ คือ
ถ่านเพลิงปราศจากเปลว. ได้ยินว่า
เมื่อพระราชานั้น จมลงในนรกแท้จริง
อันร้อน ถ้ำจริงย่อมนำเข้าไปทางปากแผล
ทั้ง ๙ ถ่านเพลิงก้อนโตๆ ตกลงบนศีรษะ
ในเวลา que ถ่านเพลิงนั้นตกลงไป สรีระ
ทั้งสิ้นลุกโผลงเหมือนต้นไม้เพลิง เวทนามี
กำลัง ย่อมเป็นไป.

โส อธิวาเสตุํ อสฺกุกฺโกนฺุโต มหาวิรวํ
วิรวิ. สรภํคฺคสฺตฺถา ปจฺวี ภิณฺุทิตฺวา
ตี ตตฺถ ตถา ปจฺจมานํ ทสฺเสสิ.
มหาชนินฺ ภายสนฺุตาสมาปชฺชติ. ตสฺส
อติภีตภาวํ ฅตฺวา มหาสฺตฺุโต ตํ
นिरยํ อนฺุตรธาเปสิ.

พระราชานั้น เมื่อไม่สามารถจะอดกลั้นได้
ก็ร้องเสียงดัง. ท่านสรภังคศาสดา แยก
แผ่นดินออก แสดงพระราชานี้ถูกไฟไหม้
อยู่ในนรกแท้จริงนั้นอย่างนั้น. มหาชน
สะดุ้งกลัว. พระมหาสัตว์รู้ว่ามหาชนกลัว
ยิ่งนัก จึงบันดาลให้นรกนั้นอันตรธานไป.

ธมฺมํ ภาณฺุเตตี ทสฺกุสฺสกกมฺม -
ปถธมฺมํ ภาสนฺุเต.

คำว่า ผู้กล่าวธรรม ได้แก่กล่าว
ธรรมคือกุศลกรรมบท ๑๐ ประการ.

สมณเถติ สมิตปาเป.

อุทฺสเกติ นิรปราเอ. นาลิกิรฺนุติ เอวํ
นามกํ ราชานํ. ปฺรตฺถาติ ปฺรโลเก
นिरเย นิพฺพตฺตํ.

สงฺกมฺมาติ อิตฺ จิตฺ จ สฺมาคนฺตฺวา
ฉินฺทิตฺวา มฺहनฺตมฺहनฺตา สฺนฺชา
ชาทฺนุติ. ตสฺมี กิร กาลิงฺครฐฺเจ
ทฺนฺตปฺรฺนคเร นาลิกิเร นาม ราช
รชฺชํ การยมาเน เอโก มฺหาตาปโส
ปญฺจสฺตตาปสฺปริวฺโต หิมวฺนฺตา
อาคมม ราชฺยฺยาเน วาสํ กปฺเปตฺวา
มฺหาชนฺสฺส ฐมฺมํ เทเสสิ. "ฐมฺมิ-
ก-ตาปโส ราชฺยฺยาเน วสตี"ติ รณฺโณปิ
อาโรจยีสฺสุ.

ราชา ปน อฐมฺมิโก อฐมฺเมน
รชฺชํ กาเรสิ. โส อมฺจฺเจสฺสุ ตาปสํ
ปสฺสฺสนฺเตสฺสุ "อหํปิ ฐมฺมํ สฺนฺนิสฺสฺสามี"ติ
อุยฺยฺยานํ คนฺตฺวา ตาปสํ วฺนฺทิตฺวา
นีสฺสีทิ. ตาปโส รณฺเณฯ สทฺธิ
ปฏฺิสนฺถารํ กโรนฺโต "กึ มฺหาราช
ฐมฺเมน รชฺชํ กาเรสิ มฺหาชนํ น
ปีเพสิ"ติ อาห.

คำว่า สงบระงับ ได้แก่ ผู้ระงับความชั่ว.

คำว่า ไม่ประทุษร้าย ได้แก่ ไม่มีโทษ.
คำว่า พระเจ้านาลิกิระ ได้แก่ พระราชา
ผู้มี พระนามอย่างนี้. คำว่า ในโลกหน้า
ความว่า บังเกิดแล้วในปรโลก คือในนรก.

คำว่า รุมกัน ความว่า สุนัขทั้งหลาย
ตัวใหญ่ ๆ มาจากทางโน้นบ้างทางนี้บ้าง
รุมกันกัดกิน. ได้ยินว่าเมื่อพระราชา
พระนามว่า นาลิกิรราช เสวยราชสมบัติ
อยู่ในทนต์ปุรนคร ในกาลครั้งนั้น พระ
มหาดาบสองศ้หนึ่งแวดล้อมด้วยดาบส
๕๐๐ มาจากป่าหิมพานต์ พักอาศัยอยู่
ที่พระราชอุทยานแสดงธรรมแก่มหาชน.
พวกอำมาตย์ กราบทูลแต่พระราชาว่า
"พระดาบสผู้มีธรรมอยู่ในพระราชอุทยาน".

ก็พระราชา ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ครองราช-
สมบัติโดยธรรม. เมื่ออำมาตย์ทั้งหลาย
พากันสรรเสริญดาบส พระราชานั้นทรง
ดำริว่า "แม้เราก็จักฟังธรรม" แล้วเสด็จ
ไปยังพระราชอุทยาน ทรงไหว้พระดาบส
ประทับนั่งอยู่. พระดาบสเมื่อจะกระทำ
ปฏิสันถารกับพระราชาทูลว่า "ข้าแต่
มหาบพิตร พระองค์ทรงครองราชย์
โดยธรรม ไม่ทรงเบียดเบียนมหาชน
ดอกหรือ".

โส ตสฺส กุชฺฌิตฺวา "อโย อญฺชฎิล
 เอตฺตํ กาลํ นาครานํ สนฺติเก
 มมฺยเณว อคฺฉํ กเถสิ มณฺเณ
 โหตุ ชานิสฺสามิ"ติ จินฺนเตตฺวา "เสว
 อมฺหากํ สมฺพุทฺวารํ อาคจฺเจยฺยาถา"ติ
 นิมนฺนเตตฺวา ปุณฺทิวเส ปุราณคฺฤตฺส
 จาฎิโย ปุราเปตฺวา ตาปเสสฺ
 อาคเตสฺ เตสํ ภิกฺขุมาฆานานิ คฺฤตฺส
 ปุราเปตฺวา พุทฺวารํ ปิททาเปตฺวา
 มุสลานิ จ โลหทณฺฑเฑ จ คาหาเปตฺวา
 อีสํ สีสานิ ภินฺทาเปตฺวา ชฎาสฺ
 คาหาเปตฺวา นิกฺกทฺตมาเปตฺวา สุนฺเขหิ
 ชาทาเปตฺวา ตตฺถเณว ภินฺนํ ปจฺวี
 ปวิสิตฺวา สุนฺชมหานิรเย นิพฺพตฺติ.
 ตตฺตรสฺส ติคาวุตฺติ สรีริ อโหสิ.

อถ นํ มหฺนตฺมหฺนตา มหฺนตฺติปฺ-
 ปมาณา ปญฺจวณฺณนา สุนฺชา
 อญฺพนฺธิตฺวา ทํสิตฺวา นวโยชนาย
 ชลิตอยปจฺวียา ปาเตตฺวา มุขปุริ
 ลุญฺจนฺตา ลุญฺจนฺตา วิปฺพนฺทมานํ
 ชาทิสฺสุ. มหฺนตฺโต ปจฺวี ทฺวิธา
 ภินฺทิตฺวา ตํ นิรยํ ทสฺเสตฺวา
 มหฺนตฺสฺส ภิตฺถาวํ ฌตฺวา อญฺตรธาเปสิ.

พระราชานั้นกริ้วดาบสนั้น ทรงดำริว่า
 "ตลอดกาลมีประมาณเท่านี้ ชะรอยว่า
 ชฎิลโงงนี้ จะกล่าวโทษของเราในสำนัก
 ชาวพระนครเป็นแน่ ช่างเถิดเราจักรู้"
 จึงอาราธนาว่า "พຽ່ງนี้ ขอพระคุณเจ้า
 ทั้งหลาย พึงมาที่ประตຽງของข้าพเจ้า"
 ในวันรุ่งขึ้น รับสั่งให้บรรจตุ่มทั้งหลาย
 ให้เต็มด้วยคຽนเภา เมื่อดาบสมาถึงแล้ว
 ยังภาชนะภิกขาของดาบสเหล่านั้นให้เต็ม
 ด้วยคຽน แล้วรับสั่งให้ปิดประตຽ ให้ถือ
 ไม้พลอง และท่อนโลหะ ดีศีระฤาษี
 ทั้งหลาย ให้จับมวยผสมกระชากมา
 ให้สุนัขทั้งหลายนกัด แล้วเสด็จเข้าไปสู่
 แผ่นดิน ซึ่งแยกออกในที่นั้นเอง ทรง
 บังเกิดในมหานคร อันเต็มไปด้วยสุนัข.
 พระกายของพระราชา ประมาณ ๓ คาวุต
 ได้มีแล้ว ในนรกนั้น.

ลำดับนั้น สุนัขตัวโต ๆ ประมาณเท่าช้าง
 ตัวใหญ่ มี ๕ สี ติดตามกัดพระราชานั้น
 สลัดให้ล้ม บนแผ่นดินเหล็กอันลຽงโพลง
 ประมาณ ๙ โยชน์ ทั้งเอา ๆ จนเต็มปาก
 เคี้ยวกินพระราชาผู้ทรงดินรนอยู่. พระ
 มหาสัตว์แยกแผ่นดินเป็นสองภาค แล้ว
 แสดงนรกนั้น รู้ว่ามหาชนเป็นผู้หวาดกลัว
 จึงบันดาลให้อันตรายหายไປ.

อถชชุนเติ สหสฺสพาทุ ราชา.
 องฺคีรสนฺติ องฺเคหิ รัสสีนํ นิจฺจรณโต
 เอวํ ลทฺธนามํ. เหฺชยิตฺวาติ วิเหฺจ-
 ยิตฺวา วิสปีเตน กณฺเฑน วิชฺฌิตฺวา
 ชีวิตกฺขยํ ปาเปตฺวา.

โส กิร อชชุนเ นาม ราชา
 มหิสกรฎฺเจ เกกราชธานียํ รชฺชํ
 กาเรนฺโต มิควธํ คนฺตุวา มิเค
 วธิตฺวา องฺคารปกฺกมฺสํ ชาทฺนฺโต วิจฺจติ.
 อถกทิวสํ มิคานํ อาคมนนฺฎฺชาเน
 โภจฺจกํ กตฺวา มิเค โอลอกฺยมาโน
 อญฺจาสี. ตทา ตาปโส ตสฺส รณฺโถ
 อวิทฺุเร เอกํ การรฺกฺขํ อภิรฺุหิตฺวา
 ผลานิ โอจฺฉินฺนฺโต โอจฺฉินฺตผลํ สาขํ
 มุญฺจิ. ตสฺสา วิสฺสุญฺจาย สทฺเทน
 ตํ จานํ ปตฺตา มิคา ปลาเยิสฺสุ.

ราชา กุชฺฌิตฺวา ตาปสํ สวิเสน
 สลฺเลน วิชฺฌมิ. โส ปติตฺวา ปริคฺลนฺโต
 มตฺถเกน ขทฺิรชาณฺุํ อ اساเทตฺวา
 สุลคฺเคเยว กาลมกาสิ. ราชา ตํ
 ขณฺณฺเบว ทฺุวิธา ภินฺนํ ปจฺวี
 ปวิสิตฺวา สตฺติสฺสุเล นิรเย นิพฺพตฺติ.

คำว่า อนึ่ง พระเจ้าอชชุนะ ได้แก่
 พระราชา ทรงพระนามว่า สหัสสพาทุ.
 คำว่า ฤาษีอังคีรส ความว่า ฤาษี
 มีนามได้แล้วอย่างนี้ เพราะรัศมีทั้งหลาย
 ชานออกจากอวัยวะทั้งหลาย(ของท่าน).
 คำว่า เพราะบียดเบียน ได้แก่ ทรง
 เบียดเบียน ยิ่งด้วยเกาทถนต์อาบยาพิษ
 ให้ถึงความสิ้นชีวิต.

ได้ยินว่า พระราชานั้น ทรงพระนามว่า
 อชชุนะ เสวยราชสมบัติในเกกราชธานี
 แคว้นมหิสกะ เสด็จประพาสล่าเนื้อ
 ครั้งฆ่าเนื้อแล้ว เที้ยวเสวยเนื้อสุกที่ย่าง
 ด้วยถ่านเพลิง. ภายหลังวันหนึ่งทรงทำ
 ชุ้มดักในสถานที่เนื้อจะมา ประทับยืน
 แลดูเนื้อทั้งหลายอยู่. เวลานั้น ท่าน
 อังคีรสดาบสขึ้นหมากเม่าต้นหนึ่ง ในที่
 ไม่ไกลพระราชานั้น กำลังเก็บผลไม้อยู่
 ปล่อยกิงที่เก็บผลไม้แล้ว. เพราะเสียง
 กิ่งไม้ที่ท่านทิ้งลงไป ผุ่งเนื้อซึ่งมาถึง
 สถานที่นั้น ต่างก็พากันหนีไป.

พระราชากริ้ว จึงยิงพระดาบสด้วยลูกศร
 อาบยาพิษ. พระดาบสนั้นก็ล้มตกลงมา
 ศีรษะเสียบตอตะเคียน ได้กระทำกาลกิริยา
 ที่ปลายหลาว (ตอตะเคียน)นั้นเอง. ทันใด
 นั้นแล พระราชาก็ถูกแผ่นดินสูบ บังเกิด
 ในสัตติสฺสุลนรก. ได้มีกายประมาณ ๓

ปหริตฺวา มหาทุกฺขสมปฺปิตํ อกาลิ.

ด้วยสิ้นพระบาท ทำให้ได้รับทุกขเวทนา เป็นอันมาก.

กลาพฺวึจฺฉินฺติ กลาพฺ อวิจฺฉิ. กฏฺกนฺติ
ติชฺฉินเวทณํ เอวรูปํ นิริยํ อุปฺปชฺชิตฺวา
ฉนฺนํ ชาลันนํ อนฺตเร ปจฺจติ.

คำว่า กลาพฺวึจฺฉิ ตัดบทเป็น กลาพฺ อวิจฺฉิ (แปลว่าพระราชากลาพฺ ตกอเวจฺฉินรก). คำว่า มีเวทนาเผ็ดร้อน ความว่า พระเจ้า กลาพฺเกิดในนรกมีเวทนาจล้าเห็นปานนั้น ถูกเผาไหม้อยู่ในระหว่างเปลวไฟ ๖ ชนิด.

วิตถารโต ปน กลาพฺรณฺโถ วตฺตุ
ชนฺติวาทิชาตเก กถิตเมว.

ส่วนเรื่องพระเจ้ากลาพฺ โดยพิสดาร บัณฑิตกล่าวไว้แล้ว ในชั้นติวาทิชาตก นั้นแล.

อญฺณานิ ปาปิฏฺจตรานิ เจตฺถาติ
เอเตหิ นิริเยหิ ปาปิฏฺจตรานิ จ
อญฺณานิ นิริยานิ สุตฺวา.

คำว่า และนรกเหล่าอื่น อันชั่วช้า กว่านี้ในที่นี้แล้ว ความว่า ได้ยินว่า นรกเหล่าอื่น เลวที่สุดกว่านรกทั้งหลาย เหล่านี้.

ธมฺมญฺจเรติ สกฺก เทวราช ปณฺชติโต
กุลฺปฺตฺโต น เกวลํ เอเตเยว จตฺตารो
นิริยา เอเตเยว จ ราชาโน เนรยิกา
อถไซ อญฺเณปิ นิริยา อญฺเณปิ จ
ราชาโน นิริเยสุ อุปฺปนฺนาติ วิทิตฺวา
จตฺปจฺจยทานธมฺมิกกรฺกฺขาวรณสํวิธาน-
สงฺฆาตํ สมณพฺรหฺมณฺเณสุ ธมฺมํ
จเรยฺย.

คำว่า ควรประพฤติธรรม ความว่า ดูกรท้าวสักกเทวราช กุลบุตรผู้เป็น บัณฑิตทราบว่ ไม่ใช่ นรก ๔ ชุมเหล่านี้ และพระราชาผู้เกิดในนรกเหล่านี้เท่านั้น แท้จริง ยังมีนรกชุมอื่น และพระราชา พระองค์อื่น ทรงบังเกิดในนรกทั้งหลาย เหมือนกัน พึงประพฤติธรรมในสมณพฺรหฺมณฺ กกล่าวคือให้ปัจจัย ๔ จัดการ รักษาป้องกันโดยชอบธรรม.

เอว มหาสตุเตน จตุนัน ราชนัน
 นิพพตตภูจाने ทสฺสึเต ตโย ราชาน
 นิกกงฺขา อหฺลฺลํ. ตโต สกฺโก อวเสเส
 จตฺตารโ ปญฺเห ปุจฺฉนฺโต คาทมาห

๗๕. "สุภาสิตนฺเต อนฺุโมทียาน
 อญฺณนฺตํ ปุจฺฉามิ ตทิงฺฆ พุริ
 กถฺวิธํ สีลวณฺตํ วทนฺติ
 กถฺวิธํ ปญฺณวณฺตํ วทนฺติ
 กถฺวิธํ สปุริสํ วทนฺติ
 กถฺวิธํ โน สีริ โน ชหาตี"ติ.

ตตถ กถฺวิธํ โน สีริ โน
 ชหาตีติ กถฺวิธํ นุ ปุริสํ ปฏฺิลทฺธสีริ
 น วิชหตี.

อถสฺส วิสขุเชนฺโต มหาสตุโต
 จตสฺสึ คาทาย อภาสิ

๗๖. "กาเยน วาจา ย ไยธ สญฺญโต
 มนสา จ กิณฺจึ น กโรตี ปาป
 น อตฺตเหตุ อลิกํ ภาณตี
 ตถาวิธํ สีลวณฺตํ วทนฺติ.

เมื่อพระมหาสัตว์แสดงที่บังเกิด
 ของพระราชาทัง ๔ อย่างนี้แล้ว พระราชา
 ทัง ๓ พระองค์ ก็หมดความสงสัย. ลำดับ
 นั้น ท้าวสักกเทวราชเมื่อจะตรัสถาม
 ปัญหาที่เหลือ ๔ ข้อ จึงตรัสคาถาว่า

๗๕. "ข้าพเจ้า ขออนุโมทนาคำสุภาสิต
 ของท่าน ขอถามปัญหาอื่นกะท่าน
 ขอเชิญท่านกล่าวปัญหานั้น บัณฑิต
 ทั้งหลาย เรียกคนชนิดไหนว่ามีศีล
 เรียกคนชนิดไหนว่ามีปัญญา เรียก
 คนชนิดไหนว่าสัตบุรุษ คนชนิดไหน
 หนอ สีริจะไม่ละไป".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า คนชนิด
 ไหนหนอ สีริจะไม่ละไป ความว่า
 บุรุษ ชนิดไหนหนอ สีริที่ได้มาแล้ว
 จะไม่ละไป.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เมื่อจะ
 วิสัชนาปัญหา ของท้าวสักกะนั้น จึงกล่าว
 ๔ คาถาว่า

๗๖. "คนใดในโลกนี้เป็นผู้สำรวมด้วยกาย
 ด้วยวาจาและด้วยใจ ไม่กระทำ
 ความชั่วอะไร ไม่พูดเหลวไหล
 เพราะเหตุแห่งตน บัณฑิตเรียก
 คนเช่นนั้นว่าเป็นผู้มีศีล.

๗๗. คมภีรปณฺหิ มนสาภิจินฺตยํ
 นจฺจาหิตํ กมฺม กโรติ ลุทฺทํ
 กาลาคตํ อตฺถปทํ น วิญฺจติ
 ตถาวริํ ปณฺณวณฺตํ วทนฺติ.

๗๘. โย เว กตณฺณฺญ กตเวทิ ธีโร
 กลฺยาณมิตรโต ทพฺพหฺมาตฺติ จ โหติ
 ทุกฺขิตสฺส สกุกฺจจ กโรติ กิจฺจํ
 ตถาวริํ สปุปฺริสํ วทนฺติ.

๗๙. เอเตหิ สพฺเพหิ คุณฺเฑปโต
 สทฺโธ มุฑุ สํวิภาคี วทณฺณฺญ
 สงฺคาหํ สขิลํ สณฺหฺวาจํ
 ตถาวริํ โน สิริ โน ชหาตี"ติ.

ตตฺถ กาเยนาติ อาทีนํ ติวริ-
 สุจฺริตทวารวเสน วุตฺตานิ.

น อตฺตเหตุติ เทสฺนาสีสเมเวตํ.
 อตฺตเหตุ วา ปฺรเหตุ วา ธนเหตุ
 วา ยสเหตุ วา ลามเหตุ วา อามิส-

๗๗. บุคคลใด คิดปัญหาเล็กซึ่งได้ด้วยใจ
 ไม่กระทำความอันไม่เป็นประโยชน์
 เกื้อกูลยิ่ง อันหยาบช้า ไม่ปิดทาง
 ประโยชน์ อันมาถึงตามกาล
 นักปราชญ์ เรียกบุคคลเช่นนั้น
 ว่ามีปัญญา.

๗๘. บุคคลใดเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวที
 มีปัญญา เป็นผู้ที่มีกัลยาณมิตร และ
 มีความรักดีมั่นคง ช่วยทำกิจของ
 คนผู้ถึงทุกข์ โดยความเคารพ
 นักปราชญ์ทั้งหลาย เรียกบุคคล
 เช่นนั้นว่าสัตบุรุษ.

๗๙. บุคคลใด เข้าถึงด้วยคุณเหล่านี้
 ทั้งหมด มีศรัทธา อ่อนโยนจำแนก
 ทานด้วยดี เข้าใจถ้อยคำ สิริยอม
 ไม่ละบุคคลเช่นนั้นหนอ ผู้มีความ
 สงเคราะห์ มีวาจาอ่อนหวาน
 สละสลวย".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ด้วยกาย
 เป็นต้น พระมหาสัตว์ กล่าวด้วยอำนาจ
 ทางสุจฺริต ๓ ประการ.

คำว่า มิใช่เพราะเหตุแห่งตน นี้ เป็น
 หัวข้อ แห่งเทศนาเท่านั้น. อธิบายว่า
 ไม่พูดเหลาละแหละเพราะเหตุตน เพราะ

กัญญาเหตุ วา อธิกั น กเถตีติ
อตุโธ.

กามญเจส อตุโธ "วาจาย สญญโตติ
อิมินาว สิทธิโ มุสวาทินโน ปน
อกตตพพึ นาม ปาปี นตถิ"ติ
ครุภาวทีปนตถึ ปุน เอวมาหาติ
เวทิตพโพ.

คัมภีรปญหนติ อตถโต จ ปาลีโต
จ คัมภีริ คุยุหิ ปฏิจจนนุ
สตุตตุสตุตชาตกสมภวชาตกอุมมังคชาตเกสุ
อาคตสทิสึ ปญหิ.

มนสาภิจินุตยนติ มนสา วิจินุตเนโต
อตุถึ ปฏิวิชุตติวา จนุทสทิสึ
สุริยสทิสึ อุจสาเปนุโต วิย ปากภู
กตุวา โย กเถตุ สกุโกตีติ อตุโธ.

นจจาหิตนติ อติอหิตึ หิตาติกุนตุ
ลุททพรสสาหสิกั กมมญจ โย น
กโรตีติ อตุโธ. อิมสุส ปนตถสุส
อาวิภาวนตถึ

เหตุคนอื่น เพราะเหตุทรัพย์ เพราะเหตุ
ยศ เพราะเหตุลาภ หรือเพราะเหตุอามิส
เล็กน้อย.

อนึ่งเนื้อความนี้สำเร็จด้วยคำว่า "สำรวม
ด้วยวาจา" ก็จริง ถึงอย่างนั้น บัณฑิต
พึงทราบที่ท่านกล่าวอย่างนี้อีก เพื่อ
แสดงความหนักแน่นว่า ด้วยว่าคนมีปกติ
พูดเท็จ ชื่อว่าไม่พึงทำความชั่ว ไม่มี".

คำว่า **ปัญหาหลักซึ่ง** ความว่า ปัญหา
อันลึกซึ้ง คือลึกลับ ได้แก่ ปกปิด โดย
อรรถและโดยบาลี เช่นเดียวกับปัญหา
ที่มาในสัตตสุตชาดก สัมภวชาดก
และอุมมังคชาดก.

คำว่า **คิดด้วยใจ** ความว่า ผู้ใด
ไตร่ตรองด้วยใจ แทงตลอดเนื้อความ
สามารถจะกล่าวแก่ ทำให้ปรากฏ ดุจยัง
พระจันทร์พันดวง พระอาทิตย์พันดวง
ให้ตั้งขึ้น ฉะนั้น.

คำว่า **อันไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลยิ่ง**
ความว่า ผู้ใดไม่กระทำความอันไม่เป็น
ประโยชน์เกื้อกูลยิ่ง คือล่วงเลยประโยชน์
เกื้อกูล อันหยาบช้า เผ็ดร้อนสาหัส.
อนึ่ง เพื่อจะอธิบายเนื้อความนี้ให้แจ่มแจ้ง
พึงกล่าววฏริปัญหาว่า

๑๓๕

“น ปณฺธิตา อตฺตสุขสฺส เหตุ
ปาปานิ กมฺมานิ สฺมาจรนฺติ
ทุกฺเคน ฆฏฺฐา ขลิตาปิ สนฺตํ
ฉนฺทา จ โทสา น ชนฺติ ฐมฺมนฺ”ติ
ภฺริปโยห กเถตพุโ.

กาลาคตฺตฺติ เอตฺถ ทานํ
ทาตพุทฺทกาเล สีลํ รกฺขนกาเล อุโปสถํ
อุปวสนกาเล สรณฺสฺส ปตฺติฏฺฐานกาเล
ปพฺพชฺชํ กรณกาเล สมนธมฺมํ
กรณกาเล วิปสฺสนาวารสฺสมิ ญฺญชน-
กาเลติ อิมานิ ทานาทินิ สมนฺปาเทนฺโต
กาลาคตฺติ อตฺตปทํ น วิญฺจติ น
หาเปติ นาม.

ตถาวินฺนฺติ สกฺก สพุทฺทญฺญพุทฺธา
ปจฺเจกพุทฺธา จ มหาโพธิสฺตฺตา จ
ปญฺญวณฺตํ กถนฺตา เอวรूपิ ปุคฺคลํ
กถนฺติ.

โย เวติ ตตฺตฺรายํ ปเรน อตฺตโน
กตฺติ คฺคณํ ชานาตีติ กตฺตญฺญ. เอวํ

“บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่ประพฤติกกรรม
อันเป็นบาปเพราะเหตุความสุขของตน.
สัตบุรุษทั้งหลาย อันความทุกข์ถูกต้อง
พลังพลาดแล้ว ย่อมไม่ละกรรม เพราะ
ความพอใจ และความขัดเคือง”.

ในคำว่า อันมาถึงตามกาล นี้
อธิบายว่า บุคคลใด เมื่อยังท่านเป็นต้น
เหล่านี้ให้ถึงพร้อม ด้วยคิดว่า กาลนี้
เป็นกาลควรให้ทาน เป็นกาลรักษาศีล
เป็นกาลเข้าจำอุโบสถ เป็นกาลตั้งมั่นใน
สรวณะ เป็นกาลกระทำบรรพชา เป็นกาล
กระทำสมณธรรม เป็นกาลประกอบ
ในวาระแห่งวิปัสสนา ชื่อว่าไม่ละ คือ
ไม่ยังทางแห่งประโยชน์อันมาถึงโดยกาล
ให้เสื่อมไป.

คำว่า บุคคลเช่นนั้น ความว่า ดูกร
ท้าวสักกะ พระสัพพัญญูพุทธเจ้าก็ดี
พระปัจเจกพุทธเจ้าก็ดี พระมหาโพธิสัตว์
ก็ดี เมื่อจะกล่าวถึงคนมีปัญญา ย่อม
กล่าวบุคคลผู้เห็นปานนี้.

ในคำว่า บุคคลใด นั้น มีวิเคราะห์
ดังต่อไปนี้ บุคคลใดรู้จักคุณที่คนอื่นทำ
แล้วแก้ตน เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น
ชื่อว่าคนกตัญญู. อนึ่ง บุคคลนั้น ครั้นรู้

ณตฺวา ปน เยนสุสฺส คฺโคณ กโต
ตฺสฺส คฺคณฺ์ ปฏิกโรนฺโต กตเวทึ นาม.

ทุกฺขิตฺตฺสฺสาตี อตฺตโน สหายสุสฺส
ทุกฺขปฺปตฺตฺสฺส ทุกฺขึ อตฺตนิ
อาโรเปตฺวา โย ตฺสฺส อฺปฺปนฺนิกิจฺจํ
สฺหตฺถน สกฺกจฺจํ กโรตี พุทฺธาทโย
เอวฺรฺปิ สฺปฺปฺริสฺสํ นาม กถนฺติ. อปิ
สฺปฺปฺริสฺสา นาม กตถนฺนุกตเวทึโน
โหนตฺตีตี สตปฺตฺตฺชาตกจฺลฺลหํสมหานํส-
ชาตกาทีนึ กถेतฺพุพานิ.

เอเตหิ สฺพเพหิตึ สกฺก ทเวราช โย
เอเตหิ เหมจฺจา วุตฺเตหิ สึลาทีหิปี
สฺพเพหิ คฺคณฺ์ อฺเปโต.

สฺทฺโหตี โอบปฺปนสฺทฺธาย สมนฺนาคโต.
มฺหฺตึ ปิยภาณึ. สํวิภาคีตี สึลสํวิภาค-
ทานสํวิภาคากิริตฺตฺตา สํวิภาคี.

ยาจกานํ วจฺนํ ณตฺวา ทานวเสน
วทณฺณ. สฺงฺคาหกนฺตึ จตฺตฺหิ
สฺงฺคหฺวตฺตฺตฺหิ เตสฺส เตสฺส สฺงฺคณฺฺหนโต

อย่างนี้แล้ว กระทำการตอบแทนคุณแก่
ผู้ที่ทำคุณแก่เขา ชื่อว่าคนกตเวที.

คำว่า ผู้ถึงทุกข์ ความว่า ผู้โดยยกเอา
ทุกข์แห่งสหายของตนผู้ถึงทุกข์ ไว้ในตน
ทำกิจอันเกิดขึ้นแก่มิตรนั้น ด้วยมือของตน
โดยเคารพ บัณฑิตทั้งหลายมีพระพุทธเจ้า
เป็นต้น กล่าวชื่อบุคคลเห็นปานนี้ ว่า
สัตบุรุษ. อนึ่ง คำว่า คนผู้กตัญญูกตเวที
ทั้งหลาย ชื่อว่าสัตบุรุษนี้ พึงกล่าวถึง
ชาดกมีสตปตตชาดก จุลลหังสชาดก
และมหาหังสชาดกเป็นต้น.

คำว่า เหล่านี้ทั้งหมด ความว่า ดูกร
ท้าวสักกเทวราช ผู้ใด ประกอบด้วยคุณ
ทั้งปวง แม้มีศีลเป็นต้น ที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้ว
ในภายหลังนี้.

คำว่า มีศรัทธา ได้แก่ ประกอบด้วย
ความเชื่อที่แน่วแน่. คำว่า อ่อนโยน ได้แก่
กล่าวคำเป็นที่รัก. คำว่า จำแนกทาน
ด้วยดี ความว่า ชื่อว่าจำแนกด้วยดี
เพราะเป็นผู้ยินดียิ่งในการจำแนกศีล และ
การจำแนกทาน.

ชื่อว่า เข้าใจถ้อยคำ ด้วยอำนาจรู้ถ้อยคำ
ของยาจกทั้งหลายแล้ว จึงให้. คำว่า ผู้มี
ความสงเคราะห์ ความว่า ชื่อว่าผู้มี
ความสงเคราะห์ เพราะสงเคราะห์คนพวก

๒๕๖๕-๒๕๖๖-๒๕๖๗-๒๕๖๘-๒๕๖๙-๒๕๗๐-๒๕๗๑-๒๕๗๒-๒๕๗๓-๒๕๗๔-๒๕๗๕-๒๕๗๖-๒๕๗๗-๒๕๗๘-๒๕๗๙-๒๕๘๐

สงคาหกั. มรฺรวจนตาย สขิลั
มรฺวจนตาย สณฺหวาจั.

ตถาวีรึ โนติ ตถาวีรึ นุ ปุคฺคัลลั
อธิตตยสคฺคลามคฺคสงฺฆาตา สิริ โน
ชหาติ นาสุส สิริ วินฺสฺสตีติ.

เอวึ มหาสตุโต คคนตเล
ปุณฺณจนุทึ อญฺจาเปนุโต วีย จตฺตารโ
ปญฺเห วิสขุเชสิ. ตโต ปรี
เสสฺสปญฺหานันิ ปุจฺฉา จ วิสขุชนนฺจ
โหติ. สกุโก อหา

๘๐. "สุภาสิตนุเต อนุโมทียาน
อญฺณนฺตึ ปุจฺฉามิ ตทิงฺฆม พุรุหิ
สีลั สิริญฺจาปี สตญฺจ ธมฺมึ
ปญฺณญฺจ กั เสฏฺฐตริ วทนฺตี"ติ.

มหาสตุโต อหา

๘๑. "ปญฺญา หิ เสฏฺฐา กุสลา วทนฺตี
นกุชตฺตราชาริว ตารกานึ
สีลั สิริ จาปี สตญฺจ ธมฺโม

นั้น ๆ ด้วยสังคหวัตถุ ๔. ชื่อว่า มีวาจา
อ่อนหวาน เพราะเป็นผู้มีวาจาไพเราะ
ชื่อว่า มีวาจาสะสละวย เพราะเป็น
ผู้มีวาจาเกลี้ยเกลอา.

คำว่า บุคคลเช่นนั้นหนอ ความว่า สิริ
กล่าวคือ ยศ ที่ได้แล้วและลามอัน
ประเสริฐ ย่อมไม่ละคนเช่นนั้นไป
คือสิริของเขา ย่อมไม่พินาศไป.

พระมหาสัตว์ แก้ปัญหา ๔ ข้อ
เหมือนยังพระจันทร์เพ็ญ ให้ตั้งขึ้น
บนท้องฟ้า ฉะนั้น. เบื้องหน้าแต่นั้น
เป็นการถาม และการแก้ปัญหาที่เหลือ.
ท้าวสักกะตรัสว่า

๘๐. "ข้าพเจ้าอนุโมทนา คำสุภาษิต
ของท่าน ขอถามปัญหาอื่นกะท่าน
ขอเชิญท่านกล่าวปัญหานั้น ด้วย
นักปราชญ์ทั้งหลาย ย่อมกล่าวคือ
สิริ ธรรมของสัตบุรุษ และปัญญา
ว่าข้อไหนประเสริฐกว่ากัน".

พระมหาสัตว์กล่าวว่า

๘๑. "แท้จริง ท่านผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าว
ว่า ปัญญาประเสริฐสุด ดุจดั่ง
พระจันทร์ ประเสริฐกว่าดวงดาว

เอววิปัสสี ปชหาติ ฉนุท
ทุกุเขสุ กามะสุ มหพุกายะสุ.

๘๕. ส วิตราโค ส วิเนยฺย โทสํ
เมตฺตจิตฺตํ ภาเวยฺย อปฺปมาณํ
สพฺเพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺทํ
อนินฺทิตอ พุรหฺมมฺเปติ จานนุ"ติ.

ตตถ **สีลนฺติ** อากาโรสํ. **สิรินฺติ**
อิสฺสรียํ. สตบฺจ ฐมฺมณฺติ สปฺปริสฺฐมฺมํ.
ปญฺจนฺติ เอวํ อิมํสํ จตฺนุนํ
ฐมฺมานํ กตฺรํ ฐมฺมํ เสฏฺฐตฺรํ วทนฺตีติ
ปฺจฺจติ.

ปญฺญา นีติ สกฺก เอเตสุ จตฺตสุ
ฐมฺเมสุ ยา เอสา ปญฺญา นาม
สาว เสฏฺฐา อิติ พุทฺธาทโย กุสลา
วทนฺตี.

ยถา นี ตารกา ฉนุทํ ปรีวาเรณฺติ
ฉนุทฺทว เนสํ อุตฺตโม เอวํ สีลนฺจ
สิริ จาปี สตบฺจ ฐมฺเมติ เอเต
ตโยปี.

ความพอใจในกามทั้งหลาย อัน
เป็นทุกข์ เป็นภัยใหญ่ได้.

๘๕. คนผู้นั้น ปราศจากราคะ กำจัด
โทสะได้ พึงเจริญเมตตาจิต
ไม่มีประมาณ วางอาชญาในสัตว์
ทุกจำพวกแล้ว ไม่ถูกติเตียน
ย่อมเข้าถึงพรหมสถาน".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **ศีล**
ได้แก่ ศีล คืออาจารย์ คำว่า **สิริ** ได้แก่
ความเป็นใหญ่. คำว่า **ธรรมของสัตบุรุษ**
ได้แก่ สัปปริสธรรม. คำว่า **ปัญญา**
ทำวสัฏกะตรัสถามว่า บรรดาธรรม ๔ ข้อ
เหล่านี้ อย่างนี้ นักปราชญ์ทั้งหลาย
กล่าวธรรมข้อไหนว่าประเสริฐกว่า.

คำว่า **แท้จริงปัญญา** ความว่า ดูกร
ทำวสัฏกะ ในธรรม ๔ ข้อนี้ ชื่อว่า
ปัญญานั้นแล ประเสริฐที่สุด ท่านผู้
ฉลาดทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น
กล่าวดังนี้.

เหมือนอย่างว่า ดวงดาวทั้งหลาย ย่อม
แวดล้อมดวงจันทร์ ดวงจันทร์นั้นแหละ
สูงสุดกว่าดาวเหล่านั้น ฉะนั้น แม้ธรรม
๓ ข้อนี้ คือ ศีล สิริ และธรรมของ
สัตบุรุษ ก็แวดล้อมปัญญา ฉะนั้น.

อนฺวายิกา ปณฺวโต ภวนฺตฺติ
ปณฺวณฺตเมว อนฺคจฺจนฺตฺติ ปณฺวาย
เอว ปริวารว โหนฺตฺติ อตฺถ.

กถฺกโรติอาทฺนิ อณฺณมณฺณ-
เวจฺจนาเนว. กถฺกโรติ กิณฺนาม กมฺมํ
กโรนฺโต กิมาจฺรนฺโต ก็ เสวมาโน
ก็ ภชมาโน อิเชว โลกฺ ปณฺณํ
ลภติ ปณฺวาย เมว ปฏฺิพทํ วเทหิ
ชานิตฺกามาเมหิ กถฺกโร มจฺใจ ปณฺววา
นาม โหนฺตฺติ ปุจฺจติ.

พฺพฺเชติ ปณฺวาวุทฺตฺมิปฺตฺเต ปณฺชิตฺเต.
นิปฺณตฺติ สุขุมการณชานนสมตฺถ.

เอวฺกโรติ โย ปุคฺคโล เอวํ
วุตฺตปฺปกारे ปุคฺคเล เสวติ ภชติ
ปฺยิรฺปาสติ ปาลี อุกฺคณฺหติ ปุณฺปุณฺนํ
อตฺถํ ปุจฺจติ ปาสาณฺ เลขํ
ชนนฺโต วยิ กาณฺจนาภฺยิยา สีหฺวสํ
สมฺปฏฺิจฺจนฺโต วยิ โอิหิตฺโสโต สกฺกจฺจํ
สุภาสิตานิ สุณฺนาติ อยํ เอวํกโร
มจฺใจ ปณฺววา โหนฺตฺติ.

คำว่า ย่อมเป็นไปตามบุคคลผู้มีปัญญา
ความว่า ย่อมไปตามคนมีปัญญานั้นเที่ยว
อธิบายว่า เป็นบริวารของปัญญานั้นเอง.

คำว่า ทำอย่างไร เป็นต้น เป็น
ไวพจน์ของกันและกันทั้งนั้น. คำว่า
ทำอย่างไร เป็นต้น ทำวสัฏฺกะ ตรัส
ถามว่า จะกระทำการอะไร
จะประพฤติอย่างไร จะชองเสพออย่างไร
จะคบหาอย่างไร จึงจะได้ปัญญาในโลกนี้
ท่านจงกล่าว ปฏิปทาทางปัญญาเท่านั้น
ข้าพเจ้าใคร่จะทราบ นรชนกระทำ
อย่างไร จึงจะชื่อว่า มีปัญญา.

คำว่า ผู้รู้ ได้แก่ บัณฑิตผู้ถึงความ
เจริญด้วยปัญญา. คำว่า ละเอียดอ่อน
ได้แก่ สามารถรู้เหตุอันสุขุม.

คำว่า ทำอย่างนี้ ความว่า บุคคลใด
เสพ คบหา เข้าไปนั่งใกล้บุคคลทั้งหลาย
มีประการที่กล่าวแล้ว อย่างนี้
ย่อมศึกษาบาลี ไต่ถามข้อความบ่อย ๆ
ตั้งใจเจียใตลง สดับคำสุภาษิตโดย
เคารพ เหมือนขี้ดรอยที่แผ่นหิน เหมือน
รองรับมันเหลวราชสีห์ด้วยตุ้มทอง ฉะนั้น
บุคคลผู้ทำอย่างนี้ นี้ย่อมเป็นผู้มีปัญญา.

เอว มหาสตุโต ปาจีนโลกธาตโต
 สุริยัม อฏฐาเปนุโต วีย ปญญา
 ปฏิปท กเถตวา อิทานิ ตสุสา
 ปญญา คณ กเถนุโต "ส
 ปญญา"ติ อาทิมาห.

ตตถ กามคุณติ กามโกฏฐาเส หุตวา
 อภาวภูเชน อนิจฺจโต ทิฏฐธมฺมิก-
 สมุปรายิกานํ ทุกฺขานํ วตฺตภาเว
 ทุกฺขโต อฏฐนวุติยา โรคทุกฺขานํ
 กามะ นิสฺสาย อุปฺปนฺนสมฺภเว
 โรคโต อเวกฺขติ โอลิเกติ.

โส เอววิปฺสฺสตี เอเตหิ การณหิ
 กามานํ อนิจฺจาทินิ ปสฺสนุโต กามะ
 นิสฺสาย อุปฺปชฺชนกทุกฺขานํ อนุโต
 นตฺถิ กามานํ ปหานเมว สุขนฺตติ
 วิทิตฺวา ทุกฺเขสุ กามะสุ มหพฺภเยสุ
 ฉนฺทํ ปชฺหาติ.

ส วิตฺราโคติ สกุก โส ปุคฺคโล
 เอว วิตฺราโค นวอาฆาฏวตฺตวเสน
 อุปฺปชฺชนกสภาวโทสํ วิเนตฺวา เมตฺตจิตฺตํ

พระมหาสัตว์ ครั้นกล่าวปฏิปทา
 แห่งปัญญา คล้ายกับบันดาลพระอาทิตย์
 ให้ตั้งขึ้นจากโลกธาตุ ด้านปราจีนทิศ
 อย่างนี้แล้ว ในบัดนี้ เมื่อจะกล่าวคุณ
 ของปัญญานั้น จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า
 "ผู้มีปัญญานั้น".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า กามคุณทั้งหลาย
 ความว่า ย่อมเห็น คือพิจารณาเห็น
 ส่วนของกามทั้งหลาย โดยชื่อว่าความ
 เป็นของไม่เที่ยง เพราะอรรถว่ามีแล้ว
 ไม่มี โดยชื่อว่าความเป็นทุกข์ เพราะ
 ความบีบที่ดังของทุกข์ อันเป็นไปใน
 ภพปัจจุบันและภพเบื้องหน้า โดยชื่อว่า
 ความเป็นโรค เพราะความมีพร้อมแห่ง
 โรคทุกข์ ๙๘ ประการ อาศัยกามเกิดขึ้น.

คำว่า บุคคลผู้มีปัญญานั้น ผู้เห็นแจ้ง
 อย่างนี้ ความว่า บุคคล เมื่อเห็น
 ความไม่เที่ยงเป็นต้น แห่งกาม โดยเหตุ
 เหล่านี้ รู้ชัดว่าที่สุดแห่งทุกข์ อาศัยกาม
 เกิดขึ้น ไม่มี การละกามได้ เท่านั้น
 เป็นสุข ย่อมละความพอใจ ในกาม
 อันเป็นทุกข์ เป็นภัยใหญ่.

คำว่า คนผู้นั้นปราศจากราคะ ความว่า
 ดูกรท้าวสักกะ บุคคลนั้น ปราศจากราคะ
 แล้ว กำจัดโทษมีสภาพอันเกิดขึ้น ด้วย

ภาเวยฺย อปฺปมาณสตตารมฺมณตฺตา
อปฺปมาณํ ภาเวตฺวา อปริหีนชฺฌมานิ
อครหิตอ พุรหฺมโลกเ อปฺปชฺชตฺติติ.

อำนาจอาชาวุตฺถ ๙ ประการ พึงเจริญ
เมตตาคิต ครั้งอบรมเมตตาคิตไม่มี
ประมาณ เพราะมีสัตว์ไม่มีประมาณ
เป็นอารมณ์แล้ว เป็นผู้มีความไม่เสื่อม
อันใคร ๆ ตีเตียนมิได้ ย่อมบังเกิดใน
พรหมโลก.

เอวํ มหาสตุเต กามานํ โทสํ
กเถนฺเตยฺว เตสํ ตินฺนุณฺปิ ราชฺฐนํ
สพฺลนิกายานํ ตทงฺคปฺปหาเนน ปญฺจ -
กามคฺณราโค ปหีนฺติ.

เมื่อพระมหาสัตว์ กล่าวโทษแห่ง
กามทั้งหลายอยู่อย่างนี้ พระราชาทั้ง ๓
พระองค์ พร้อมด้วยพลงนิกาย ก็ละ
ความกำหนัดยินดี ในเบญจกามคุณได้
ด้วยตทงคปหาน (ด้วยการละชั่วคราว).

ตํ ญตฺวา มหาสตุโต เตสํ ปหีนฺน -
วเสน คากมาห

พระมหาสัตว์ รู้ดังนั้นแล้ว จึงกล่าวคาถา
ด้วยอำนาจความรำเริงของชนเหล่านั้นว่า

๘๖. "มhitฺธิยํ อากมนํ อโหสิ
ตวมฺภูจก ภิมรตฺตสฺส จาปี
กาลิงฺคราชฺสฺส จ อุกฺคตฺตสฺส
สพฺุเพส โว กามราโค ปหีนฺ"ติ.

๘๖. "การเสด็จมาของพระองค์ ผู้มี
พระนามว่า อัญญกะ ภิมรณะ และ
กาลิงคราช ผู้มีพระเดชอันพุ่งเฟื่อง
ไป เป็นการมาที่มีความสำเร็จ
อย่างใหญ่หลวง ทุก ๆ พระองค์
ทรงละกามราคะได้แล้ว".

ตตฺถ มhitฺธิยฺนฺตฺติ มหนฺตอิทฺธิยํ
มหาวิปฺฬารํ มหาชฺฐตฺกํ. ตวมฺภูจกาตี
ตว อญฺจก. ปหีนฺติ ตทงฺคปฺปหาเนน
ปหีนฺติ.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ที่มีความ
สำเร็จอย่างใหญ่หลวง ได้แก่ มีความ
สำเร็จมาก คือแผ่ไปกว้างขวาง มีความ
รุ่งเรืองมาก. คำว่า ตวมภูจก ตัดบท
เป็น ตว อญจก. คำว่า ละได้แล้ว
ได้แก่ ละด้วย การละชั่วคราว.

ตั้ง สุตฺวา ราชานโน มหาสตุตฺตสฺส
 ฤดี กโรนฺตา คาถมาหํสุ

๘๗. "เอวเมตํ ปริจิตฺตเวทิตฺติ
 สพุเพสฺส นโ กามราโค ปหีนโน
 กโรหิตฺติ โโอกาสมนุคฺคหยา
 ยถา คตินฺเต อภิสมฺภเวมา"ติ.

ตตฺถ อญฺคฺคหยาติ ปพฺพชฺชตฺถาย
 นโ โอกาสํ กโรหิตฺติ ยถา มยํ
 ปพฺพชิตฺวา ตว คตินิปฺตตฺติ
 อภิสมฺภเวม ปาปฺญเณยฺยาม ตยา
 ปฏฺวิทฺธคฺคณํ ปฏฺวิชฺฌเณยฺยามาติ วทิสฺสุ.

อถ เนสํ โอกาสํ กโรนฺโต
 มหาสตุโต อิตฺริ คาถมาห

๘๘. "กโรมิ โโอกาสมนุคฺคหยา
 ตถาหิตฺติ โว กามราโค ปหีนโน
 ผราถ กายํ วิปฺลยา ปิตฺติยา
 ยถา คติ เม อภิสมฺภเวธา"ติ.

พระราชาทรงหลาย ครั้นทรงสดับ
 คำนั้น เมื่อจะทรงชมเชยพระมหาสัตว์
 จึงตรัสพระคาถาว่า

๘๗. "ท่านเป็นผู้รู้จักของคนอื่น ชื่อนั้น
 เป็นอย่างนั้น ข้าพเจ้าทั้งหมด
 ละกามราคะได้แล้ว ท่านโปรด
 กระทำโอกาส เพื่ออนุเคราะห์
 อย่างที่พวกเรา จะรู้ถึงทางดำเนิน
 ของท่านได้".

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า เพื่อ
 อนุเคราะห์ พระราชาทรงหลาย รับสั่งว่า
 ท่านโปรดจงทำโอกาสแก่พวกข้าพเจ้า
 เพื่อต้องการบรรพชา โดยประการที่
 พวกข้าพเจ้า บวชแล้ว จะพึงรู้ถึง บรรลุ
 ความสำเร็จ ตามทางดำเนินของท่าน
 ได้แก่ เข้าใจชัด ซึ่งคุณอันท่านเข้าใจชัดแล้ว.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ เมื่อจะ
 ทำโอกาส แก่พระราชานั้น
 จึงกล่าวคาถาต่อไปว่า

๘๘. "อาตมากระทำให้โอกาส เพื่อความ
 อนุเคราะห์ เพราะท่านทั้งหลาย
 ละกามราคะได้อย่างนั้นแล้ว จงทำ
 ภายให้ซาบซ่านด้วยปีติ อันไพบุลย์
 อย่างที่พระองค์ จะพึงรู้ตามทาง
 ดำเนินของอาตมาได้".

ตตถ ผราถ กายนุติ ฌานปีติยา
วิปลาย กายั ผราถ.

ตี สุตฺวา เต สมปฏิจฺจนฺตา
คาถมาหิสฺสุ

๘๙. "สพฺพํ กฤษฺสาม ตวานุสาสนี
ยํ ยํ ตฺวํ วกฺขสิ ภูริปฺนฺน
ผราถ กายั วิปลาย ปีติยา
ยถา คตินฺเต อภิสมฺภเวมา"ติ.

อถ เนลฺลํ สพลกายานํ มหาสตุโต
ปพฺพชฺชํ ทาเปตฺวา อิสฺสคณฺเ
อญฺโยเชนฺโต คาถมาห

๙๐. "กตาย วจฺจนฺตํ กิสฺสสุ ปุชฺชา
คจฺจนฺตํ โภจนฺโต อิสฺสโย สารุรูปา
ฌานเน รตา โหถ สทา สมหิตา
เอสา รตี ปพฺพชิตฺตํ เสฏฺฐา"ติ.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า
จงทำกายให้ซาบซ่าน คือ จงแผ่กาย
ไปด้วยปีติ เกิดจากฌานอันไพบุลย์.

พระราชานุญาตนั้น ครั้นสดับคำนั้น
แล้ว เมื่อจะทรงยอมรับจึงตรัสคาถาว่า

๘๙. "ข้าแต่ท่าน ผู้มีปัญญาตั้งแผ่นดิน
ท่านว่ากล่าวอย่างไร พวกข้าพเจ้า
จักทำตาม คำพราสสอนของท่าน
อย่างนั้น ทั้งหมด พวกข้าพเจ้า
จะทำกายให้ซาบซ่านด้วยปีติ อัน
ไพบุลย์ อย่างที่พวกข้าพเจ้าจะ
พึงรู้ทางดำเนินของท่านได้".

ลำดับนั้นพระมหาสัตว์ จึงให้
บรรพชา แก่พระราชานุญาตนั้น พร้อม
ทั้งพละนิกาย เมื่อจะส่งคณะภิกษุกลับไป
จึงกล่าวคาถาว่า

๙๐. "ดูกรท่านผู้เจริญทั้งหลาย ฤๅษี
ทั้งหลาย ผู้มีความดี ทำการบูชา
แก่กีสวัจจนดาบสแล้ว จงไปยัง
สถานที่อยู่ของตน ๆ เกิด ท่าน
ทั้งหลาย จงเป็นผู้ยินดีในฌาน
มีจิตตั้งมั่นทุกเมื่อ ความยินดีนี้
เป็นของประเสริฐสุดของบรรพชิต".

ตตถ คจฺจนฺตฺติ อตฺตโน อตฺตโน
วสฺนญฺจานาทีนึ คจฺจนฺตฺติ.

อิสโย ตสฺส วจฺนํ สมฺปฺปฏิจฺจิตฺวา
วณฺทิตฺวา อากาสํ อฺปฺตฺติตฺวา สกานึ
วสฺนญฺจานานึ อคฺมํสุ. สกฺโกปิ
อฺญฺจายาสฺนา มหาสฺตฺตสฺส ฤตี กตฺวา
อณฺชลี ปคฺคยฺห สุริยํ นมฺสฺสนฺโต
วีย มหาสฺตฺตํ นมฺสฺสมาโน สปริโส
ปฏฺกามึ.

เอตมตฺถํ วิทิตฺวา สตฺถา อีมา
คาถา อภาสิ.

๙๑. "สุตฺวาน คาถา ปรมตฺถสฺนฺหิตา
สุภาสิตา อีสึนา ปณฺทิตฺเตน
เต เวทชาตา อณฺโฆทมานา
ปฏฺกามุ เทวา เทวปฺรํ ยสฺสฺสึโน.

๙๒. คาถา อีมา อตฺถวตี สุพฺยญฺชนา
สุภาสิตา อีสึนา ปณฺทิตฺเตน
โยโกจึมา อฏฺฐิกตฺวา สุณฺเอยย
ลฆาถ ปุพฺพาปริยํ วิเสสํ
ลทฺธาน ปุพฺพาปริยํ วิเสสํ

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า จงไป
เถิด ความว่า จงไปยังสถานที่อยู่เป็นต้น
ของตน ๆ เถิด.

ฤาษีทั้งหลาย รับคำของพระ-
มหาสัตรว์นั้น ไหว้แล้ว ได้เหาะขึ้นไป
สู่อากาศ ไปยังสถานที่อยู่ของตน. แม้
ท้าวสักกเทวราช เสด็จลุดจากอาสนะ
ทรงทำความชมเชยพระมหาสัตรว์ แล้วทรง
ประคองอัญชลี นมัสการพระมหาสัตรว์
ดุษนอบน้อมพระอาทิตย์ พร้อมด้วย
เทพบริษัท เสด็จหลีกไป.

พระศาสดา ทรงทราบเนื้อความ
นั้นแล้ว ได้ตรัสคาถาเหล่านี้ว่า

๙๑. "ชนเหล่านั้น สดับคาถาอันประกอบ
ด้วยประโยชน์อย่างยิ่ง อันฤาษี
ผู้เป็นบัณฑิตกล่าวดีแล้ว เกิดความรู้
พากันอนุโมทนา เทวดาทั้งหลาย
ผู้มียศ พากันหลีกไปยังเทพบุรี.

๙๒. คาถาเหล่านี้ มีอรรถพัยญชนะดี
อันฤาษีผู้เป็นบัณฑิต กล่าวดีแล้ว
คนใดคนหนึ่ง ฟังคาถาเหล่านี้
ทำให้มีประโยชน์ ฟังได้คุณวิเศษ
ทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย ครั้นได้
คุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย

อทสฺสนํ มจฺจฺราชสฺส คจฺเช"ติ.

แล้ว ฟังบรรลุถึงธรรม ที่มีจจฺราช
มองไม่เห็น".

ตตฺถ ปรมตฺถสฺสญฺหิตาติ อนิจฺจาที-
ทีปเนน นิพฺพานนิสฺสิตา คาถา.
อิมาทิ อิทํ สตฺถา สรณฺจฺคสฺตฺถุโน
นิพฺพานทายกํ สุภาสิตํ วนฺณเณนฺโต
อาห.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า อัน
ประกอบด้วยประโยชน์อย่างยิ่ง คือ
เป็นคาถาอาศัยพระนิพพาน เพราะแสดง
ลักษณะไม่เที่ยงเป็นต้น. คำว่า เหล่านี้
ความว่า พระศาสดาเมื่อจะทรงสรรเสริญ
คำสุภาสิต อันให้พระนิพพานของท่าน
สรณังคศาสดา จึงตรัสคำนี้.

ตตฺถ อตฺถวตฺติติ นิพฺพานทายกฺกุญฺเณ
ปรมตฺถนิสฺสิตา.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า มีอรรถ คือ
เป็นคาถาอาศัยปรมาตถ์ เพราะอรรถว่า
ให้พระนิพพาน.

สุพฺยญฺชนาติ ปริสุทฺทพฺยญฺชนา.
สุภาสิตาติ สุโสิตพฺพํ กตฺวา ภาสิตา
สุกฺกิตา. อญฺจิกตฺวาติ อตฺตโน
อตฺถิกภาวํ กตฺวา อตฺถิกโก หุตฺวา
สกุกฺกจฺจํ สุณฺเณยฺย.

คำว่า มีพยัญชนะดี ได้แก่ มีพยัญชนะ
บริสุทธิ์. คำว่า กล่าวดีแล้ว ได้แก่
กล่าวกระทำให้เป็นคำน่าฟังด้วยดี คือ
กล่าวไว้ดีแล้ว. คำว่า ทำให้มีประโยชน์
ความว่า บุคคลใด เป็นผู้มีความต้องการ
เพราะกระทำความเป็นประโยชน์แก่ตน
ฟังฟังโดยเคารพ.

ปฺพฺพาปริยฺนฺติ ปสมชฺชฺฌานํ ปฺพฺพ-
วิเสโส ทฺตฺติยชฺชฺฌานํ อปฺรวิเสโส
เอวํ อญฺจสฺมาปตฺตฺติวเสน จตฺมคฺควเสน
ปฺพฺพาปรภาเวน จิตฺตํ วิเสสํ.

คำว่า ทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย
ความว่า ปฐมฌาน ชื่อว่าคุณวิเศษเบื้องต้น
ตฺตฺติยฌาน ชื่อว่าคุณวิเศษเบื้องปลาย
จะฟังได้คุณวิเศษ อันตั้งอยู่โดยความ
เป็นเบื้องต้นและเบื้องปลาย ด้วยสามารถ
สมาบัติ ๘ ด้วยอำนาจมรรค ๔ อย่างนี้.

อทสฺสนนฺติ ปรีโยसानเ จ อปฺรวิเสสํ
 อรหตฺตํ ลภิตฺวา นิพฺพานํ ปาปฺุณเณยฺย.
 นิพฺพานปฺปตฺโต หิ ปุคฺคโล มจฺจุราชสฺส
 อทสฺสนํ คโต นาม โหตีติ.

เอวํ สตุถา อรหตฺเตน เทสนาย
 กุฏฺฐิ คณฺหิตฺวา “น ภิกฺขเว อิทาเนว
 ปุพฺเพปิ โมคฺคฺลฺลานสฺส อาพาหเน
 ปุพฺผวสฺสํ วสฺสี”ติ วตฺวา สจฺจานิ
 ปกาเสตฺวา ชาตกํ สไมธานนฺโต

๙๓. “สาลิสฺสโร สารีปฺตฺโต
 เมณฺทิสฺสโร จ กสฺสโป
 ปพฺพโต อนฺรุทฺโธ จ
 กจฺจายโน จ เทวโล.

๙๔. อนฺุสิสฺโส จ อานนฺโท
 กีสฺวจฺฉเ จ โกลิตฺโต
 (นารโท อุทายี เถโร
 ปริสา พุทฺธปริสา)
 สรภงฺโก โปธิสฺตฺโต^๑

คำว่า ธรรมที่มัจจุราชไม่เห็น คือ
 และจะพึงได้อรหัตผลอันเป็นคุณวิเศษ
 เบื้องปลาย พึงบรรลุพระนิพพานในที่สุด.
 อนึ่ง บุคคลผู้บรรลุนิพพานแล้ว ย่อมเป็น
 ผู้ชื่อว่าถึงธรรมที่มัจจุราชไม่เห็น.

พระศาสดา ทรงถือเอายอดแห่ง
 เทศนา ด้วยพระอรหัตผล อย่างนี้แล้ว
 ตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ไม่ใช่แต่
 ชาตินี้เท่านั้น แม้ในชาติก่อนฝนดอกไม้ม
 ก็ตกลงในสุสานที่เผาโมคคัลลานะเหมือน
 กัน” เมื่อจะทรงประกาศสัจจะ ประชุม
 ชาดก จึงตรัสว่า

๙๓. “สาลิสฺสรดาบส ในครั้งนั้น เป็น
 สารีบุตร เมณฺทิสฺสรดาบส ใน
 ครั้งนั้น เป็นกัสสปะ ปัพพตดาบส
 ในครั้งนั้น เป็นอนฺรุทฺธะ เทวล-
 ดาบส ในครั้งนั้นเป็นกจฺจายนะ.

๙๔. อนฺุสิสฺสดาบสในครั้งนั้น เป็น
 อานนท กีสฺวจฺฉดาบส ในครั้งนั้น
 เป็นโกลิตะ (นารทดาบสในครั้งนั้น
 เป็นอุทายีเถระ บริษัทในครั้งนั้น
 เป็นพุทฺธบริษัท) สรภังคดาบส-

^๑ ฉ. โลกนาโถ.

